T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

KAZAK ŞAİRLERİN MANZUM ESERLERİNDE DİNİ VE İTİKADİ GÖRÜŞLERİ (XX. YY. SOVYET DÖNEMİ)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Serizhan ISSAKUL

BURSA - 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

KAZAK ŞAİRLERİN MANZUM ESERLERİNDE DİNİ VE İTİKADİ GÖRÜŞLERİ (XX. YY. SOVYET DÖNEMİ)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Serizhan ISSAKUL

Danışman:
Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

BURSA - 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimler Dalı, İslam Mezhepler Tarihi Dalı'nda 702023055 numaralı Serizhan Issakul'un hazırladığı **"KAZAK ŞAİRLERİN MANZUM ESERLERİNDE DİNİ VE İTİKADİ GÖRÜŞLERİ (XX. YY. SOVYET DÖNEMİ)"** konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili savunma sınavı, …… günü ……. saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….(başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Eren GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İsa KOÇ
Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi

…./08/ 2023

ÖZGÜNLÜK RAPORU
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/07.2023

Tez Başlığı / Konusu: "Kazak Şairlerin Manzum Eserlerinde Dini ve İtikadi Görüşleri (XX. yy. Sovyet Dönemi)"
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 126 sayfalık kısmına ilişkin, 10/07/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'tir.
Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dâhil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim. Bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Danışman
10/07/2023
Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

YEMİN METİNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Kazak Şairlerin Manzum Eserlerinde Dini Ve İtikadi Görüşleri (XX. YY. Sovyet Dönemi)"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

.../…/2023

Adı Soyadı : Serizhan ISSAKUL

Öğrenci No : 702023055

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Tezli Yüksek Lisans

Tezin Türü : Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

ÖZET

Yazarın Adı ve Soyadı	: Serizhan ISSAKUL
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Mezhepler Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

Kazak Şairlerin Manzum Eserlerinde Dini Ve İtikadi Görüşleri (XX. YY. Sovyet Dönemi)

1917'den itibaren Sovyet iktidarının işgaline maruz kalan ve komünistlerin dine karşı politikalarına karşı Kazak halkının dini inançlarını korumaya çalışan şairler, fikirlerini şiirler vasıtasıyla dile dile getirmeye ve Kazak halkına dini ve milli bir kimlik aşılamaya çalışmışlardır. Şifahi yollarla bu fikirlerini aşılayan şairlerin başında Meşhür Jüsüp Köpeyulı, Şakarim Kudayberdiulı, Şadi Jangirulı, Seyitjan Ahun Bekşentayulı, Oljabay Nuralıulı ve Turmagambet İztileuulı gibi şairler gelmektedir. Bu şairlerin şiirlerindeki genel tema zamanın kötüye gittiği, zamanın kötülüklerinin Kazak halkını dini ve milli değerlerinden kopardığı şeklindedir. Şairların dile getirdiği fikirlere baktığımızda itikadi her konuda fikirler dile getirdikleri görülür. Onlar dile getirdikleri bu fikirlerde bütünüyle İslam akidesine bağlı kalmışlar, başta Allah inancı olmak üzere, insanlara imanın önemini ve kelime-i tevhidi hatırlatmışlardır.

Bu tez giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ile ilgili genel bir bilgi sunulmuştur. Birinci bölümde, Sovyet rejiminin din ve ateizm politikası, Kazakistan'da dine karşı yürütülen faaliyetler ele alınmaktadır. İkinci bölümde Kazak şairlerinin hayatından bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde ise şairlerin manzum eserlerinde dini ve itikadi meseleler incelenmektedir. Çalışma bulguların özetlendiği bir sonuç ve ekler kısmıyla tamamlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mezhepler tarihi, SSCB, ateizm, şair, manzum.

ABSTRACT

Name and Surname	: Serizhan ISSAKUL
University	: Uludağ University
Institution	: Institute of Sosial Sciences
Field	: Basic Islamic Scences
Branch	: History of Islamic Sects
Degree Awarded	: Master's Thesis
Degree Date	:
Supervisor	: Associate Professor Mehmet ÇELENK

Religious and Theological Views of Kazakh Poets in Their Works of Verse (XX. Century Soviet Period)

Starting from 1917, the poets who were exposed to the occupation of Soviet power and tried to protect the religious beliefs of the Kazakh people against the communist policies towards religion, attempted to express their ideas through poetry and instill a religious and national identity in the Kazakh people. Leading these poets who conveyed their ideas through oral means were famous poets such as Zhusup Kopeyuly, Shakarim Kudayberdyuly, Shadi Zhangiruly, Seyitzhan Ahun Bekshantayuly, Olzhabay Nuraliuly, and Turmagambet Iztileuuly. The common theme in the poems of these poets is that the times are bad, and the evils of the time are separating the Kazakh people from their religious and national values. Looking at the ideas expressed by the poets, it can be seen that they expressed their opinions on various doctrinal matters. In these expressed ideas, they remained entirely devoted to the Islamic creed, reminding people of the importance of faith, especially belief in Allah, and the concept of tawhid (oneness of God).

This thesis consists of an introduction, three chapters, and a conclusion. The introduction provides general information about the subject, purpose, method, and sources of the research. The first chapter discusses the Soviet regime's policy on religion and atheism, as well as the activities against religion in Kazakhstan. The second chapter gives information about the lives of Kazakh poets. The third chapter examines religious and doctrinal issues in the poetic works of these poets. The study is concluded

Key Words: History of İslamic Sects, USSR, atheism, poet, poem.

ÖNSÖZ

Islam, evrensel bir din olarak, farklı coğrafi bölgelerde varlık göstermiş ve çeşitli dil ve kültüre sahip insanları ortak bir amaç etrafında birleştirmiştir. Bu birliktelik, temel ilkelerin korunmasıyla birlikte, farklı coğrafyalardaki bireylerin kendi kültürel kimliklerini sürdürebilmeleri için de bir olanağı sunmuştur.

İslam'ın kökenleri erken dönemlere dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, Orta Asya coğrafyası da bu dinin yayıldığı önemli bölgelerden biridir. Bu bölge, İslam'ın temel prensiplerini kendi günlük yaşamlarına yansıtmış ve bu prensipleri edebi ifadelerinde kullanmıştır. Bu perspektifle, Kazak halkı da Orta Asya'nın parçası olarak aynı yaklaşımı benimsemiştir. Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan Kazak şairleri, sadece dini kültürün halk tabakalarına yayılmasına katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda komünistlere karşı direnişin bir bileşeni olarak da büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Bu şairler, yalnızca Kazak edebiyatının bir parçası olmanın ötesine geçerek, dini düşüncelerini şiirsel ifadelerle halka aktarmayı amaçlayan bir grup olarak öne çıkmışlardır. Bu çabalarıyla, yalnızca Kazak halkının kültürel mirasını taşıyan figürler olmanın ötesine geçmiş, aynı zamanda dini düşüncenin de taşıyıcıları haline gelmişlerdir.

Sovyet rejimi, din politikalarında umumiyetle baskıcı ve inkarcı bir yaklaşım benimsemiştir. Dinlerin yayılmasını engellemek ve toplumun dini inançlarını ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli politikalar izlenmiştir. "Kazak şairlerinin manzum eserlerinde dini ve itikadi görüşleri" başlıklı tezimizin ilk bölümünde ele alan Kazak şiarlerin yaşadığı dönemde SSCB rejiminin dine dair politikasından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Kazakistan topraklarında manzum edebiyatının gelişimi ve Kazak şairlarının hayatından bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Meşhür Jüsüp Köpeyulı, Şakarim Kudayberdiulı, Şadi Jangirulı, Seyitjan Ahun Bekşentayulı, Oljabay Nuralıulı ve Turmagambet İztileuulı'nun şiirlerinde dini konuları incelenmiştir.

Bu çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen değerli insanlara teşekkür etmek istiyorum. Öncelikle, tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet ÇELENK'e minnettarlığımı sunmak istiyorum. Bana rehberlik etmek, yol göstermek ve bu çalışmanın gelişimindeki zorlukları aşmama yardımcı olmak için her zaman yanımda oldu. Değerli bilgileri, eleştirileri ve cesaretlendirmeleri sayesinde bu çalışmayı tamamlamak mümkün oldu.

Ayrıca, eşim Dana Lesbayeva'ya da minnettarım. Beni destekleyerek, motivasyonumu yüksek tutarak ve bu süreçte bana moral vererek büyük bir rol oynadı. Onun sevgi dolu desteği olmasaydı, bu çalışmayı tamamlamak bu kadar kolay olmazdı.

Çalışma sürecinde yardımcı olan Arş. Gör. Muhammed Üsame KARADENİZ ve dostum Nurlybek Zhanykulov'a da şükranlarını sunmak istiyorum. Onların yardımları, fikir alışverişleri ve destekleri bu çalışmanın kalitesini artırdı. Her zaman yanımda oldular ve kararlılığımı güçlendirdiler.

Bu çalışmada emeği geçen herkese içtenlikle teşekkür ederim. Sizin sayenizde bu çalışma gerçekleşti ve beni daha iyi bir araştırmacı yaparak kişisel ve akademik gelişimime katkı sağladı. Sizlere minnettarım ve desteğiniz için teşekkürlerimi sunuyorum.

Serizhan Issakul

Bursa 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METİNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **x**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu ve Hedefi 1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları 3

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYET REJİMİNİN DİN POLİTİKASI VE "BİLİMSEL" ATEİZM İDEOLOJİSİ

1. SOVYET REJİMİNİN DİN POLİTİKASI 6
2. SOVYET İDARESİNİN ATEİZM POLİTİKASI 15
3. KAZAKİSTAN'DA DİNE KARŞI YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER 23

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİNDEKİ KAZAK ŞAİRLERİN DİNİ GÖRÜŞLERİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

1. KAZAK MANZUM ESERLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ 34
2. KAZAK ŞAİRLERİ 40
   2.1. Meşhür Jüsüp Köpeyulı (1858-1931) 40
   2.2. Şakarim Kudayberdiulı (1858-1931) 42
   2.3. Şadi Jangirulı (1855-1933) 45
   2.4.Seyitjan Ahun Bekşentayulı (1874-1938) 48
   2.5.Turmagambet İztileuulı (1882-1939) 48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK ŞAİRLERİN MANZUM ESERLERİNDE DİNİ VE İTİKADİ GÖRÜŞLERİ

1. İLAHİYAT BAHİSLERİ 52
1.1. İman Konusu 52
1.2. Allah'a İman 56
2. NÜBÜVVET BAHİSLERİ 62
2.1. Peygamberlere İman 62
2.2. Kitaplara İman 70
3. SEMİYYAT BAHİSLERİ 77
3.1. Meleklere İman 77
3.2. Ahirete İman 81
3.3. Cennet 83
3.4. Cehennem 89
3.5. Ölüm 91

SONUÇ 96

KAYNAKÇA 99

EKLER 106

Ek 1, Şadi Jangirulı'nun eğitim gördüğü KARNAK medresesinin giriş kapısı. 106
Ek 2, Şadi Jangirulı'nun eğitim gördüğü KÖKÜLTAŞ medresesi. 107
Ek 3, Meşhür Jüsüp Küpeyulı'nun 1907 yılında basılmış "Sarıarkanın Kimdiki Ekendigi" eserinin kapağı. 108
Ek 4, Dine karşı yapılan karikatür 109
Ek 5, Mir Arap medresesi 1949-1950 yılları. Özbekistan, Buhara şehri. 110
Ek 6, Kilise patlatması, 5 Aralık 1931 yıl. 111
Ek 7, SSCB dönemindeki yıkılmış cami 112
Ek 8, Meşhür Jüsüp Köpeyulı türbesi 113
Ek 9, Turmagambet İztileuulı'nun el yazma nushası. 114

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derneği
APB	Ateizm Propaganda Birliği
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
C	Cilt
DGK	Devlet Güvenlik Komitesi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DUMES	Avrupa Bölgesi ve Sibirya Diniye Nezareti
DUMSK	Kuzey Kafkasya Diniye Nezareti
DUMZAK	Kafkasya Diniye Nezareti
G.Ü.İ.F.D.	Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derneği
haz.	Hazırlayan
HKK	Halk Komiserler Konseyi
İİUK	İç İşler Ulusal Komiserliği
İSAM	İslam Araştırma Merkezi
Kazakistan SSC	Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KazNU-	Kazakhskogo Natsional'nogo Universitet (Kazak Ulusal Üniversitesi)
Kırgızistan SSC	Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
M.Ü.İ.F.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MK RKP (b)	Merkez Komitesi Rus Komünist Partisi (Bolşevikler)
MKK	Merkez Kontrol Komitesi
Özbekistan SSC	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
PGU-	Pavlodarskiy Gosudarstvennıy Universitet (Pavlodar Devlet Üniversitesi)
RKP(b)	Rus Komünist Partisi (Bolşevikler)

RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
s.a.v.	sallallâhu aleyhi ve sellem
SAB	Savaşçı Ateistler Birliği
SADUM	Orta Asya ve Kazakistan Diniye Nezariyeti
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tacikistan SSC	Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TBKP (b)	Tüm Birlik Komünist Partisi (bolşevik)
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TRMYK	Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi
Türkmenistan SSC	Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
v.d.	ve diğeri (üçten fazla yazarı olan eserler için)
y.y.	Basım Yeri yok
yay.	Yayınları, Yayınevi
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Hedefi

Bu çalışma, Sovyet döneminde yaşayan beş Kazak şairinin manzum eserlerini incelemeye dayanmaktadır. Bu şairler, Meşhur Jüsüp Köpeyulı, Şakirim Kudayberdiulı, Şadi Jangirulı, Seyitjan Ahun Bekşentayulı, Oljabay Nuralıulı ve Turmagambet İztileuulı'dır. Bu şairler, Kazak edebiyatında en çok tanınan ve şiirlerinde dini ve itikadi konulara ağırlık veren şairlerdir. Bu şairler Kazak halkının Müslüman kimliklerini korumak ve geliştirmek için nasıl bir rol oynadığını ortaya çıkarmaktır.

Sovyet rejimi, ateizmi resmi ideoloji olarak benimsemiş ve dini kurumları ve uygulamaları yasaklamıştır. Bu politika, Kazakistan topraklarında da uygulanmıştır. Kazakistan'da camiler, medreseler ve diğer dini kurumlar kapatılmıştır. Din adamları, hapishanelere ve çalışma kamplarına gönderilmiştir.

Sovyet rejimi, dini yasaklamayı, insanların bilincini kontrol etmek ve toplumu şekillendirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Bu döneminde yaşayan Kazak şairlerinin, zorlu koşullar ve yasaklar altında dini ve itikadi inançlarını nasıl ifade ettiklerini ve sürdürdüklerini anlamaktır.

Bu amaç doğrultusunda, çalışma bu hedeflere odaklanmaktadır: İlk olarak, Sovyet rejiminin dine karşıtı politikalarının Kazakistan'daki etkilerini açıklamak ve anlamak, bu dönemin din politikasını genel bir çerçevede sunmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu politika bu çalışmanın derinlemesine inceleme konusu değildir. Ikinci olarak, SSCB döneminde yaşayan yükarıda adı geçen şairlerin hayatlarından bahsetmektir. Son olarak, bu çalışma, bu beş şairin manzum eserlerindeki dini ve itikadi temaları derinlemesine incelemekte ve bu eserlerin Kazak halkının dini kimliğini ve inançlarını nasıl yansıttığını ve koruduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları, Kazak şairlerinin manzum eserlerinde dini ve itikadi konulara daha fazla ilgi gösterilmesi gerektiği yönünde önemli ipuçları sunmaktadır. Araştırmanın

bu kısmı, gelecekteki çalışmalar için rehberlik edebilecek bazı değerli öneriler sunmaktadır:

1. Kazak Şairlerinin Manzum Eserlerinde Dini ve İtikadi Konuların Derinlemesine İncelenmesi:

Bu çalışma, Kazak şairlerinin dini görüşlerini ele aldığı manzum eserlerin sadece yüzeyini çizebilmiştir. Gelecekteki araştırmacılar, bu şairlerin eserlerini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, dini ve itikadi temaların daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilirler.

2. Sovyet Rejimi Dönemindeki Kazak Şairlerinin İbadetle İlgili Şiirlerin İncelenmesi:

Araştırma, Kazak şairlerinin ibadetle ilgili şiirlerini kapsamamıştır. Gelecekteki çalışmalar, bu dönemin din politikasının etkisi altında yazılan şiirlerin daha ayrıntılı bir analizini yapabilir ve Kazak halkının ibadetle ilişkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

3. Sovyet Rejiminin Kazakistan'daki Din Politikasının Derinlemesine İncelenmesi:

Bu çalışma, Sovyet rejiminin Kazakistan'daki din politikasını daha fazla ayrıntıya incelememiştir. Gelecekteki araştırmacılar, bu politikanın tarihi, toplumsal etkileri ve yerel din uygulamaları üzerindeki etkileri konularında daha kapsamlı bir analiz sunabilirler.

4. Kazak Şairlerinin Sovyet Rejimine Karşı Çıkan Şiirlerin Araştırılması:

Şairlerin Sovyet rejimine karşı çıkan şiirlerinin daha fazla incelenmesi, bu dönemin toplumsal ve siyasi bağlamını daha iyi anlamamıza katkı sağlayabilir. Gelecekteki çalışmalar, bu şiirlerin toplumsal ve politik etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirebilirler.

Bu öneriler, gelecekteki araştırmacıların bu alandaki çalışmalarını derinleştirmelerine ve daha fazla bilgi üretmelerine yardımcı olabilir. Bu yönde yapılan çalışmalar, Kazak edebiyatı, tarih ve kültürü üzerindeki etkileri hakkında daha fazla ışık tutabilir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmada ilk etapta Kazak şairlarla alakalı kapsamlı bir literatür incelemesi yapılarak tezin ana kaynakları oluşturulmuştur. Doğal olarak şairlerin kendi manzum eserleri çalışmanın ana kaynakları oluşturmaktadır. Bununla birlikte SSCB dönemi ve Bağımsızlık sonrası dönemde araştırılan çalışmalara da temel kaynak olarak başvurulmuştur. Mamafih hatırlatmak gerekir ki, Sovyet dönemindeki bazı çalışmalarda şairler genellikle olumsuz olarak gösterilmişler, "Pantürkist" ve "Panislamist" şeklinde yaftalanmışlardır. Bu durum hiç şüphe yok ki, büyük bir önyargı ve olumsuz bakış açısının ürünü olan bu çalışmaların daha objektif ve müdekkik bir gözle ele alınması gereğini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, her iki dönemde (Sovyet dönemi ve bağımsızlık dönemi) yapılan çalışmalardan da istifade edinmekle birlikte, gerektiğinde verilen bilgilerin doğru ya da yanlış olduğu da tespit edilmeye çalışılarak olabildiğince objektif bir metot izlenmiştir.

Çalışmanın oluşturulmasında, öncelikle imkan nispetinde müelliflerin kendi eserlerine müracaat edilmiştir. Bu amaçla söz konusu şairlerin günümüzde matbu olmayan eserlerinin yazma nüshaları için, Kazak Milli İlimler Akademisi'nin El Yazmalar Arşivi'ne ve Kazakistan Almatı Kazak Cumhuriyetinin Milli Kütüphanesi'ne müracaat edilmiştir. Ancak bazı yazma nüshaların okunması oldukça zorluk arz etmektedir. Bu zorluk gerek yazıların karmaşıklığından, gerekse eski Kazakça'nın günümüzde kullanılmayan pek çok kelimeyi ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır.

Sovyet rejiminin din politikası ve ateizm ideolojisi hakkında kullandığım kaynakça, online Rusya Devlet Kütüphanesi temel kaynaklar sırasındadır. Bunların arasına Lenin'in *Sosyalizm ve Din* eseri ve 56 ciltten oluşan Lenin'in *Soçinenia* kitaplarını ekleye biliriz.

Tezimizin kayanklarının yanında, Sovyet rejimi hakkında yapılmış çalışmalardan bahsetmemiz de uygun olacaktır. Sadıkova Aygül Maratovna 2015 yılında "*Kenes ökimetinin din salasındağı sayasatı (1918-1953jj)*" başlıklı doktora tezi (Al-Farabi adındaki Kazak Milli Üniversitesi Tarih fakültesi) hazırlamış. Müallif ağırlıkla 1918-1953'ler arasında dine karşı yapılan rejimden bahsediyor.

Güney Kazakistan bölgesinden çıkan şairleri bir araya toplayan Kazakistan Cümhüryetinin Milli Akademik Kütüphanesi tarafından hazırlanan 270 ciltten oluşan

kitaplar da temel kaynaklar arasındadır. M. Mırzahmetulı hazırlayan 80-82 ciltlerinde Şadi Jangirulı'nın kısa biografiyi ve eserleri içermektedir.

Kazakistan Cümhüryetinin Milli Akademik Kütüphanesi tarafından hazırlanan *Meşhür Jüsüp Köpeyulı* ismli 20 ciltlik eseride Meşhür Jüsüp'ün hayatı ve eserleri noktasında zikre değerdir. Bunun yanında Iskakulı Danday'ın konuya ilişkin eserlerini de genel kaynaklar arasında zikredebilir.

Dosım Omarov'ın *Şakarim Şını* isimli kitabı Şakarim'in biyografiyi hakkında önemli eserlerin sırasındadır. Tezimizde sıkça kullanılan Şakarim'in *İmanın* ve *Muslumandıq Şartı* eserlerini de genel kaynaklar arasındadır. Müallifin *İmanın* eserinde dini ve itikadi konularda şiirler içermektedir. *Muslumandıq Şartı* eserinde ise ilahiyat, nübüvvet, semiyyet bahislerden zikredilmektedir.

Korkıt ata adındaki Kızılorda Devlet Üniversitesi tarafından hazırlanan 2 ciltten oluşan *Turmagambet İztileuulı Şıgarmaları* kitabı Turmagambet'in kısa biografisini ve şiirlerini içeren önemli kaynakçadır.

Türkçe literatürde itikadi konularda *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi (İSAM)* sıklıkla araştırmada başvurulan kaynakçalardandır. Bunun yanında bu çalışmayla alakalı yazılan makale, gazete yazıları, sözlük ve ansiklopedi maddeleri da araştırmanın kaynakları arasındadır.

Son olarak bir hususu daha hatırlatmakta fayda vardır. Çalışmada zikredilen Kazakça eser isimlerinin Türkçe karşılıkları ilk geçtikleri yerde parantez içerisinde verilmiş, ayrıca gerekli görülen Kazak kültürüne özgü bazı terimler dipnotlarda açıklanmıştır. İktibas edilen şiirler, elden geldiğince günümüz Türkçesi'ne aktarılmaya çalışılmıştır. Şiirlerin aktarılmasında da mümkün olduğunca kafiye ve rediflere bağlı kalmaya gayret gösterilmiştir.

Tez yazma sürecinde, geçmişten günümüze Kazak ve Rus dillerinde yazılan değerli eserleri ve araştırmaları Türkçeye çevirerek, yazarların düşüncelerini ortaya koymaya çalıştım. Bununla birlikte her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı eksikliklerin olabileceğini anlayışla karşılayacağınızı belirtmek istiyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYET REJİMİNİN DİN POLİTİKASI VE "BİLİMSEL" ATEİZM İDEOLOJİSİ

1. SOVYET REJİMİNİN DİN POLİTİKASI

İslam, Sovyetler Birliği'nde Hristiyanlıktan sonra en çok müntesibi olan ikinci dindir. Sovyet iktidarı ile İslam ilişkileri dört aşamadan geçmiştir. Birinci aşama 1917-1928 yıllar arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Sovyet iktidarı, Müslüman din adamlarına hoşgörülü davranarak devrimi Doğu ülkelerine ihraç etmeye çalışmıştır. İkinci aşamada 1929 yılından itibaren Sovyet hükümeti İslama karşı şiddetli bir mücadele başlatmıştır. Camilerin çoğu hükümet tarafından kapatılmış veya yıkılmıştır. Müslüman din görevlileri devlet düşmanı suçlamasıyla hapse atılmış, bazıları da idam edilmiştir. 1941-1989 yıllar arasını kapsayan üçüncü aşamada Müslümanlara karşı şiddet durdurulmuş ve Sovyet hükümetinin kontrol altında olan dört Diniye Nezareti kurulmuştur. Ama bu dönemde Müslüman din görevlileri yüksek vergi ödemek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya savaşından az süre sonra, yeni cami inşaatları yasaklanmış ve dini okulların (medrese) açılmasına son verilmiştir. En son olan dördüncü aşamada ise (1989-1991 yy.) Diniye Nezareti dağıtılmış ve Sovyetler Birliği yıkılmıştır.[1]

Birinci aşama: Sovyet hükümeti, geçici devlet sırasında Ortodokslara birçok konuda kısıtlamalarda bulunmuştur. Ama onların yapamadığı şeylere Müslüman din adamlarına izin vermiştir. Örneğin, hükümet tarafından şeriat davalarını çözen dini mahkemelerin faaliyet yürütmesine izin verildi. Kadı mahkemeleri Sovyet makamlarına sıkı bağlıydı ve her ay bölge mahkemesine çalışma raporunu teslim ediyordu. Ayda iki kez mahkeme işlerinden toplanan gelirleri devlete gönderiyordu. Cumhuriyet savcısı ve bölge

[1] Bolşeviklerin İslam'a tolerans tanıması, Müslüman bölgelerine Sovyet hükümetinin geç gelmesiyle, yani 1920 yılında gerçekleşmiştir. 1920 yılından itibaren Bolşevikler Orta Asya'daki Müslüman bölgelerini tasfiye etmeye başlamıştır. Ancak 1930 yılına kadar Sovyet hükümetinin gücü Orta Asya'da zayıf kalmış ve kendi siyasetini yürütememiştir. Bunun asıl nedeni de Türkistan bölgesinin Müslüman devletleri olan İran ve Afganistan ile sınır olması, onlardan destek almasıdır. Bolşevikler 1920 ve 1930'lu yılların başında Doğu ülkelerine kendi rejimini ihrac etmek için Müslüman faktöründen istifade etmiştir. Böylece SSCB, Suudi Arabistan ve diğer Müslüman ülkelerle diplomatik ilişki kurmaya başlamıştır. Aralık 1922'de gerçekleşen Lozan Konferansı'nda Sovyetler birliğinin temsilcisi olan Georgy Çiçerin ile Hicaz bölgesinin temsilcisi H. Lutfullah bir araya gelmiş ve neticesinde 1924'te Hicaz'da Sovyetler Konsolosluğu açılmıştır. Konsolosluğun ilk başkanı olarak Karim Khakimov tayin edilmişti. Bkz. T. S. Peçatkin, "Pervıye şagi sovetskoy diplomatii na araviyskom napravlenii (1922-1926)", *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta*. Seriya: İstoriya i politiçeskiye nauki 1 (2012), 30-31.
Mayıs-Haziran 1932'de, Suudi Arabistan Krallığı Dışişleri Bakanı, Kraliyet Prensi Faysal bin Abdülaziz (1964-1975 yy.) SSCB'ye resmi bir ziyarette bulundu. Sovyet hükümeti Suudilerle ilişkilerini güçlendirmek için 1926'da Mekke kongresine SSCB'den Müslüman din delegasyonu katılmasına izin verdi. Bilineceği üzere Sovyet hükümeti Hicaz bölgesini ele geçirmek için Müslüman din adamlarını kullanmıştır. Bkz. Y. N. Guseva, "State-Islam Relations in the 1930 s: Social Evolution or Continuity Frommaterials of the Volga Region", *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk* 13/3-2 (2011), 427-430.

mahkemesi kontrol sırasında Kadılardan herhangi bir dava talep edebiliyordu.[2] Müslüman bölgelerinde şeriat mahkemeleri çoktu ve Sovyet iktidarı makamlarına çalışan Müslüman liderler de vardı. Bu liderler Sovyet şeyhi ünvanına sahip oluyor ve aynı zamanda devrimci komite üyesi de olabiliyordu.[3] Söz konusu şeyhlerin öğrencileri şeriat hâkimi ve molla olarak çalışabiliyordu.[4]

1928 yılında Sovyetler Birliğinde 2376 cami çalışıyordu.[5] Bu sayı Sovyet hükümeti için iyi bir rakam değildir. Bu nedenle Sovyet idaresi 1927-1929 yıllar arasında bu rakamı azaltmak amacıyla birçok camiyi kapatmış, bazılarını da yıkmıştır. Bolşevikler, 1920'nin ikinci yarısından itibaren devlet vergisini aşırı derecede arttırarak Müslümanları kendi istekleriyle camileri kapatmaya veya devlete devretmeye mecbur bırakmıştır. Camilerin kayıt yapma işlemlerini zorlaştırarak yeni cami yapılmasına olanak sağlamamıştır.[6] Böylece 1930'da SSCB'nin bütün bölgelerinde camiler tamamen kapatılmaya başlamıştır.

1920'de Sovyet hükümeti Müslümanların alfabesini Arapça'dan Latince'ye geçirerek önemli bir kültürel reform gerçekleştirdi. Tüm dünya proleterlerinin iletişimini kolaylaştırma bahanesiyle SSCB'nin Rus olmayan Müslüman halklarının eğitim sisteminde Latinizasyon hareketi yürütülmüştür.[7] Gerçi bu faaliyetlerin arka planında Müslümanları İslam dünyasıyla olan manevi ve kültürel bağlarından koparmak hedeflenmiştir. 15 Ağustos 1930 tarihinde SSCB Merkez İcra Kurulu, Milletvekilleri Konseyi Başkanlığındaki toplantıda yer alan bir raporda, Latin alfabesinin Arap el yazısına karşı 36 milletten oluşan tam bir zafer kazandığını belirtti.[8]

---

2 A. V. Tiperov, "İstoriya stanovleniya sovetskogo suda v Kırgızstane (1917-1924)", *Vestnik Kırgızsko-Rossiyskogo slavyanskogo universiteta* 13/9 (2013), 73.

3 M. M. Gasanov, "Sulayev İ. H. Sufiyskaya obşçina Ali-Hadji Akuşinskogo (pervaya tret XX veka)", *Religiovedeniye* 3 (2012), 33.

4 Gasanov, Obşçina Ali-Hadji Akuşinskogo, 34.

5 M. İ. Odintsov, "*Russkaya pravoslavnaya tserkov nakanune i v epohu stalinskogo sotsializma. (1917-1953)"*, (Moskva: Rossiyskaya politiçeskaya entsiklopediya, 2014), 181.

6 G. N. Kondratyuk, "Etnokonfessionalnaya politika v otnoşenii musulman Krıma v mejvoyennıy period (20-30-e godı XX veka)", *Naukoviy visnik Mikolaïvskogo natsionalnogo universitetu imeni VO Suhomlinskogo* 33, (2012), 143.

7 A. S. Boçkareva - Emtıl Z. YA., H otina YU. V. "Sozdaniye natsionalnoy pismennosti kak faktor sovetizatsii Severnogo Kavkaza (k istorii adıgskoy intelligentsii)", *Politematiçeskiy setevoy elektronnıy nauçnıy jurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta* 111 (2015), 1540.

8 A. S. Boçkareva, İstorii adıgskoy intelligentsii, 1542-1543.

İkinci aşama: 1929 yılından itibaren İslami olanlar dahil, tüm dini kurumlara baskı ve propaganda yoğunlaştı. O zamana kadar Orta Asya'da bolşeviklere karşı hareketler bitmişti, bu nedenle Orta Asya'daki Müslümanlara imtiyazlara gerek yoktu. 1930'ların sonuna geldiğinde, dış politikada Müslüman din adamlarına imtiyaz verilmesi ihtiyacı ortadan kaldırıldı. SSCB 1938'de Suudi Arabistan'la ilişkilerini kesti ve konsolosluğunu kapattı. Dahası, yabancı Müslümanlar 1930'ların sonlarında Sovyet iktidarına yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başladı. 1929-1941 yılları arasında, SSCB'de yaşayan tüm Müslümanlara hükümet tarafından aralıksız baskı ve şiddet uygulanmıştır. Müslümanlara karşı yapılan bu faaliyetlerde Müslümanların yaşadığı bölgelere ekonomik baskı uygulamak, din görevlileri başta olmak üzere dine dair eser yazan tüm düşünür ve ozanları idam etmek, ayrıca Müslüman halkının ruhunu dini edebiyat ve din eğitimi bağlarından koparmak planlanmıştır. 1930 yıllarında Müslüman bölgelerinde yaşayan halkı kollektifleşmeye ve yer değiştirmeye mecbur bırakmıştır. Özellikle Kazak SSC nüfusunun bileşimi değişti. 1932 -1933 yılları arasında Kazak nüfusunun büyük bir kısmı yaşanılan kıtlıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Nüfusun bir kısmı ise Moğolistan, Çin, Afganistan, İran ve Irak gibi farklı ülkelere göç etmiştir. Bunun sonucunda boş kalan Kazak SSC'ın topraklarını Müslüman olmayan farklı göçmenlerle doldurmuştur. Söz konusu faaliyetlerin temel amacı ağırlıklı olarak Müslüman halkı yaşayan toprakları Müslümanlardan temizleyerek yerine gayri Müslümanları getirmek gözetlenmişti.

Camileri yıkmak, dini eserleri yakmak, yazarlarını da öldürmek Sovyet hükümetinin İslam'a karşı mücadelede kullandığı ideolojik ve pratik yöntemdi. 1930'larda yaşanan en önemli olaylardan biri, SSCB Müslüman halklarının Arapçadan Latince'ye ve ardından Kiril alfabesine geçmesi idi. 7 Ağustos 1929'da, SSCB Merkez Yönetim Komitesi Kararnamesi'nin "SSCB'nin Arapça Yazma Halklarının Yeni Latin Alfabesi Üzerine" kararı, Arap grafiklerine dayanan yazıyı ortadan kaldırdı. Tarihçi S. Ş. Kaziev'in belirttiğine göre, SSCB'nin yapmış olduğu bu reform, Müslüman halkının, İslam gelenekleri ile ilişkili olan tarihi kültürel mirasından kopmasına neden olmuştur.[9] 1930'ların sonlarında Sovyet iktidarı yerel yönetim ve idari organların gücünü zayıflatarak Ruslaştırmaya geçti. O dönemin yaygın sistemi olan radikalleşmiş ateist

[9] Sattar Kaziyev, *Sovetskaya natsionalnaya politika i problemı doveriya v mejetniçeskih otnoşeniyah v Kazahstane (1917-1991 godı)* (Moskva: Rossiiskaya Akademiya Nauk İnstitut Etnologii im. N. N. Mikluho-Makleya, Doktora Tezi, 2015.), 31.

eğitimi SSCB'de yaşayan Müslüman halklarının kendi kültüründen izole edilmesine yol açmıştır. 1930'ların sonunda Müslüman bölgelerindeki okullarda Rusça dersler çok düşük seviyede öğretildi ya da hiç öğretilmedi. SSCB Halk Eğitim Komiserliği Muhtarı Peter Tyurkin'in raporunda, milli eğitim okullarında Rusça eğitimin hiç verilmediği belirtiyor.[10] Sonuç olarak 1930'ların sonunda Müslüman nüfusu yeni bir sovyetleştirme süreci başladı. İskan döneminde Bolşevikler, Müslümanlar için kendi anadillerinde ateist eğitim sistemini uyguladılar. Bu sistem 1930'dan itibaren Müslüman bölgelerinde yaygın hale gelmiştir. Daha sonra ulusal okulların sayısı azaltılarak bütün dersler zorunlu olarak Rusça okutulmaya devam etmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse Ruslaştırmaya yönelik bütün çabalar bu dönemde gerçekleşmiştir.

1939-1941 yılları arasında, Müslüman din adamlarına karşı baskılar devam etmiştir. "Pan-İslamcılar" ve "Pan-Türkçüler" aleyhindeki ceza davaları, Halkın İçişleri Komiserliği tarafından ele alınmıştır. Ancak bu dönemde, eskisine nazaran, Müslüman din adamlarına uygulanan baskılar hafiflemiş görünmektedir. Çünkü 1939'a kadar Müslüman din adamları çoktan bastırılmış ve yönetime karşı koyma gücünü kaybetmiştir. Bu dönemlerde SSCB'nin Müslüman nüfusu ile, özellikle Müslüman gençleriyle ideolojik çalışmalar yapılmaya devam etmiştir. Sovyet iktidarının çalışmaları ağırlıklı olarak Orta Asya ve Kazakistan'dan askere gelen eğitim görmemiş gençlere odaklanmıştır. Mayıs 1939'dan itibaren okuma yazma bilmeyen köyden gelen gençlere özel eğitim verilmeye başlamıştır.[11] Bu tür çalışmaların sonucu olarak "Bütün Sovyet Leninist Komünist Gençlik Birliği" tarafından yapılan yıllık istatistik rakamlarını şu şekilde sunmak mümkündür:[12]

1938 yıl-4.375.604 kişi.;

1939 yıl-7.296.135 kişi.;

---

[10] Timofei Dmitriyev, "Eto ne armiya»: natsionalnoye v voyennoye stroitelstvo v SSSR v kontekste sovetskoy kulturno-natsionalnoy politiki (1920-1930-e godı)", *Vremya, vpered! Kulturnaya politika v SSSR*. Moskva: İzdatelskiy dom Vısşey şkolı ekonomiki (2013), 126.

[11] Aleksey Bezugolnıy, "Lyudskiye resursı Severo-Kavkazskogo voyennogo okruga v predvoyennıy period", *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 4: İstoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnıye otnoşeniya 4/34 (2015), 39.

[12] S. Bernsteyn, *Vospitannıye pri Staline. Komsomoltsı i zaşçita sotsializma* (Moskava: Politiçeskaya entsiklopediya, 2018), 293.

1940 yıl-10.223.148 kişi.;

1941 yıl-10.387.852 kişi.

Üçüncü aşama: 1941 yılında Müslüman din adamlarının çoğu hapishanedeydi ve Müslümanlara ait tek bir dergi bile kalmamıştı. Bu dönemde Müslüman din adamlarını yetiştirecek dini okulların inşa edilmesi, Müslümanların hacca gitmesi ve kutsal addedilen mekanlara yapılan her türlü ziyaret yasal olarak yasaklanmıştı. Müslüman gençlerine yönelik Sovyetleştirme programları sadece okul ve Komsomolla[13] sınırlı kalmayıp zorunlu askeri hizmet aracılığıyla da gerçekleştirmiştir. Bu dönemde camilerin sayısı bayağı azalmıştı ve geri kalanları da kapatmaya çalışıyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında resmi Sovyet iktidarının din politikası değişti. SSCB'deki din adamlarının dini görevlerini yapmasına yeni fırsatlar sunmuş görünse de bu olanaklar çok katı bir koşullar altındaydı. Ama buna rağmen 1944'e kadar SSCB'deki Orta Asya Müslüman din adamları fazla bir faaliyet gösteremedi. Bunun esas nedeni, 1941'e kadar Müslüman din adamlarına karşı uygulanan aşırı baskıydı.[14]

Savaş, SSCB'de İslam karşıtı propagandaların geçici olarak durmasına neden oldu. 10 yıldan fazla süre sonra ilk defa Müslüman din adamlarının Hacca gitmesine ve kutsal mekanlara ziyaret etmesine izin verildi. Ama hacıların sayısı çok değildi. Yurtdışına propagandaya odaklanmış SSCB'nin yürüttüğü bu faaliyetlerin amacı Sovyetler Birliği'nde din özgürlüğünün olduğunu kanıtlamaktır.

1942'nin sonunda Orta Asya Müslüman din adamları Sovyet iktidarına destek ilan etti. Aralık 1942'de, Orta Asya Müslüman topluluklarının liderleri olan İşan Babahanov, Ufa din idaresinin başkanı G. Z. Rasulev'den Sovyet hükümetinin Orta Asya ve Kazakistan

[13] Komsomol, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanması. Erkek üyelerine "Komsomolets", kadın üyelerine "Komsomolka" denir. Komsomol, Genç Komünistler Birliği'nin kısaltmasıdır. Tam adı Leninist Genç Komünistler Birliği'dir. Sovyetler Birliği'nde en etkili politik gençlik örgütüdür.

[14] 1929 yılında din ile ilgili kabul edilen kararnameler savaş döneminde ne iptal edilmiş ne de değiştirilmişti. Ancak, savaş dönemi boyunca, dinle ilgili bazı kısıtlamalar fiilen kaldırıldı. Buna ek olarak, savaş sırasında hükümet, Sovyet askerlerini desteklemek amacıyla 1929'daki kararnamede yasaklanan bağış toplama, fon açmak gibi Müslüman din adamlarının eski faaliyetlerini tekrar yürütmesine izin vermiştir. Ayrıca, Müslüman din adamlarına savaş döneminde vergi baskısı zayıfladı. Bkz. V. A. Ahmadullin, *Patriotiçeskaya deyatelnost duhovnıh upravleniy musulman v godı Velikoy Oteçestvennoy voynı* (Moskova: İslamskaya kniga, 2015), 29.

Diniye Nezaretinin kurulmasına izin istedi.[15] İ. Babahanov'un bu talebi Sovyetler tarafından onaylanmıştır. Böylece 31 Temmuz 1943 yılında Orta Asya müslümanları için diniye nezaretinin kurulması öngörüldü.[16] Diniye Nezareti (SADUM) kurulduktan sonra, Sovyet iktidarı Müslüman din adamları için bir sürü muafiyete geçti; bazı mollalar gözaltı yerlerinden serbest bırakıldı ve zekat toplamasına izin verildi.[17] Yine de, bütün dini kurumlar Sovyet iktidarının kontrol altında oldu. 1940'tan sonra SSCB de dört Diniye Nezariyet kuruldu; Orta Asya ve Kazakistan Diniye Nezariyeti (SADUM), Kuzey Kafkasya Diniye Nezareti (DUMSK), Kafkasya Diniye Nezareti (DUMZAK), SSCB'nın Avrupa Bölgesi ve Sibirya Diniye Nezareti (DUMES). Bunlar coğrafik bölgelerine göre, birbirlerinden bağımsız olarak kuruldular. Kurulan dört Diniye Nezareti tamamıyla Sovyet hükümetine bağımlı oldu ve Sovyet hükümetinin tavsiyesiyle hüküm çıkarmak zorundaydı. SSCB Müslüman Diniye Nezaretleri Sovyet liderlerine sadakatlerini ifade etmeye devam ettiler.

SADUM, çoğunluklu olarak din adamları ile Müslümanlardan oluştu ve savaş sonrası dönemde "Sovyet İslam'ının Vitrini" rolünü üstlendi. Orta Asya ve Kazakistan Diniye Nezareti Özbekistan'ın Taşkent şehrinde kuruldu. SADUM beş ülkeden-Kazakistan SSC, Özbekistan SSC, Kırgızistan SSC, Tacikistan SSC, Türkmenistan SSC-oluştu ve oradaki Müslümanların çoğu Hanefi mezhebindendi. SADUM, savaş sonrası dönemde SSCB'deki dini eğitim okulu ve Müslüman dini dergi yayınevi olan tek Diniye Nezaretiydi. SADUM, Babahanovlar tarafından yönetildi ve babadan oğula miras olarak geçti.

Savaş sonrası dönemde SSCB'de yeni bir Müslüman eğitim sistemi kuruldu. O sadece iki küçük binadan oluştu. Biri Mir-Arap medresesi, diğeri ise Taşkent İslam Enstitüsü. Her ikisi de Özbek SSC'sinde, Orta Asya ve Kazakistan Diniye Nezareti'nin - SADUM'un - etkisi altındaydı. Öğrenci kontenjanları her sene açılmıyordu. Her iki kurumdan mezun olan öğrencilerin sayısı dönemin ihtiyacını karşılama konusunda yeterli değildi. Buna rağmen Sovyet hükümeti 1989'a kadar Barakhan medresesinin dışında

---

[15] Ahmadullin,*Patriotiçeskaya deyatelnost duhovnıh upravleniy musulman v godı Velikoy Oteçestvennoy voynı*, 21.

[16] İşan Babahan Abdülmecidhanulı, "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dınıye Nezareti Nizamı", *Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dınıye Nezareti Jurnali* 3, (1365/1946), 18.

[17] Ahmadullin, *Patriotiçeskaya deyatelnost duhovnıh upravleniy musulman v godı Velikoy Oteçestvennoy voynı,* 23.

diğer Müslüman eğitim kurumlarının açılmasına izin vermedi. 1956'da açılan Barakhan medresesinin de çalışması uzun sürmedi, 1961'de kapatıldı. Ayrıca, her iki kurumun bazı mezunları SSCB ile bağlantısı olan Arap ülkelerinde eğitim aldılar. Tüm öğrenciler DGK tarafından sürekli gözetim altında tutuldu. Eğitim süresi başlangıçta 9 sene olarak ayarlandı, toplam kontenjan sayısı 90 kişiydi.[18] Eğitim programı üç bölümden oluştu; Birinci bölümde dini dersler: hadis, tefsir, islam tarihi, fıkh, Kur'an v.s. Bu dersler eğitimin %30'un aldı. İkinci bölümde Sovyet dersleri: SSCB halk tarihi, SSCB Anayasası, Rus dili, beden eğitimi v.s. Üçüncü bölümde ise dil dersleri: Arapça, Farsça, Almanca.

Sovyet rejiminin yeni din politikasında savaş sonrası döneminde faaliyet gösteren iki dini eğitim merkezi-Mir-Arap medresesi ve Taşkent İslam Enstitüsü ile SADUM'un açılışında farklı amaçlar planlanmıştı. Açık konuşmak gerekirse söz konusu politikada yeni genç Sovyet imamlarını ve Sovyet hükümetine adanmış Müslümanları yetiştirmek hedeflenmiştir. Mesale, Mir-Arap medresesinin sloganı böyleydi:

"Medrese öğrencileri, büyük Sovyet devletinin öğrencileri olarak kabul edildiklerini daima hatırlamalıdır. Din ve ibadet çalışmaları ile birlikte, bir Sovyet vatandaşına özgü ahlaki kurallarına uymalı, işinde ve çalışmasında dürüst ve samimi olmalıdır. Devletin emirlerine saygılı olmalı, çalışkan, çok kültürlü ve saygın insanlar olmalıdır. Medresede ve mezun olduktan sonra kibirli ve fanatik olmamalı ve bir tarikata intisab etmemelidir. Bir Sovyet vatandaşının davranışlarına sahip olmak, aileye ve insanlara nazik davranmak, disiplinli olmak, insanların ve ailenin istekleriyle tutarlı insan olmak bu kuralların temel ilkelerindendir. Bu kuralların dışında çeşitli hükümlerden uzak durmalıdır. Öğrenciler, çalışmalarında gayretli olmalı ve öğretmenlerin vermiş olduğu tüm görevlerini yerine getirmeli, modern bilimler ve İslam dininin temellerine, özellikle de Rus dili çalışmalarına çok dikkat etmelidir. Yukarıdaki tezahürlerin hepsinde, medrese öğrencileri başkalarına örnek olmalıdır"[19].

Slogandan görüleceği üzere Sovyet devletinin amacı hükümetin emirlerini karşı çıkmadan yerine getiren, yeni vatansever Sovyet Müslümanları yetiştirmekti. SSCB'de

---

[18] Ahmadullin, "Osobennosti sovetskoy dvuhurovnevoy podgotovki islamskih kadrov: opıt i uroki", *İslam v sovremennom mire: vnutrigosudarstvennıy i mejdunarodno-politiçeskiy aspektı* 11/2 (2015), 156.

[19] Zilola Khalilova - Bakhtiyar Babadzhanov, "Soviet Ideology in the Madrasa: Political Contexts and Educational Practice", *Journal for Studies of Islam and Muslim Societes* 2/7 Islamology (2017), 50

Orta Asya ve Kazakistan Diniye Nezareti'ne bağlı olmayan yerlerde dini eğitim görmek yasaklanmıştı. Yani, Mir-Arap medresesi ve Taşkent İslam Enstitüsü dışında (örneğin camilerde, evlerde) dini eğitim vermek tamamen yasaktı. SSCB'nin dini kurumlarına, dini eğitim merkezlerine eğitimli din adamlarını, camilere ise kayıtlı mollaları aldılar. Ancak kayıtlı din adamları SSCB'de yaşamış olan Müslümanlara din hizmeti vermekte yetersiz kalıyordu. Dolayısıyla kayıtsız "Kaçak mollalar" ortaya çıktılar. Buna karşın Sovyet hükümeti mollaların kayıt yapmasına izin vermedi.[20] Kayıtsız mollaların din görevi yapması yasaklanmıştı, kuralları çiğneyenlere de idari ceza uygulanıyordu ve üstüne dava açılıyordu. Kayıtsız kaçak mollaların sayısı neredeyse kayıtlı din adamlarının sayısından 10 kat fazlaydı.[21] Kaçak mollalar köyden köye taşınarak sürekli yerlerini değiştiriyordu. Onlar hükümetten sakınarak özel dairelerde, konutlarda bazen de mezarlarda dini görevlerini devam ettirdi.

Sovyet rejimi müslümanlara karşı yeni politikaya geçtiğinde, mollalar dini eğitim merkezlerinde Kur'an ve dini edebiyat eksikliğiyle karşı karşıya kalmıştır. SSCB'de 1917'den 1954'e kadar Kur'an'ın resmi yayın evleri yoktu.[22] Bununla birlikte 1918'den 1923'e kadar anonim yazarların dini eserleri yasadışı yollarla yayınlanıyordu. Ama yasadışı olduğundan dolayı tiraj sayısı çok az ve sınırlıydı. Aynı zamanda yurt dışında yayınlanan bazı dini eserler de yasadışı yollarla Sovyetler Birliği'ne ithal ediliyordu. 1923'te Berlin'de 5 bin tirajla yayınlanan M. Bigeeva'nın anti-Marksist "Azbuka İslama"/ İslam Alfabesi adlı eserinin 2 bin adeti yasadışı yollarla Sovyet Müslümanları arasında dağıtıldı. Daha sonra M. Bilgeev Sovyetler tarafından tutuklanmış olsa da eseri dağıtmama şartıyla serbest bırakıldı.[23]

Devrim öncesi basılmış olan Arapça yazılı Kur'an ve benzeri dini kitaplar 1920 ve 1930'lar arasında halkın elinden çekilerek tamamen yok edildi.[24] Savaş sonrası

---

[20] A. V. Kobzev, "Nezaregistrirovannıye religioznıye gruppı musulman Ulyanovskoy oblasti v 40-80-h gg. XX v.", *Vlast* 11 (2012), 66.

[21] S. YU. Sadçenkov, "Realizatsiya printsipov svobodı sovesti i veroispovedaniya v Volgogradskoy oblasti v1980-h godah", *Gosudarstvo i tserkov v XX veke: evolyutsiya vzaimootnoşeniy, politiçeskiy isotsiokulturnıy aspektı. Opıt Rossii i Evropı* (2011), 61.

[22] Sadçenkov, "Realizatsiya printsipov svobodı sovesti i veroispovedaniya v Volgogradskoy oblasti v1980-h godah", *62*.

[23] V. L. Danilov, "İstoriçeskiye usloviya i predposılki vozniknoveniya musulmanskogo knigoizdaniya v Sibiri", *Vestnik Omskogo universiteta* 4 (2007), 97.

[24] V. O. Bobrovnikov, "Katalog rukopisey i staropeçatnıh knig na arabskom, persidskom i tyurkskom yazıkah iz Kabardino-Balkarii", *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1/2 (2005), 273.

dönemlerde Sovyet hükûmeti tarafından kaydedilen camilerin sayısı az olmasına rağmen Müslüman din adamlarının elindeki Kur'an nüshaları yetersizdi. Cami mollalarının elinde Kuran yok denecek kadar azdı. Bazı Diniye Nezaretlerin müftülerinde bile resmi kayıtlı olarak tek adet Kur'an bulunurdu. Ona rağmen Sovyet rejimi, savaştan sonra uzun süre boyunca Kur'an'ın tekrardan basılmasına izin vermedi. Ama daha sonra 1956'da Kur'an Arapça olarak 3 bin adet tiraj ile yeniden basılmıştır. Yayınlanan Kur'an nüshaları hızlı bir şekilde Diniye Nezaretlere, kayıtlı camilere, müslüman toplumlarına ve yurt dışına dağıtıldı.[25]

Dördüncü aşama: Savaş sonrası dönemde, 1980'lerin sonuna kadar, SSCB'da yasal olarak müslüman dini kitap yayıncılığı neredeyse tamamen durduruldu. Müslüman dini otoritelerin, sansür düzenlemelerinin ardından küçük basımlarda kitap yayınlamaları neredeyse olanaksızdı. 1989-1991 yılları arasında SSCB'de dağıtılan Müslüman dini edebiyatın önemli bir kısmı yurtdışında yayımlanmıştı. 1989-1990'da yalnızca Suudi Arabistan, Rusya'da Müslüman dini edebiyatı yayınlamak için beş matbaa açtı. Aynı matbaalar Türkiye va BAE'de de açıldı. Ürettikleri Müslüman dini edebiyat basılımı çoktu ve kitapların ücretsiz dağıtılması için kitabı tasarlarken üzerine ücretsiz olduğuna dair not düşüşüyordu.[26]

1989-1991 yıllar arasında SSCB'deki Diniye Nezaretleri üzerindeki devlet kontrolü keskin bir şekilde zayıfladı. Camiler toplu olarak açılmaya başladı. Sovyet kamu fonlarına yapılan zorunlu ödemeler durdurulduğundan dolayı din adamlarının maddi durumu iyileşti. Yurtdışındaki Müslümanlara iletişim kurmaya ve Müslüman dini bayramlarına izin verildi.

Devlet kontrolünün zayıflaması, SSCB'nin kayıtlı İslam Diniye Nezaretlerinin bölünmelerine yol açmıştır. Dört SSCB Diniye Nezareti'nin ikisi 1989-1991 yılları arasında dağıldı. Bunlardan ilki, Orta Asya ve Kazakistan Diniye Nezareti oldu. SADUM, 1991 yılında beş bağımsız müftülüğe ayrılan Maveraünnehir Müslümanlarının

[25] Ahmadullin, "Deyatelnost gosudarstvennıh organov SSSR i duhovnıh upravleniy musulman po izdaniyu Korana na arabskom yazıke v SSSR i ego rasprostraneniyu v 50-e godı XX v.", *Vestnik Dagestanskogo nauçnogo tsentra RAN* 52 (2014), 87.

[26] Danilov, "İstoriçeskiye usloviya i predposılki vozniknoveniya musulmanskogo knigoizdaniya v Sibiri", 100.

Diniye Nezareti olarak yeniden düzenlendi: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan. [27]

2. SOVYET İDARESİNİN ATEİZM POLİTİKASI

Bolşevikler iktidara gelmeden önce Marksist-Leninist ideolojiyi dini gruplara karşı bir silah olarak kullanmış ve iktidara geldikleri andan itibaren dine karşı faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Bolşevik partinin siyaseti bilimsel sosyalizme, yani Marksizm düşüncesine dayanmıştır. Bilineceği üzere Marksizm felsefesi de diyalektik materyalizmden kaynaklanmaktadır. Materyalizm felsefesini savunanlar dünyaya bilimsel-ateizm bakış açısından bakarlar. Marx ile Engels'in eserlerinde din konusu - dinin özü, ortaya çıkışı, gelişimi ve yaratılışı - bilimsel verilere dayanan bir alan olarak ele alınmıştır. Sovyet kuramcıları bu fikri eleştirilerden kendilerine bir ideolojik temel oluşturmuştur. Ondan sonra kuramcılar ateizm düşüncesini bilimsel marx-proleter ateizm teorisine kadar geliştirdi.

Marksist bilimsel-ateizm denilen ideoloji dini bilimsel açıdan reddeden bir düşünce sistemidir. Öncelikle birbirinin karşıtı olarak bilinen iki kavram-ateizm ve din-üzerinde duralım. Ateizm kelimesi Eski Yunanca "a"-"reddetmek, olumsuzluk", "Theos", ise İngilizce "Theizm" kelimesinden türetilen "Tanrı" anlamına geliyor. Yani tanrının var olduğuna inanmak. Terim olarak "Ateizm", Tanrının varlığını reddetmek, Tanrıyı inkar etmek, "Tanrısızlık" manasında kullanılır.[28] Marx'ın ifadesiyle Ateizm, "Tanrıyı inkar ederek insan doğasına inanmaktır".[29]

Bilineceği üzere V. İ. Lenin, Marx ve Engels'in fikrini benimseyen ve Rusya'da bu ideolojiyi uygulayan Bolşevik Parti'sinin kurucudur. Lenin, Marx'ın "Avrupa Sorunu", "Alman İdeolojisi", "Feuerbach", "Sermaye", "Gotha Programının Eleştirisi", v.b eserlerinden etkilenmiştir. Bununla birlikte Engels'in, "Doğanın Diyalektiği", "Anti-Dühring" vb. eserlerinden ilham alarak eserlerde ele alınan ateizm ile dine dair bilimsel teorileri daha yaratıcı bir biçimde geliştirmiştir. Böylece dine karşı meydan okumaya çağırmıştır. Lenin, "Halkın Dostları", "Çin Savaşı", "Köy Yoksullarına", "Sosyalizm ve

---

[27] A. V. Beloglazov, *Vliyaniye islama na politiçeskiye protsessı v Tsentralnoy Azii: uçebnoye posobiye.* (Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo universiteta, 2013), 123.
[28] M. P. Novinkova, *Ateistiçeskiy slovar* (Moskva: Politizdat, 1985), 32-33.
[29] Karl Marx, "Frederick Engels: Marx and Engels 1843-44" *Hardcover* 3/3 (1973), 632.

Din" başlıklı makalelerinde dine dair şu sözleri dile getirmektedir. "Din, sermaye kölelerinin insan imajlarını ve insana layık bir yaşam isteklerini boğdukları bir manevi içkidir".[30]

Lenin üst tabakadaki insanların alt tabakadaki işçileri yönetmek için dini bir araç olarak kullandığını söylemektedir. Kendisi de bu durumdan faydalanmış ve bunun üzerine bir söylem inşa etmiştir. Bolşeviklerin lideri, "Bütün tahakküm sınıflarının kendi hakimiyetini koruması için iki sosyal fonksiyona ihtiyacı vardır: Cellatlar ve din temsilcileri. Cellatlar ezilmiş işçilerin muhalefetini ve memnuniyetsizliğini güçle engelliyor. Din temsilcileri ise ezilmiş işçileri sabıra çağırıp ve ruhsal açıdan sakinleştiriyor" der.[31] Ezilen sınıfların öbür dünyada iyi bir yaşam beklentisiyle yaşaması üst ve alt sınıf arasındaki mücadelede onları zayıflatacak, cümlesiyle kendi ideolojisine uygun işçilerin düşüncesini oluşturmayı hedefledi. Bolşevikler, dini ideolojinin üst sınıf temsilcilerinin gücünü güçlendireceğine ve böylece sosyal eşitsizliğe yol açacağına, insanı insanın kölesi haline getireceğine ve insanların karşı konulmaz gizemli güçten korku içgüdüsüyle körü körüne bir itaate düşeceklerine inanıyorlardı. Bu nedenle bolşevikler, işçileri manevi ortamdan kurtarmak ve dini sömürüye son vermenin gereğine inanmışlardır.

Lenin, alt tabakadaki insanları sömürücülerin kolonisinden kurtarmakla ilgili görüşlerine "İşçi partisinin dine karşı tutumu" başlıklı makalesinde yer vermiştir. Söz konusu makalede "Biz dinle savaşmalıyız. Bu bütün materyalizmin alfabesidir" ifadesiyle dile getirmiştir.[32] Fakat Marksist-Leninist konsepti, dini tutum açısından eski Marksizm konseptinden daha radikal olmuştur.

Lenin, milletin bilincini ateizme döndürmenin birtakım metodlarını geliştirmiş ve bunu kendi ele aldığı "Savaşçı Materiyalizimin Önemi" başlıklı makalesinde ortaya koymuştur. "Marksizm bayrağının altında" dergisini de ateizm ve materyalizmin ocağı yapmıştır. Ateist eğitim ve dini inancı yitirme yolları üzerinde duran V. İ. Lenin, "Milletin zihniyetini ateizme dair bilgilerle doldurmamız gerekiyor; hayatının bütün alanlarını ateizmle bağdaştırmamız gerekiyor, onların ilgisini çekmek için ve dini uykudan

[30] V. İ. Lenin, *Soçineniya*, 10 Cilt, (Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoi Literatury, 1967), 71-72.
[31] Lenin, *Soçineniya*, 26 Cilt, 237.
[32] Lenin, *Soçineniya*, 17 Cilt, 418.

uyandırmak için çeşitli yöntemler geliştirmemiz lazım, kısaca onlara her taraftan ulaşabilmemiz gerekiyor" [33] diye partiye talimat bıraktı. Lenin'in din politikasına dair talimatından sonra parti temsilcileri ateizm propagandasına yönelik faaliyetlerini eksiksiz yerine getirmiş ve hatta bunu abartmışlardır. Lenin, farklı din mensuplarının desteğini kazanmanın, işçilerin sömürenlere karşı mücadelesinde ve sosyalizm ve komünizmin kurulmasında doğrudan etkili olduğunu düşünmektedir.

Bolşeviklerin dine dair programları Lenin'in 1905 yılında yazdığı "Sosyalizm ve Din" adlı eserinden kaynaklanıyor. Bu eserde Bolşevik partisinin din politikasının ana esasları yer almıştır. Bu görüşlerin belli başlı olanları şunlardır:

1. Din, sömürücülere karşı mücadelede alt tabakadaki insanların gücünü zayıflatan bir unsur olarak görülmüştür. Bununla birlikte dinin toplumsal eşitsizliğe yol açacağını belirtmiştir.

2. Dini düşünce ve dini kazanmak ancak sosyal devrim yoluyla gerçekleşeceğini ortaya koymuştur.

3. Bolşevik partisinin lideri Lenin, bu eserde SSCB'de dini faaliyetleri durdurarak yoğun bir şekilde din karşıtı propaganda yürütülmesi gerektiğini anlatmıştır.

4. Lenin, eserinde Bolşevik partisinin kitle iletişim araçlarıyla insanları sosyal eşitsizliğe inandıran ve insanları sabırlı olmaya çağıran idealara karşı savaşacağını anlatmıştır.[34]

Buradan anlaşılacağı üzere Lenin'in görüşleri genel itibariyle radikal temele dayanan dine karşı bir tutum içerisinde olmuştur. O yüzden Lenin'in bu doktrini sadece kitaplarda kaldı. Bolşeviklerin ideolojisini oluşturan teorisyenlerin daha yumuşak bir üslup benimsemesinin asıl nedeni, dine karşı yapılan radikal faaliyetlerle toplumu ürkütmemekti. Bunun için onlar "devrim ahlak'ı" taktiğini ortaya koymuştur. Proleteryanın liderlerinden biri olan L.Trotsky bu taktiği şu şekilde açıklamaktadır: "Leninizm'in temeli baştan sona kadar savaşmaktır. Savaş ise hilesiz, aldatmasız hiçbir şekilde başarı elde etmez. Leninizm politikası, sürekli başarıya götüren tam da bu askeri

[33] Lenin, *Soçineniya*, 10 Cilt, 72.
[34] Lenin, *Sotsijalijzm Çane Din* (Almaty: QK(b)P Ortalyk Komijtetinin Partija Baspasi, 1938), 9-28.

hileye ihtiyaç duymuştur. Bunlara rağmen Leninizm hareketi, parti ve toplum için "en yüksek gerçekçi devrim" olarak görülmüştür".[35]

Lenin'in dine karşı kullandığı ateizme sürükleyen diğer bir taktik, din konusunda insanların özgürlük meselesidir. Sovyet insanlarının dini tutumlarının nasıl olmaları gerektiği konusunda Lenin, sağcıların ileri sürdüğü "Din herkesin kendi meselesi olmalıdır" [36] cümlesini farklı şekilde değerlendirmiştir. Ona göre bu cümle toplumda yanlış anlaşılmalara yol açabilir. Dolayısıyla yukarıda bahsetmiş olduğumuz ifade, herkese ortak evrensel düzlemde yeniden izah edilmelidir. Lenin'in kendi sözüyle ifade edecek olursak, "Biz sadece devlete gelince dinin insanın özel meselesi olmasını istiyoruz. Ama hiçbir şekilde dini kendi partimizle ilgili özel bir mesele olarak göremeyiz. Devletin dinle ilişkisi olmamalı ve benzer şekilde dini topluluğun da devlet ile bağlantısı olmamalıdır. Herkes din konusunda özgür olmalıdır; ister kendi benimsediği dini kabul eder, ister gerçek sosyalistler gibi ateist gibi yaşar. Belli bir dini inanca sahip insan ile ateist arasında hiçbir fark olmamalıdır. Vatandaşların belirli bir dinin temsilcisi olduğunu belirten resmi belgeler varsa, koşulsuz imha edilmelidir. Söz konusu şartları tam olarak uyguladığımız takdirde dini devletten ayırabiliriz. Bizim için ideolojik savaş, herkesin kendi meselesi değil, sosyalist proleteryanın meselesidir."[37]

Komünist partinin bir manifestosunda "komünizm sonsuz gerçekliği imha edecek ve dini yok edecek"[38] ifadesiyle kendi görüşlerini baştan açık bir şekilde belirtmiştir. Dine karşı propagandayı gerçekleştirmek için Lenin: "Bizim programımız, bilimsel materyalizm üzerine kurulmuştur. Bu program dinin gerçek tarihi ile ekonomisinin kökenleriyle birlikte ateizm propagandasını içerir". [39] Komünist partinin dine karşı mücadelesi tamamıyla marksizmden kaynaklanmıştır. Marx'ın "Biz dinle savaşmalıyız" cümlesi Marksistlerin sloganı olmuştur. Marksizmden etkilenen Lenin, daha da ileri giderek "Marksizm bu sloganla sınırlı kalmış bir materyalizm değildir. Marksizmin, öncelikle dinle savaşabilmesi lazım. Bunun için halka dinin tarihi arkaplanını materyalizm açısından anlatmak lazım".[40] Gördüğümüz gibi dine karşı ideolojik savaş tek şahsın işi

---

35 L. D. Trotskiy, *K istorii Russkoy revolyutsii* (Moskva, LetRes, 1990), 192.
36 M. İ. Şahnoviç, *Lenin i Problema ateizma* (Moskva: Leningrad, 1967), 356.
37 Lenin, *Soçineniya*. 12 Cilt, 152
38 Karl Marx, Frederick Engels, "Marx and Engels 1843-44", 72.
39 Lenin, *Soçineniya*. 12 Cilt, 152.
40 Lenin, *Soçineniya*, 15 Cilt, 413.

değil parti işidir. Parti işi, dine karşı ideolojik mücadelesinde Marksizm-Leninizm ve onun teorik temeli olan diyalektik materiyalizme[41] dayanır. Böylece Bolşevikler, toplumun bilinçaltını tamamen güncellemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Marksizm, materyalizmden daha da tehlikeli bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marksist ideolojiyi esas alan Bolşevikler, dini sosyalizm inşasının önündeki en büyük engel olarak görmüştür. N. Struev "SSCB Hristiyanları" adlı eserinde Sovyet devletinin dine karşı politikasının en önemli faaliyetlerinden birinin 1920 yıllarında yürütüldüğünü belirtmektedir. Ateizm ideolojisi çok kapsamlı bir şekilde bilimsel materyalizm metoduyla yürütülmüştür. Lenin, "dine karşı mücadelenin kısa bir süreli savaş olmadığını, aksine uzun bir süreci gerektiren siyasi hareket olduğunu, dolayısıyla dini kör inanca karşı savaşta sabırlı olunması gerektiğini"[42] belirtmektedir.

Sovyet iktidarının dine karşı politikasını kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: Eski Rus İmparatorluğu çöktükten sonra Bolşevikler iktidara gekdiği andan itibaren Rus topraklarında dinin trajik kaderi başlıyor. Bu trajedi olayını Nikolay Berdyaev şu şekilde anlatır: "Komünizmin dine karşı antipatisi tesadüfen ortaya çıkmadı, bu komünist doktrinin temelinde mevcuttu. Komünizmin yapısı bilinçli birey için kültürün en son aşamasıdır. Bu durumda devlet mutlak iktidar sahibi olacak. O düşünce özgürlüğüyle beraber düşünce birliğini gerektirir. Komünizm tüm hayatı kapsar ve herhangi bir sosyal çevre ile ilgisi yoktur. Bu nedenle komünizmin diğer dini inançlarla çatışması doğal bir olgudur."[43] Bu fikri Lenincilerin kendisi açıkça belirtirler. Örneğin, A.V. Lunaçarski Komunizm ile ilgili şu sözleri öne sürer: "Komünizm, dinin acımasız düşmanıdır, o dini sona erdirir ve insanların mutlu bir yaşam sürdürmesine olanak sağlar."[44]

1919 mart ayında gerçekleşen RKP(b)'ın[45] XVIII kongresinde parti, tüm sömürücü sınıflardan ve dini örgütlere bağlantıyı keserek ezilen işçi sınıfları din afyonundan kurtarmakla görevlendirilmiştir. Bu göreve dine karşı bilimsel ateizm propagandası da

---

41 V. D. Kobetskii, *Sotsiologiçeskoe izuçenia Religioznosti i Ateizma,* (Leningrad: Leningradskii Universitet, 1978), 85.
42 Z. Blaqbayev, *Din jane moral,* (Almaty: Qazaqstan, 1973), 78.
43 Nikolay Berdyayev . *İstoki i smısl Russkogo kommunizma.* Parij: YMCA-PRESS, 1990, 211.
44 A.V. Lunaçarskiy, *Poçemu nelzya verit v boga* (Moskva: Nauka, 1965), 287.
45 Rus komünist parti(bolşevik)

dahil edildi.[46] Aynı kongrede "Köyde siyasi ve kültürel aydınlama çalışmaları yürütülmesine" ve "okulların kiliseden, herhangi bir dinden, din adı altında eylemleri gerçekleştiren devrimcilerin etkisinden uzaklaştırılmasına" karar verildi. Buna ek olarak Sovyet iktidarı, vatandaşların dini konuda özgür olacaklarının garantisini vermiştir; bu önlemin dikkatli bir şekilde uygulanacağına ve hepsinin kontrol altında olacağına kefil olmuştur; dine davette bulunanlara ve din adamlarına baskı gösterenlere de ceza uygulanması"[47] kararlaştırılmıştır. Bu kongrede verilen kararlara baktığımızda Sovyet İktidarının dini inançlara yasal olarak destek verdiği açık görünmektedir. Yani, bu yasaya göre vatandaş kendi benimsediği dini kabul etmek veya etmemek konusunda serbesttir.

Daha sonra Sovyet İktidarının 1921 Mart'ta gerçekleşen "Ana Politik Aydınlatma ve Propaganda" ile ilgili X. kongresinde parti kararıyla Ana Politik Aydınlatmalarının görevi belirlenmiştir. Ana Politik Aydınlatma Komitesine belirlenen görevin başında toplum içinde dine karşı ateizm propagandasını yapmak ve onu tatbik etmek gelmektedir. Bu organın vazifesi, topluma medya, gazete, dergi, kitap ve ders kitapları, film ve fotoğraf gibi araçları kullanarak ateizm propagandasını yapmaktı. MK RKP (b) dine karşı propaganda ile ilgili 13 maddeden oluşan bir program yapmıştır. O programda şunlar ele alındı: herhangi bir rahip veya dini inanca sahip olan kimse partiye üye yapılmamalıdır. Parti üyeliğinde böyle bir kimse varsa, kısa sürede içinde ibadetini kesmeli ve dini inancından vazgeçmelidir. Bu şartlar yerine getirilmediği takdirde partiden çıkarılmalıdır.[48] Bunun gibi kararlarla komünist bireyin dine karşı yükümlülükleri belirlenmiştir. Örneğin, dine karşı SBKP'sinde komünist adamının nasıl olması gerektiği konusunda şunları ortaya koyar: "Parti üyesi, Marksizm ve Leninizm teorisine hâkim olmak, ideolojik seviyesini yükseltmek, komünist bir toplumu oluşturmak ve eğitmekle yükümlüdür. Bununla birlikte parti üyesinin diğer bir görevi, Komünisttik ahlak ilkelerine uymak ve her türlü burjuva ideolojisine ve dine karşı çıkmaktır."[49] Görüleceği üzere Sovyet döneminde parti üyesi olmak, din düşmanı olmak demektir. Sovyet Kanunu,

---

[46] *KPSS v rezolyutsiyah i reşeniyah sezdov, plenumov TSK. 2 Cilt* (Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoi Literaturı, 1970), 49.

[47] *KPSS v rezolyutsiyah i reşeniyah sezdov, plenumov TSK. 2* Cilt, 452.

[48] Karl Marx vd., *Kommunistiçeskaya partiya i sovetskoye pravitelstvo o religii i tserkvi* (Moskva: Politizdat, 1959), 59.

[49] *Materialı XXIV Sezda KPSS* (Moskva: Polizdat, 1972), 215-216.

partinin dine karşı tutumlarını belirlemiş ve böylece komünist birey dini inancından vazgeçmek zorunda bırakmıştır.

Partinin asıl amacı, çeşitli yöntemleri kullanarak bilimsel ateizm ideolojisini "toplumu dini kölelikten kurtaran yegâne yol" olarak göstermektir. Onun için öncelikle toplumun dine teslim olma sebeplerini, ahlakını, yaşamlarını v.b. durumlarını iyice incelemeyi ve bunlara karşı çeşitli yöntemleri geliştirmeyi ele almıştır. Örneğin, bu çeşitli yöntemlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Siyasal haberlerin yayılması yoluyla ateist eğitim;

2. Ateist literatür okutmak;

3. Ateizmi geziler aracılığıyla bilinçlere yerleştirmek.

4. Ateizmin tanıtımında güçlü bir araç olan sinema ve görsel unsurları, halk arasında yaygın bir şekilde kullanmak;

5. Ateist eğitimin ana kaynağı hakkında dersler oluşturmuştur. Derslerin içeriğinde bilimsel-teknik gelişmeleri ateizmle ilişkilendirerek ateizmi teorik bilimde ideal bir yol olarak göstermiştir.

Leninist ilkelere uygun olarak Komünist Parti, din karşıtı propaganda düzenlemek için özel organlar yarattı. Merkez Komite'nin ideolojik çalışmasında Ateizm Propaganda Birliği[50] (Agitpropotdel) yönetici organ oldu. Bu bölümün üyeleri MK RKP(b), ateizm propaganda ile ilgili belgelerin hazırlanmasında ve özel din karşıtı toplantıların düzenlenmesinde görev aldı. APB görevlerini çok iyi yaptı, tanıtım yöntemleri daha sonra konferanslarda geniş çapta tartışıldı ve geliştirildi. Örnek olarak 11-18 Temmuz 1921'de Orenburg'da düzenlenen RKP(b) Bölgesel Konferansında Din karşıtı propaganda ile ilgili şunları söyledi: "Muhabirlerinizi dikkatlice hazırlamazsanız, dine karşıtı mücadelelere girmeyin. Kelimeler bile bilimsel derecede olmalı, milletin ihtiyaçlarını karşılayan dini kavramlar yerine, telafi edebilmeleri için büyük miktarda bilimsel bilgi sağlanmalıdır. Din karşıtı propaganda ve savunuculuk, iktisadi faaliyet alanındaki çeşitli görevlerin yanında: elektrifikasyon, sulama sistemi, tarım uygulamalarının iyileştirilmesi

[50] G.V. Vorontsov, *Massovıy ateizm: stanovleniya i razvitiye* (Leningrad: Lenizdat, 1983), 68.

vb. bağlantı çok önemlidir. Dini cemaatin isyankar rolünü göstererek, papazların ve mollaların şahıslarına karşı suç işlemeden, din adamlarını dini bir örgüt olarak eleştirmek gerekiyor. Din karşıtı propaganda konusu ilk etapta yapılması gereken acil bir görev olmamalıdır. Çünkü Komünistlerin aynı dini inançlara sahip olduklarını dikkate alarak (özellikle köylerde), Sovyet Parti okullarında bu konunun ciddi bir şekilde hazırlanmasına dikkat edilmelidir. Yeniden kayıt sırasında dini kişilerin partinin bir parçası olmayacağına dikkat edilmelidir. Sadece köyden gelen Komünizme bağlılığını devrimci bir mücadelede kanıtlamış olan Dini Komünistler yalnızca partinin saflarına gönderilebilir. Onları değerli komünistlere dönüştürmek için özel bilimsel propaganda çalışmaları olan bölgesel ve Sovyet odaklı okullara göndermek lazım". [51] Bundan komünistlerin dinle ideolojik düzlemde mücadele için tamamen hazır olduklarını görüyoruz.

Bolşevik partinin ateizm propaganda yöntemlerinden biri "ateizm terbiyesidir". Çünkü ateizm terbiyesi, şahısın dini dünya görüşü ve ahlakına yönelik eleştirel bir tutum geliştirilmesini amaçlayan uzun bir süreçtir. Ateis bir inanç oluşturmak, halkın sosyal faaliyetlerini aktifleştirir ve arttırır. Böylece halkın inancını ateist eylemlere bağlar.[52] Bununla ilgili Marx şu ifadeleri dile getirir: "Dinin çökmesi sosyalizmin gelişmesine yol açar. Dinin çökmesini etkileyen önemli faktörlerden biri de sosyalist terbiyedir."[53]

Gençlerin ve öğrencilerin ateist görüşlerinin oluşmasında ailenin önemli bir rolü olduğunu göz önüne alarak, aşağıdaki meselelere dikkat edildi:

1. Dini inançlara sahip olan ve olmayan insanlara yönelik ateizm propagandasını yürütmek;

2. Ebeveynleri sadece bilimsel ateizm ilkeleriyle eğitmekte kalmayıp, onlara çocuklarına nasıl ateist bir terbiye vermesi gerektiği konusunda yeni yöntemleri öğretmek;

3. Bilimsel ateizm propagandasının ana merkezi okuldur. Bu nedenle, dine karşı propagandaları okul vasıtalarıyla etkili ve sistematik bir şekilde yürütmek;

---

51 E. M. Yaroslavskii, *Kommunizm i Religia* (Moskva: Gos. Antirelig, 1936), 116.

52 R.N. Danilçenko, *Ateistiçeskoye vospitaniye-vajneyşiy faktor utverjdeniya kommunistiçeskoy morali* (Moskva: Znaniye, 1987), 6-7.

53 Persits M. M. vd. *K. Marx-F. Engels, Ob ateizme, religii i tserkvi.* (Moskva: Mısl, 1971), 470.

4. Bilimsel ateizm propagandasının ana ocağı, din karşıtı olarak bilinçlendirilmesidir. Dini inançlara sahip olan ebeveynlerle özel çalışmalar yürütmek;[54]

Komünistlerin dine karşı yapılmış programlarının asıl gayesi, gençleri kör dini inançlardan uzaklaştırmaktı. Bununla birlikte onlara ağırlıklı olarak bilimsel materyalist, ateist ve komünist düşünce esasında eğitim ve terbiye vermektir. Komünisttik okullarda öğretmenler, çalışmalarında proleter ateizme öğütleyen Marksizm-Leninizm klasik eserlerinden; KPSB Kongresinde kabul edilen kararlarından; KPSB Programları ve dine karşıtı faaliyetlerle ilgili belgelerden; Sovyet Ateizm okulunun deneyimini tanımlayan pedagojik ve metodolojik literatürlerden istifade etmiştir. Bu prosedürler sonucunda gençlerin inanç sistemlerinde ciddi bir fark ortaya çıkmıştır. Sosyolojik araştırmalara göre ankete katılan 14-30 yaş arası gençlerin %97-98'i kendilerini ateist olarak tanıtmıştır. [55]

Bilimsel ateizmin çok çeşitli yöntemlerinin kullanılması sonucunda Sovyet halkı tamamen dini reddetmiştir. Böylece yeniden gelişmiş bir sosyalist bilinçle insanları yetiştirdiğini iddia etmiştir. Sovyet iktidarı din karşıtı politikasını sürdürürken, bir yandan da ateism propagandasını bilimsel gelişmelerle ilişkilendirmiştir. Dine karşı mücadelenin, bilimsel olarak yapılmasını öngören Leninist prensip, pratikte gereğinden fazla yapıldı. İnsanların dini inançlarını tamamen bırakmasını hedefleyen ateizm propagandası bilimsel olarak Marksist doktrine dayanıyordu. Marksizm'in hakikatını kanıtlamak için insanların iç dünyasına baskı yapıldı. Bu olayları göz önünde bulundurduğumuzda SSCB tarihinin ateizm programının 70 yıl boyunca yürütüldüğü görünmektedir.

3. KAZAKİSTAN'DA DİNE KARŞI YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER

Hem Çarlık Rusya hem de Sovyet yönetimi, Kazak halkının asırlardır koruduğu dilini, dinini, kültürünü, dünya görüşünü ve geleneğini zihinlerden tamamen kazımak istemiştir. Çünkü herhangi bir devlet, başka bir ülkeyi fethettiğinde, o ülkenin sosyal yapılanmasını iyi düzeyde bilmek zorundadır. Aksi taktirde ele geçirilen toprak yerli halk tarafından geri alınır. Bu sebeple fethedilen ülkenin halkın ruhani köleleştirmek için, o yerli halkın

[54] A. Toqbergenov, *Jastarga gılımiy-ateiystik tarbiye berü* (Almatı: Mektep, 1987), 111.
[55] A. İ. Kurliandskii, *Stalin. Vlast. Religia* (Moskva: Kuçkovo Pole, 2001), 529.

ruhani geleneğinden, dilinden, dininden, kültüründen ayırıp, kendi ideolojisini sunmak gerek. Sovyet iktidarı altında birleşen devletlere de, aynı ideolojiyi kullandı. Yerli halkın dilin, dininin, kültürün, dededen oğlana ulaşan geleneklerinden, dünya görüşlerinden ayırıp, onların yerin doldurmak için kendi ideolojilerin sundu, yani bilimsel ateizmi. Müslüman olan ülkenin halkın dini bayramların, geleneklerin yasakladı, Rusça bilenleri üstün koydı, müslümanları aşağladı, şehir ve köy, müslümanca kişi isimlerin Rusça isimlendirmeye başladı, klasik edebiyat ile bilimsel eserleri Rusçaya tercüme etti ve böylece insanları kendi kültürlerinden uzaklaştırdı.

Sovyet iktidarının asıl amacı İslam dinin ve SSCB altında yaşayan bütün müslümanlar hareketini ele geçirmek, 1918 senesinde Kokan Özerkliği şiddetle baskı yaparak elde etti ve o devrimi Buhara, Hiva topraklarına ihracat etmek idi. Ama bu dönemde dine karşı politik hala resmi değildi. Bolşevikler, asırlar boyunca müslüman halkının kültürüne, yaşam hayatına dönüşen İslam dinine karşı savaşmak kolay olmayacağını ilk baştan anlamıştı. Ondan dolayı Sovyet iktidarı başındakiler ilk dönemde hristiyanlara şiddetle baskı yaparken, kendileri güçlenene kadar müslümanlara destek, dini okullar açmaya yardım verdi. Komünistlerin bu taktiği acele etmeden, yavaş yavaş müslüman halkı yaşayan toprakları ele geçirmek. 1920 senenin ortalarına kadar, Kazak topraklarında kültür ve aydınlatma işlerinde Alaşorda'lıların etkisi güçlü idi ve Kazak zenginlerinin olması da Bolşeviklere engel oldu. Komünistler Panislamizm ve Pantürkizm düşüncesinden korktu, ondan dolayı onlar ilk dönemde İslam diniyle açık savaşmak yerine, ilk Türk müslümanlarının birbirinden ayırmaya, kendi aralarında savaştırmaya çalıştı. Etnik farklılıkları göze aldı, ulusal hislerin desteklemek pratikte "dine karşı çok aktif politika."[56]

Lenin'in "müslüman işçilerinin güvenine sahip olmalıyız" düşüncesin komünistler çok tekrarlıyordu. Çünkü bir taraftan dünya devrim fikirleriyle bağlı ise, ikinci taraftan Doğu müslümanların kendi tarafına çekmek ümidiyle olan hareketler idi.[57] Sovyet hükümeti kendilerine lazım olduğunda kendi görüşlerini güçlendirmek amacında, dini faktorlardan

---

[56] "İz tezisov k dokladu agitproma Kirobkoma RKP(b) 25 fevralya 1922 g.", *Preodolevaya religioznoye vliyaniye islama (iz opıta Kommunistiçeskoy partii Kazahstana). 1917 – naçalo 1930-h godov* (1990), 15.

[57] N. D. Nurtazina, *İslamga Karsy Şabuyl. Kenes Ökimetinin Kazakstanda Jürgüzgen sayasaty* (Almatı: Kazak Universiteti, 2008), 36.

yararlandı. Sosyalizm'ın ile İslam dininin arasında benzerlik olduğunu müslümanlara savundu.

1923-1927 arasını "geçici kuvvet dengesi" dönemi[58] olarak adlandırmak mümkündür. Komünistler ateizm propagandasını bir yandan da gizli yürütüyorlardı. RSFSC Halk Komiserler Konseyi (HKK) 1923 senesi 8 Şubat tarihinde alınan kararname ile 1917 senesi 23 Ocakta verilen karar yeniledi. Kararname çıktıktan sonra dindar insanların ve toplumun iç işlerine müdahale yetkisine sahip oldu. 1922-1923 senelerinde SSCB'de tanrısızlar okulları açıldı. Ama Orta Asya ve Kazakistan'da bu kurslar daha sonra açıldı. Bu okullar önce Rusya topraklarında faaliyet gösterdiler. 1924 senesinde "Tanrısız Gazetenin Arkadaşları" olarak kurulan bir cemiyet 1925'in Nisan ayında "Tanrısızlar Birliği"ne dönüştü. Öte yandan bu cemiyet dışarıdan bakanlara din temsilcilerine destek veriyor gibi görünmeye çalıştı.

1923 senesi Ekim ayında SSCB'nin Merkez Kontrol Komitesi (MKK) ile HKK tarafından verilen kararıyla "müslümanların kültürel ve ekonomik açıdan geri kaldıkları fikrinden hareketle", "Türkistan ve Kırgız Cumhuriyetleri birliğinde... ergenlik çağında olar her bir çocuğa müslümanca şeriat dersleri verecek okullar açmaya izin verildi.". [59] Dini derslerin normalde Sovyet okullarında ders programlarından sonra olması gerekiyordu. Bu nedenle camilerin yanında okullar açılmaya başladı.

Türkistan bölgesinde 1920 yılının ortalarına kadar dini okulların kapatılması hiç gündeme gelmemişti. Dini okullar 1928-1929 sensine kadar çalıştı. "Kızıl öğretmenler" yetmiyordu. Bazı zamanlarda Sovyet okullarında bile İslami derslerin olmasına izin verdiler. Sovyet okullarında dini ders veren öğretmenlere Sovyet hükümetine telkinde bulunmama ve maaşların çocuklarına din dersi aldıran ebeveynler tarafından ödenmesi şartı konuldu.

İç savaştan sonraki yıllarda, halk büyük zorluklar içindeydi, açlık ve yokluk zamanında Kazak köylerinde dini hareketin yükselişiyle ilgili endişe ifade edildi.[60] Bunun gibi

---

[58] D, Alimova - R. Radjapova, *Turkestan v naçale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti.* (Taşkent: Şark, 2000), 136.

[59] N. Smirnov, *Çadra: proishojdeniye pokrıvala musulmanskoy jenşçinı i borba s nim* (Moskva: Bezbojnik, 1929), 134.

[60] K. Ş. Şulembayev, *Obraz Jizni, Religia, Ateizm: Obşee i osobennoe v obraze jizni i religioznih verovaniah kazahov i voprosi ateistiçeskogo vospitania* (Alma-ata: Kazahstan, 1983), 89.

hareketler bölgedeki tüm ilçelerinde, çoğunlukta Kazakların yaşadığı yerleşim yerlerinde, il ve ilçe muhtesibleri, dini okullar, camiler ve şeriat kanunlarıyla çözülen aksakallık[61] mahkemeleri ortaya çıktı ve işanların müridleri de hızlıca çoğaldı. Ural gubernosunda[62] Kosdaletov ve Aisariev gibi işanlarin her birinin 500-800 müridleri oldu. Bazı işanların mürid sayısı 10 bin ve 15 bine kadar çıktı. [63] Mekke'ye gitmek zor olmakla birlikte, Hac yapanların sayısı azalmadı. Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi mezarına ziyaret etme adabı devam etti. Hoca Ahmet Yesevi'nin mezarını yılda 5000-8000 arası insan ziyaret etti. [64] Bu dönemde dinin kendi yeri olduğuna Tüm Birlik Komünist Partisi (TBKP) (b) [65]'in gubkom'ın 1926 senesindeki belgeler net kanıt sağlar. Guberniyada 458 molla vardı ve bunların %90'ı Kazak kökenliydi.[66] Komünistler tamamıyla güçlenene kadar Tüm Sovyet Birliğinin altında yaşayan İslam dini temsilcilerine destek vererek ve bir taraftan ateizmin genişlenmesini sağladılar. 1925-1927 seneler arasında İç İşler Ulusal Komiserliği (İİUK) tarafından verilen karardan sonra, İslam dinine de yasaklar konmaya başlandı. Müslümanların eğitim hizmeti alması, dini okulların faaliyetleri, dini bayramların kutlanması yasaklandı, kayıtlı din temsilcilerinden yüksek vergi alındı. Kaydı olmayan kaçak/gezen din temsilcileri devlet düşmanı diye içeriye alındı, bazıları idam edildi.

---

61 "Aksakal" geleneksel Türk toplumunda yaşlılık, bilgelik ve liderlik gibi niteliklere sahip olan erkekleri ifade eder. Aksakal, genellikle bir toplumun yaşlılarının liderliğini üstlenir, kararlar alır, danışmanlık yapar ve toplumun kültürel ve sosyal değerlerini korur. Aynı zamanda, aksakalların deneyim ve bilgeliği genç nesillere aktarılır ve toplumun birliğini ve sürekliliğini sağlamada önemli bir rol oynarlar. Aksakallar saygı ve itibar gören kişilerdir ve toplum içinde önemli bir konuma sahiptirler.

62 "Guberno" - Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nde kullanılan bir idari-territoryal birimdir. Her bir guberno, merkezi hükümet tarafından atanan bir vali tarafından yönetilir. Guberno, ilçeleri içeren ve bunlar da şehirler, kasabalar ve köyler gibi küçük yerel idari birimlerden oluşan birimlerdir. Guberno, toprak yönetimi, vergi toplama, güvenlik sağlama ve diğer idari görevlerin yerine getirilmesi için kullanılan temel idari bölümlerdir. "Guberno" kavramı, 1917 Rus Devrimi ve ardından Sovyetler Birliği'nin kurulmasının ardından önemini yitirdi.

63 H. İsmailov, "Turkestan v epohu dvuh revoliutsii"*, İstoria SSSR* 5 (1990), 20-26.

64 N. Aşirov, *Evoliutsia İslama v SSSR,* (Moskva: Politizdat, 1972), 152

65 Tüm Birlik Komünist Partisi (TBKP) (b), 1912 dan 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği'nde var olan bir siyasi partidir. Vladimir Lenin ve destekçileri tarafından kurulmuş olup 1917 Ekim Devrimi'nde önemli bir rol oynamış ve Rusya'da komünist rejimin kurulmasına yol açmıştır. TBKP (b) çalışmasının temel amacı, Sovyetler Birliği'nde komünist bir düzenin kurulması ve sürdürülmesidir. Parti, sınıf eşitsizliğinin, ulusal sömürünün ve kapitalizmin ortadan kaldırılmasını, kolektif mülkiyet ve eşitlik temelinde kurulu bir sosyalist toplumun inşailmesini hedeflemiştir. TBKP (b)'ın kolektifleştirilmesi, ülkenin endüstrileşmesi ve iktidarın merkezileştirilmesi gibi çeşitli siyasi ve ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca, devlet aygıtını, ordusunu ve kitle iletişim araçlarını kontrol etmiştir. Ancak TBKP (b) aynı zamanda siyasi baskılar, insan haklarının ihlali ve siyasi özgürlüklerin kısıtlanmasıyla da beraber gitmiştir. Sovyetler Birliği'nde tek parti olarak hüküm sürmüş ve liderleri mutlak güce sahip olmuştur. VKP(б), Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından 1991 yılında dağılmıştır.

66 A. K. Sultangaliyeva, *İslam v Kazahstane: istoriya, etniçnost i obşçestvo* (Almatı: 1998), 107–108.

Tabiki, Sovyet hükümeti böyle dengeye çok uzak dayanmazdı. 1923 senesinde camilerin yanında dini okulların açılmasına izin veren kararın, Sovyet iktidarının Müslümanlara verdiği son dini özgürlük olduğu söylenebilir. 1924 senesi 23 Aralıkta İİUK tarafından verilen kararlar ve kanunlara ek yapılarak yapılan güncelleme 1923 senesinde verilen kararın gücünü yok etti. 1926 senesinde olan toplantıda "Kazak SSC müslümanlar arasındaki dine karşı öğüt hakkındaki tezlere" dini hareketlerin olmaması için şiddetli önlemler kullanmaya karar alındı. Dini temsilcilerin Sovyetler Birliğinin inşasına karşı olduğunu göstermek için, İslam'ın "Zenginlerin silahı"[67] olduğu şekilde bir propaganda başladı ve sansür çabaları yoğunlaştı.

Sovyet İktidarının ateizm politikası 1928-1938 seneleri arasında başladı. Dine karşı yürütülen bu politika, Stalin'in iktidarıyla birlikte daha aktif ve geniş bir şekle büründü. RSFSC TRMYK ve HKK'in 1929 senesi 8 Nisanda çıkan ve İİUK'in iller ile bütün cumhuriyete hazırlanan görevlerle tamamlanan "Dini Dernekler Hakkında" adlı kararı pratikte dini devletten ayırma prensibini ortadan kaldırdı. Yani devlet herhangi bir dinin iş işlerine karışabilme hakkına sahip oldu. RSFSC İİUK'nin 1929 senesi 1. Ekimde çıkan "Dini Derneklerin Kaydı" hakkında No 329 Kararı dini işlemleri yasakladı.[68]

Kazakistan'daki dine karşı siyaset, Goloşekin'in önemli ideolojisinin temeli, Kazak köylerin sovyetleştirilmesi idi. Belgelerde Dini merkezlerin, özellikle Kazak halkının çoğunluğuun yaşadığı, gelenek ve göreneklerin muhafaza edildiği köyler olduğu, Rusça bilen şehir insanları arasında ateist olmak isteyenlerin çoğaldığı ifade ediliyor. İslam'ı yok etmek için Kolhozlar inşa edilmesiyle, "burjuva milliyetçileri", mollaların güvenli destekçileri sayılan zenginler ile mücadele etmeleri yakından bağlantılı idi. 1930 senesinde ateizm politikası zirvesine ulaştı.[69]

1928 senesinde 17. Eylüldeki TRMYK tarafından dini ibadet yapılan binaların Sovyet kültür ve aydınlatma kurumlarına devredilmesine dair karar çıkarıldı. Kanunda "Boş olan" cami ve kiliseleri kendi istekleriyle devlete devretmeleri söylenmişti. Ama pratik olarak aşırı abartılar başladı. Bu yıllarda henüz, halkın tepkisini çekmemek adına, kiliseler, camiler, manastırlar zorla ve açıkça kapatılmıyordu. Bu ibadethaneler çeşitli

---

67 A. Abdakimov, *İstoriya Kazahstana,* (Almatı: Qazaqstan, 2001), 250.

68 Imanutdin Sulayev, *"Musul'manskoye dukhovenstvo Dagestana i vlast': istoriya vzaimootnosheniy (1917-1991)"*. (Makhachkala: DGU, Doktora Tezi, 2010), 30.

69 A. Vişnevskii, "Kak eto delalos v Srednei Azii", *Nauka i Religia* 3 (1990), 44-45.

politikalarla ve bahanelerle yasal yollarla kapatılmaya başlandı. Cami, medrese ve kiliseler sadece sinemalara ve kurslara verilmedi, onlar radio istasyonlarına, depolara, yemekhanelere, bazen ahır yerine kullanılmaya da veriliyordu. İbadethaneleri yıkmaları, din adamları ve imamları aşağlamak, evliyaların mezarlarını yıkmaları, kutsal sayılan mekanlarda saklanan pahalı eşyalara el koyma, dini kitapları ve Arapça yazılı notlar, kitapları yakmaları gibi hareketler oluyordu. 1929-1933 sene aralığında Kazakistan'da 198 cami ve kilise zorla kapatıldı.[70]

"Jetisuyskaya İskra" gazetesinde 1928 senesi 24 Aralıkta basılan sayısında "Cami klübe dönüştürüldü" ve "Şiddetle alınan bir cami daha" başlıklı makaleler yayınlandı. Gazetede en son yayınlanan makalede: "Şelek bölgesi, Koram köyünün çiftçileri camii temizleyip klüp hazırlıkları yapsın. Koram çiftçileri boşu boşuna camiye gideceklerine klüpte kendilerini geliştirsin şeklinde karar alındı". [71] 1929 senesinde Şelek bölgesinde müslümanların 94 ibadethanelerin'den bir tanesi bile kalmamış ve resmi belgelerde, dine inananların sayısı 26000 müslümandan 6000 müslümana düşmüştü.[72]

"Sovetskaya step" gazetesinde 1929 senesinde 13 Aralıkta yayınlanan "Minaredeki kırmızı bayrak" başlıklı makalede: "Eskiden camii minarelerinde müezzin sabah ve geceleyin namaz kılan insanları namaza çağırıyordu. Müezzin "la ilaha illallah" diye güzel sesiyle Allah'ı ve peygamberimiz Muhammed'i övüyordu. Devrim, tüm dine güçlü bir darbe oldu. Şu anki halkın kültürel gelişimi dinin anlamını tamamıyla yok etti. Binlerce cami, kilise, sinagog ve başka ibadethaneler işçilerin kendi istekleriyle kültür kurumlarına devredildi".[73] Türkistan şehrindeki "Hazret Sultan" camii işçilerin isteğiyle müze olarak kalmasına talep etti.

İslam dinine karşı bolşeviklerin politikalarından biri de, Müslüman halkları önce Latin alfabesine sonra Kiril alfabesine geçirmek idi. "Alfabeyi değiştirmek İslama karşı mücadelelerinden en radikal ve saçma faaliyet idi".[74] Arap alfabesini tamamen yok etme, müslümanları Kuran'dan, dinden, asırlar boyunca gelen kültüründen kopmak; en önemli

---

70 A. Sultangaliyeva, *İslam v Kazahstane: istoriya, etniçnost i obşçestvo* (Almatı: 1998), 246.

71 "Krasnıy flag na minarete", *Preodolevaya religioznoye vliyaniye islama (iz opıta Kommunistiçeskoy partii Kazahstana). 1917 – naçalo 1930-h godov* (Alma-Ata: 1990), 181.

72 A. B. Kalyş, *Politiçeskiye repressii v Kazahstane v 1937-1938 gg* (Almatı: Kazakstan 1998), 250.

73 N. İ. Buharin, "Rekonstruktivnyi period i borba c religei", *Pravda* (1929), 12-13

74 O. K. Jandosov, "Latinskii alfavit – moşnyi dvigatel kulturnoi revoliutsii", *Sovetskaia step* (1929), 7.

medeniyet birleşik kimliklerini silerek, Hristiyan halkının tarafından küçük bir asimilasyona yol açmış olur. 1928 senesi 9 Aralıkta Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin (Kazak ÖSSC) MKK Latin alfabesi için kullanılan harflere dair kararnamede: "İslam'la birlikte Kazak işçilere zorla kabul ettirilen Arap alfabesi grameri zor olduğu için, faydalı değildir."[75] Halkın itiraz etmemesi için gereken tedbirler alındı, ama bazı bölgelerin imamları Latin alfabesine geçilmesine karşı cihada çıktı. Arap dili ve Arap yazıları temelinde yazılan kitaplar ve el yazısıyla yazılan eserleri yok etmek başladı. 1930'da Kur'an nüshaları hükümet tarafından gereksiz, faydası olmayan bilgi, çok eski hurdalarla beraber yok edildi. Böyle aşağılanmayı önlemek için, halk elindeki Mushafları gizlice kendi sülalesinin mezarına defnetmeye başladı.

Ateizm propagandacılarının faaliyetleri çoğaldı. 1932 senesinde SSCB'de ateist propaganda yapan 10 gazete ve 23 dergi yoğun çalışıyordu. İslam dininin merkezi olan Ufa şehrinde "Tanrısız" dergisi çalışıyordu. Tanrısızlar hareketi hızlanmaya başladı. 1925 senesinde haziran ayında Savaşçı Ateistler Birliği (SAB) kuruldu. Bu SAB dine karşı propagandayı çeşitli yöntemlerle yürüttü. Din adamlarıyla bireysel çalıştı, propaganda ve öğüt yapan ateistleri yetiştirdi, bilimsel ateizme dair kitap, broşürler hazırladı ve çeşitli fuarlar organize ettiler. Ateizm "Din karşıtı mücadele-Sosyalizm için savaş" sloganıyla yürütüldü.

Şeriat kurallarına karşı mücadele, İslam'ı ve onun değerlerin zayıflatıp, sonra yok etmek idi. Müslümanların dünya tasavvurları, idealleri, dini kurallarla yaşamak, bayramlarını kutlamak vs. gerçekleşmeyecek bir hayale dönüştü. İslam dinine karşı mücadele müslümanların sadece kültürüne, yaşam tarzına, şeriata, dine, alfabeye değil müslüman isimlerine de sıkıntı çıkarttı. Sovyet rejimi gelmeden önce Kazakların içinde Ahmed, muhammed, Muhammedcan, Nurmuhammed, Hasan, Huseyin, Omar, Osman, İbrahim, Ebubekir, Musa, Mustafa v.s. ve "din", "ullah", "molla" isimlerinde ek Garifullah, Hayrollah, Nurmolda, Hacmeddin gibi dini çağrışımlı isimler yaygındı. Ondan dolayı Kazaklar içinde dini anan isimleri olan adamlar mesale, Muhamedcan, Muhameddiyar isimlerinden Muhaş, Muhan; Bekmuhammed-Beken; Nurmuhammed-Nurken; Abdullah, Abdrahman-Abiş, Aben; Seyfullah, Samiğullah-Saken; Camaladdin, Abducelil-Camiş, Caken bunun gibi müslüman isimlerin gizlemek için isimlerini değiştirdi. Emina, Fatma,

[75] L. K. Klimoviç, *Obryadı, obıçai i kult svyatıh v islame* (Alma-Ata: Upravlenie, 1959), 178.

Aişe, Hadise, Zeynep vs. şeklindeki dini çağrıştıran isimler de unutulmaya başladı. Kazakların içine yeni isimler girmeye başladı mesale, Karl, Lenin, Sovyethan, Kenesbek, Kenes (rusça Sovyet), Mels (Marks, Engels, Lenin, Stalin), Marlen (Marks ve Lenin).

Evlenmek, nikah, ezan okuyarak çocuğa isim vermek gibi geleneklere molla çağrılması, Kur'an okunması gibi dini ritüeller olduğu için devlet tarafından yasaklandı. Ateistler müslümanların yaşadığı bütün şehir, köyleri gezerek dini törenlerin olup, olmadığını kontrol ediyordu. Çocuklarını sünnet eden ailelere, sünnet yapmanın gereksiz olduğunu, sünnetten çocukların stres yaşayacağını, köylerde sünnet yapılacak yerlerde sağlık şartlarının uygun olmadığını ve ondan dolayı bazı durumlarda çocukların öleceğini söyleyerek sünnetin de yapılmaması için çaba sarfediyorlardı.

Bolşevikler, İslam'ın beş farzından biri olan namazı, işçilerin zamanını boşa harcayan faydasız bir şey olarak görmüştür. Oruç tutmak ise işçilerin sağlığına zararlı, açlık ve susuzluk sebebiyle de performanslarını düşüren bir eylemdir. Bunun yanında ramazan ayında mollalara verilen sadakanın da, mollaları zenginleştirmekten başka bir işe yaramadığını iddia etmişlerdir. Oruç tutmak aslında, fakirleri daha zavallı, açlıkta, yoksullukta yaşamaya alıştırmak için yapılan bir ibadet olarak görülmüştür. Kazakistan ve Orta Asya'da yayınlanan gazete ve dergilerde "Orucun zararları", "Oruç, çıkış tarihi ve anlamı" gibi başlıklarda bilimsel makaleler yayınlanıyordu. Kurban bayramı zamanında, hayvanların gereksiz bir şekilde israf edildiği, zarar oluştuğu, bu hayvanların derilerinin çürüyerek çeşitli hastalıklara sebebiyet verdiği iddia ediliyor, "Kurban, mollaların ve işanların yemek bulma mesleği"[76] şeklindeki ifadelerle Müslümanların yaşam tarzı ve uygulamaları eleştiriliyordu.

Ölen insanın cenaze töreni toplanan akraba, komşularının önünde yapıldığı için, halka kolay gelmedi. Çünkü cenaze çıkarmak için cenaze namazı, Kur'an'ın okunması gibi dini şartlar olduğundan dolayı, bir müslümanın cenazesi dini şartlarla çıkmıyordu. Çoğunlukta şehirliler, parti elemanları, ailesinden ve akrabalarından biri vefat ettiğinde merasim yapılmadan İslam şartları yerine getirilmeden, bazı durumlarda cesedi tabuta saklayarak gömüyordu. Mezar taşında müslümanlığın sembolü olan yarım ayın yerine, kırmızı beş yıldız yani sovyetlerin sembolünü işliyordu. Bunun gibi dini çağrıştıran her

[76] F. O. Oleşçuk, *Reaktsionnoy roli musulmanskogo duhovenstva* (Alma-Ata: İrfon, 1937), 131.

türlü gelenek ve töreni yasaklayarak, yerine yeni Sovyet rejiminin törenlerini zorla, şiddetle getirerek unutturmaya çalıştılar.

İslam'ın beş farzından biri olan Hac yapmak da çok eleştirildi. Buna rağmen Mekke'ye Hac yapmaya gidenler de oldu. L. Klimoviç eserinde, müslümanların Hac yapmayı terk etmeleri için, Hac yolunda büyük sıkıntılar çıkacağını, fanatizm olduğunu, toplanan insanların arasında ezilebileceğini ve bulaşıcı hastalıklardan ölebileceğini söyleyerek insanların Hac'a gitmemeleri için elinden gelen herşeyi yapıyordu. 1924 senesinde Mekke'ye yola çıkan müslümanların % 20'si kaza yapmış, 1930 senesinde Mekke'de yapılan kurbanlardan dolayı tedavisi olmayan bulaşıcı bir hastalık ortaya çıkmış.[77] Hac yapmanın Sovyet işçilerine faydasından zararı çok diye karar çıkartıldı. Tabii 1930 senesine kadar Hac'a gidenler hızla azaldı, ama arada bazıları gidebiliyordu. 1930 senesinde SSCB'nin güney sınırları tamamıyla kapatıldıktan sonra, SSCB Müslümanlarının hac yapma imkanı kalmadı.

İslam tarihi Marksist prensiplere uyarlanarak yeniden yazıldı. Tarih kitaplarında Kazakistan'a Arab müslüman faktörünün getirdiği etkisin her zaman gizleyerek, Arab müslümanları getiren İslam dinin aşağılamaya başladı. Din, molla ve isyanların siyasi, ekonomik ihtiyaçların karşılamak için lazım olan inanç. "İslami inançlar ve kavramlar her zaman ters anlatıldı. İslam kılıç gücüyle yayıldığı, siddetli ve acımasız din olarak hemde,İslam sadece Arapların dini diye anlatıldı. Yeni nesil, kendi gerçek tarihin, kültürün, dinin bilmeden büyüdü".[78]

1930 senesinin ortalarında dine karşı mücadele açık yürütmeye başladı. "Müslüman din basılarının ters rolü" başlıklı eserinde F. Oleşuk, Müslüman din basıların Rus papazları gibi 1905 yılında devrim zamanında "manevi jandarmalar" olarak kraliyet hükümetine destekçileri olduğu gibi, "müftü müdürlüğü tam bir monarşist", "mollalar ve işanlar ak askerlerin tarafına geçtiklerini" ve Alman-Japon istihbaratlarıyla ilgili diye süçlanıldı.[79]

Sovyet hükümetinin dine karşı politikasının sonuçları ve zararları bol. Bolşeviklerin dine karşı yürüten politikası İslam tarihindeki dine karşı yapılan en acımasız politika idi.

---

[77] N. D. Nurtazina, "İz istorii gosudarctvenno-konfessionalnih otnoşenii v Kazahstane: naçalo politiki ateizatsii i borby s İslamom (1919-1927.)", *Kazahstan-Spektr* 2/56 (2011), 108-113.

[78] K. Ş. Şülembayev, *Sovettik Şığıs respüblıykalarındagı Iyslam* (Almatı: 1987), 102.

[79] İ. A. Ermakov, *İslam v kulture Rossii* (Moskva: 2001), 8.

Sovyetler Birliğinde yaşayan 30 milyondan fazla müslümanların hakları, diğer dindekilerin hukukları gibi aşağlandı. Yerli dini merkezleri (cami, müftiyat) kapatıldı. 1938 senesinde TRMYK indeki din işleri komitesi faaliyetlerine son verdi.

Bolşeviklerin bu politikası, önce halkın maddi güçlerinden ayırmaya çalıştılar. Sonra insanların asırlar önce gelen dinin manevi ve ahlaki tarafından insanlara şükür kılmaya, sabırlı olmaya öğreten manevi güçü imkanlarından ayrıldığı için, müslümanlar manevi krize düştü. İslam dinin zayıflatmak ve Kazak halkının eskiden gelen dini inançların ortadan kaldırmak amacı Kazak müslümanlarının genlerin buzmak idi. Kültürün dinnen ayrılması, ulusların birleşmesinde en önemli temeli olan kaynakçayı kestiler.

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİNDEKİ KAZAK ŞAİRLERİN DİNİ GÖRÜŞLERİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

1. KAZAK MANZUM ESERLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Herhangi bir ulusun veya toplumun özgün edebi sanatı olan söz sanatının Kazak coğrafyasındaki tarihini ve gelişim seyrini akademik bir şekilde ifade etmek amacıyla konu XVIII. Yüzyıldan başlatılarak teorik bir temele dayandırılarak incelenmeye çalışılacaktır. XV. yüzyılda Hanlık Dönemi'ndeki kaynaklara bakıldığında, sözlü edebiyatın, özel söz sanatı formları ve görsel araçlarla şekillendirilmiş olduğu ve söz sanatının önemli bir örneği olduğu görülmektedir. Başlangıçta, kahramanlık ve savaşı teşvik eden dini ve manevi motiflerin birbirleriyle iç içe geçtiği görülmektedir, ancak XVIII. ve XX. yüzyıllarda tamamen dini temalara yönelme eğilimi baş göstermiştir. [80]

Bunun nedeni, halkın genel talep ve beklentileridir. Savaş çağında, cesaret, kahramanlık, liderlik ve cesareti teşvik etmek için "atın sırtında adamı indirerek ve düşmana saldırmak için ülkenin sınırlarına varmak" gibi kavramlar popüler hale gelmiştir.[81] Bu nedenle, ozanlar ve şairler toplumu harekete geçirmek için çabalarını artırmışlardır. Gelecekte ise, barış ve huzur ortamı oluştuğunda, ülkenin ahlaki, inançlı ve erdemli bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunan şair ve ozanlar ortaya çıkmıştır.

Şairler, toplumdaki manevi sorunları çözmek için İslam dininin değerlerine yönelmişlerdir. Milli değerleri koruma ve halkın inancını güçlendirme amacıyla çaba sarf ederek bu arayışlarını sürdürmüşlerdir. Şairlerin ve ozanların eserlerindeki din tematiği, Kazak topraklarındaki İslam kültürünün önemli izlerini taşımaktadır.

Kazak halkının sözlü gelenek içerisinde yayılmasından dolayı, halk şairlerin coşkulu şiirlerini ve düşüncelerini daima dinlemiş ve ezberlemiştir. Şairlerin eserlerinde yer alan dini hikayeler, dini motifli şiirler, halkın İslam ruhunu güçlendirmesine ve ahlaki değerlerin pekişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu eserler, halkın manevi yönden şekillenmesine yardımcı olmuş ve geleneksel dini öğretilerle birleşerek milli eğitimin yeniden canlanmasını sağlamıştır. İslam değerlerinin etkisi özellikle Kazak halkının şairlerinin şiirsel mirasında belirgin bir şekilde görülmektedir. Halkımızın söyleyicileri, dinin görevlerini ve hükümlerini çok iyi bilme özelliğine sahiptirler.

---

[80] R. T. Almuhanova (haz.), *Kazak Adebiyetinin Tarihı,* (Almatı: KazAkparat, 2008), 1/371.
[81] K. Jumaliyev, *XVIII-XIX asır Kazak Adebiyeti,* (Almatı: Mektep, 1987), 52.

Din merkezlerinden olan Buhara, Karnak ve Türkistan şehirlerindeki medreselerde öğrenci sayısı artmıştır. Birçoğu yeterli eğitim almış ve müftülük ruhsatı elde etmiş olan öğrenciler çocuklara öğretmenlik yapmaktayken, dinî öğretilere olan tutkularıyla bazıları çalışmalarını sürdürmüş ve dini konuları derinlemesine incelemiştir. Bu grup içerisinde, Kuran'dan hikâyeler okuyan, Allah'ı överek ilahiler söyleyen ve peygamberlerin tarihini ve azizlerin hayatlarını örnek olarak sunan birçok âhun yer almıştır.

Buhara'daki "Kogiltash", "Mir Arab", Taşkent, Urgeniş, Hive'deki "Tautakul" medreselerinde, Kazakistan'ın batı ve güneyinden birçok kişi öğrenim görmek için gitmişlerdir, özellikle Meşhür Jüsüp Köpeyulı (1858-1931), Şakarim Kudayberdiulı (1858-1931), Şadi Jangirulı (1855-1933), Seyitjan Ahun Bekşentayulı (1874-1938), Oljabay Nuralıulı (1881-1935), Turmagambet İztileuulı (1882-1939) gibi diğer düşünürler tarafından verilen dini derecelerle donanmış olan Müslüman eğitim kurumları yükselişe geçmiştir. Birçoğu yurtdışında eğitim almış, İslami bilim, edebiyat ve kültürle donanmış, şiir ve belagat alanında ilgili olan öğrencilerdir.[82] Bu nedenle, XIX. yüzyılın ortaları ile XX. yüzyılın başları arasındaki Kazak bozkırlarında manevi yükselişi şarkı söyleme geleneğiyle ilişkilendiren bilim insanlarının görüşleri doğrulanmıştır.

Şairler, toplumdaki manevi sorunları çözmek için İslam dininin değerlerine yönelmişlerdir. Milli değerleri koruma ve halkın inancını güçlendirme amacıyla çaba sarf ederek bu arayışlarını sürdürmüşlerdir. Şairlerin ve ozanların eserlerindeki din tematiği, Kazak topraklarındaki İslam kültürünün önemli izlerini taşımaktadır.

Şairlerin eserlerinde ayet ve hadisleri kelime kelime alıntılama, açıklama ve anlamlandırma eğilimleri, özel dikkat gerektiren bir meseledir. Bu, bugüne kadar yeterince araştırılmamış ve edebiyatımızdaki dini içeriği açıklamaya yönelik bir olgudur. Birçok şair ve bilgin, ayet ve hadislerin sırlarını ortaya çıkarmaya, insanların kalplerine ulaşmaya ve sıradan insanların Kutsal Kitaba olan saygısını artırmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda, onları dinin temel prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya, aşırılıklara kaçmadan, Allah'ın nimetlerine şükretmeye ve musibetlere karşı sabırlı olmaya çağırmışlardır. Bu güzel geleneğin bir sonucu olarak, mahalle okulları ve medreselerde

[82] Janatbek İşpekbayev, "Kıssa-dastandar", *Kazak Dili men Adebiyeti,* 3, (1995), 83.

eğitim alamayan insanlar, şiirleri dinleyerek ve ezberleyerek okuma ve yazma becerilerini geliştirmişlerdir.

Ayet ve hadisleri kelimesi kelimesine okuyarak, her bir ayeti özenle ifade eden şairler, Kur'an'ı "Kıymetli Kitap", "Kelam-ı Şerif", "Allah'ın Sözü" olarak adlandırıp ve şiirin başında kullanmışlardır. Örneğin, Abai Kunanbayev "Şiir sözlerin şahıdır ve sarayıdır" şiirinde "Evvel Ayet, hadis ise söz başıdır" ifadesini kullanmıştır.[83] Kazakistan'ın Batı bölgesinde yaşamış İbrahim Ahun Kulbayulı (1886-1962) bir şiirinde "Ağuzy ile Bismillah, Kelam'ın başlığıdır" der, Aralbay Ongarbekulı ise (1857-1918) "Sözün başı Bismillah, Emiri Hak'tır sırada" diyerek şiirlerini dini şiir örgüsüyle daha da ilişkilendirmiştir. Bu dini şiirlerde "Allah'ın Büyüklüğü", "Onsekiz Bin Evrenin Yaratılışı", "Adem ile Havva", "Peygamberlerin Hikayesi", "İbadet" gibi konular yer alır. Tüm bunlar ayet ve hadislerle doğrulanmış ve gerçekleşmiştir.[84]

Şairler ve ozanlar, İslam'ın şartlarını, ahlaki ve insani değerleri manzum bir şekilde eserlerinde aktarmışlardır. Şairlerimiz, eserlerini İslam dininde ibadetin önemi ve değerleri üzerine inşa etmişlerdir. Böylece insanları İslam'ın temel direği olan namazın önemini anlamaya davet etmişlerdir.

Ozanların en yaygın olay örgüleri, Tanrı'nın tüm canlıları yarattığı, onlara hayat verdiği ve canlı doğasının ışığında onları büyütüp geliştirdiği hakkındadır. İnsanın ırkı ve kökeniyle ilgili şiirler yazan şairler, bu ifadelerinin dayanağını Kur'an'dan alıntılarla desteklemiş ve hiçbir şüpheye yer bırakmamışlardır. Bunlardan biri olan Uzakbay Kazzhanulı (1897-1976), "Geçmiş Peygamber Şeyhler" adlı şiirinde şu ifadeleri kullanmıştır:

> Бірнеше жылдай кідіріп, / *Birkaç yıl sonra,*
> Жаралған тәнге жан берді, / *Yaratılan bedene hayat verdi.*
> Жан ауызына келгенде, / *Ruh ağzına gelince,*
> "Алһамду-лилләһи, роббил Ғаламин". / *"Elhamdülillâhi rabbîl Galamin"*[85]

---

[83] Asan Omarov, *Kalın Elim Kazagım,* (Astana: Master Po, 2011), 56.
[84] Z. Jantasova, *Kazak Dalasındagı Şıgıs Adebiyeti Dastürinin Ikpalı,* (Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, Fen Bilimler Araştırma Enstitüsü, Doktora tezi, 2007), 112.
[85] Ş. Saparbaykızı (haz.), *Köne Künnin Jır Kümbezi,* Almatı, Jazuşı, (2007), 56.

Şair bu şiirinde insanın yaratılışını ve ruhun bedene gelmesini dile getirmektedir. Ardından, Allah'a hamd etmek için Kur'an'dan bir alıntı olan "Elhamdülillâhi rabbîl alamin"[86] ifadesini kullanır. Bu ifade, "Bütün âlemin Yaratıcısı olan Büyük Allah'a hamdolsun" anlamına gelir. Şair, insanın varoluşunu Tanrı'nın yaratma gücüne ve ona olan minnettarlığına bağlamaktadır. İnsan bedenine hayat verildiği ve ruhun bedene gelerek varlık kazandığı dini bir perspektiften ifade edilmektedir. Şair, bu dini kavramları şiirinde kullanarak insanın varoluşunun anlamını ve Tanrı'ya olan bağlılığını vurgulamaktadır. İnsanın yaratılışında Tanrı'nın büyüklüğüne ve kudretine olan saygıyı ifade ederken, aynı zamanda insanın Tanrı'ya hamd etmesi gerektiğini ve bütün nimetlerin Tanrı tarafından verildiğini belirtmektedir.

Bukhar Zhyrau Kalkamanulı'nın "Dilek" adlı şiirinde, dini açıdan önemli kavramlar ve değerler dile getirilmektedir. Şiirde şu ifadeler yer almaktadır:

> Бірінші тілек тілеңіз, / *İlk dileği dileniz,*
> Бір Аллаға жазбасқа. / *Allah'a itaat etmeye.*
> Екінші тілек тілеңіз, / *İkinci dilek dileniz,*
> Ең шұғыл пасық залымның, / *Azazil, İsyankar, zalimin*
> Тіліне еріп азбасқа. / *Vesvesesinden korunmayı...*
> Бесінші тілек тілеңіз, / *Beşinci bir dilek dileniz,*
> Бес уақытты бес намаз, / *Beş vakitte beş namazı*
> Біреуін қаза қылмасқа. / *Birisini kaza yapmamaya.*[87]

Bu dizelerde, şairin temel mesajı Allah'a itaatin önemine vurgu yapmaktır. İlk dilekte, insanların Allah'a itaat etmeyi dilemeleri istenmektedir. İnsanların Allah'ın emirlerine uyması, ona itaat etmesi ve O'nun yolunda yaşaması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci dilekte ise, insanların Azazil gibi isyankar ve zalim kişilerin vesveselerinden korunmayı dilemeleri istenmektedir. Bu, insanların kötü düşüncelerden, kötü niyetlerinden ve kötülüklerin etkisinden uzak durmayı amaçlamaktadır. Beşinci dilekte ise, insanların beş vakit namazı tam bir şekilde kılmayı ve kaçırılan bir namazı kaza etmeyi dilemeleri istenmektedir. Namaz, İslam'da önemli bir ibadet olarak kabul edilmektedir ve

---

[86] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Fâtiha 1/1.

[87] Bilim-all, "Tilek", https://bilim-all.kz/olen/2815-Tilek (Erişim: 8.10.2022)

Müslümanlar için Allah'a yönelmek, O'na ibadet etmek ve manevi bağlarını güçlendirmek anlamına gelmektedir. Bu şiirde dini açıdan anlatılmak istenen, insanların Allah'a itaat etme, kötülüklerden korunma ve namaz gibi ibadetleri yerine getirme gibi dini değerleri benimsemeleri gerektiğidir. Şair, insanların Allah'a yönelerek manevi yolculuklarında doğru bir şekilde ilerlemeleri ve dini prensiplerle hayatlarını şekillendirmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Kaban ozanının "Mutluluk, nereye gidiyorsun?" adlı şarkısı İslami öğretiler ve ahlakla doludur. Şiirde şu ifadeler yer almaktadır:

Бақыт қайда барасың? / *Mutluluk, nereye gidiyorsun?*
Шариғат сөзін тыңдаған, / *Şeriatın sözlerini dinleyen,*
О дүниені ойлаған, / *O dünyayı düşünen,*
Алланың үйіне барамын. / *Allah'ın evine gidiyorum.*

Бақыт қайда барасың? / *Mutluluk, nereye gidiyorsun?*
Сыйлай білген молданы, / *Mollaya Saygı duyan,*
Діннің жолы қорғаны, / *Din yolunu koruyan,*
Бісмілләлі үйге барамын. / *Besmeleli eve gidiyorum.*

Бақыт қайда барасың? / *Mutluluk, nereye gidiyorsun?*
Үйінде тұрған Құраны, / *Evde olan Kur'an'ı,*
Расул Алла ұраны, / *Sözünde olan Resul'u,*
Тәртіпті үйге барамын. / *Terbiyeli eve gidiyorum.*

Бақыт қайда барасың? / *Mutluluk nereye gidiyorsun?*
Тарауық намаз оқыған, / *Teravih namazını kılan,*
Көңілге аят тоқыған, / *Gönlünden ayet okuyan,*
Ниетті елге барамын. / *Niyetli memlekete gidiyorum.*

Бақыт қайда барасың? */ Mutluluk nereye gidiyorsun?*
Сәресі сахар ішетін, / *Sahurda içip, yiyecek,*
Хақ жолына түсетін, / *Hak yolunu tutacak,*

Сәреci ішуге барамын. / *Oruç tutmaya gidiyorum.*[88]

Bu şiirde, şairin dini açıdan mutluluğun gerçek kaynağını arayışını ve buluşunu anlatmak istediği görülmektedir. Şiirde, mutluluğun doğru yolu takip etmek, Allah'ın evine gitmek, İslami değerlere saygı duymak ve İslam'ın öğretilerine sadık kalmak ile ilişkilendirildiği ifade edilmektedir. Şair, mutluluğun sadece dünyevi hedeflerin peşinde koşmakla değil, şeriatın sözlerini dinleyerek, Allah'ın evine yönelerek ve İslam'ın yolunu koruyarak elde edilebileceğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, dinin otoritelerine saygı göstermek ve onların öğretilerine sadık kalmak da mutluluğun bir parçası olarak sunulmaktadır. Şiirde Kur'an ve Peygamber'in önemi de vurgulanmaktadır. Kur'an'ın evde bulunması, Peygamber'in sözlerinin hayatta rehber olması, temiz bir eve gitmekle bağlantılıdır. İslami değerlerin yaşandığı bir ev, mutluluğun da gerçekleştiği bir yer olarak sunulmaktadır. Bu şiirde dini açıdan anlatılmak istenen, doğru yolu takip etmek, İslam'ın öğretilerine uygun bir yaşam sürmek, Allah'a yönelmek ve İslami değerlere sadık kalmakla mutluluğun elde edilebileceğidir. Şair, İslam'ın ahlaki değerlerini vurgulayarak, insanların manevi tatmini ve mutluluğu bulması için dini prensiplere uygun bir hayat yaşamalarını teşvik etmektedir.

Kazak halkının kültürel ve tarihsel zenginliği, İslam dininin köklü geçmişine şahitlik eden manevi hazinelerle dolu edebiyatıyla birlikte gelir. Kazak şairlerinin mirası, inanç, vatanseverlik, kişilik, hayırseverlik, iyilik, nezaket gibi değerleri yücelten bir şekilde şekillenmiştir. Bu değerler, toplumunun temel taşları olarak görülmüş ve Kazak edebiyatında büyük bir öneme sahip olmuştur. Şairler, İslami düşüncenin derin izlerini taşırken, dinin etkisi ve önemi de belirgin bir şekilde hissedilir. Kazak dini aydınları, toplumun danışmanları ve rehberleri olarak din düşünürlerinin rolünü üstlenmiştir. İnsanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak, ahlaki ilham kaynağı olmak ve doğru yolu göstermek için dinin öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.

Dini düşünürler, toplumun değerlerini koruma ve aktarma görevini üstlenirken, İslam'ın öğretilerini güçlendirme ve yayma işlevini de yerine getirmiştir. Şairler, eserlerinde vatanseverlik duygusunu, insanlık erdemlerini, cömertliği ve iyi niyeti vurgulayarak Kazak halkının manevi ve ahlaki değerlerini beslemiştir. Bu sayede Kazak edebiyatı,

[88] B. Azibayeva, *Kazak Dastandarı,*(Almatı: Balpalar üyi, 2009), 142.

insanları dini inançlarını korumaya teşvik etmiş, toplumun moral ve manevi gücünü yükseltmiştir.

2. KAZAK ŞAİRLERİ

2.1. Meşhür Jüsüp Köpeyulı (1858-1931)

Meşhur Jüsüp Küpeulı, Kazak tarihinin önemli bir şahsiyetidir. Kazak halkının büyük düşünürü olan Meşhur Jüsüp, halk arasında ünlü folklor, etnografya uzmanı, tarihçi, filozof ve din adamı olarak tanınmaktadır. Şair, daha erken yaşlarında köy mollalarından dini eğitim almış ve İslami değerlerle yakından tanışmıştır. Ayrıca Arapça, Farsça ve birçok yabancı dile hakim olmuştur. Kendisi sadece şiir yazmakla kalmamış, halkın kültürü olan sözlü edebiyatı da kağıda dökmüştür. Böylelikle Kazak destanları ile atışmaları ve tarihi şiir yazıları gelecek nesillere aktarmıştır. Daha sonra Rusça öğrenmeye başlayan Meşhur Jüsüp Köpeulı, bu alanda kendisini geliştirdi. Batı medeniyetını inceledi ve bilimsel haberlere erişebildi ve tarih, şecere yazma versiyonları/numuneleri, folklor sözlü edebiyatının yazılı örneklerini topladı, şairlik, edebiyat, dil tarihi, etnografya öğrenerek Kazak halkının gelenek ve görenekleri üzerinde çalıştı. Felsefe ve dine dair pek çok eser yazdı.[89]

Meşhür Jüsüp Köpeyulı 1858 yılında Kazakistan'ın kuzey bölgesinde Pavlodar ilindeki Bayanaul ilçesinde olan Nayzataş köyünde doğdu. Gerçek ismi Adam Jüsüp. Meşhür ismini ise 9 yaşındayken halk destanlarını ezbere söyleyen Adam Jüsüpü farkeden Musa Şormanulı'nun[90] onu beğenip: "bu çocuk kendi zamanında halkına Meşhür olacak", şeklindeki sözüne binaen almıştır. Babasının da gerçek ismi Köpcasar olup herkes onu kısaltıp Köpey diyormuş, ondan halk içinde Meşhür Jüsüp Köpeyulı olarak adlanır.[91] O zamanki bilim adamlarının esas amacı, Kazak halkın eğitmekti.

Babası Meşhür Jüsüp'ü 5 yasında köy mollarından okuma yazma öğrenmesi için medreseye veriyor. O medresede arapça yazma ve okumanın yanında biraz da din eğitimi almıştır. Ondan sonra babası Meşhür Jüsüp'ü 1872 yılında Buharaya gönderiyor. Buharada Köklan medresesinde eğitim görüyor. burada sadece dini eğitim değil arapça,

---

89 Danday Isqaqulı, *Adebyet Alyptary* (Astana: Foliant, 2004), 5.
90 Musa Şormanulı, Bayanauıl bölgesinin kıdemli sultanı.
91 C. O. Artykbayev, *İstoriçeskoe Nasledie Maşhür Jusup Kopeeva* (Povlodar: PGU im. S. Toraigyrova, 2004), 75.

farsça ve çağatayca dillerin ve edebiyatlarını öğreniyor. Çocukluğundan beri destanlarla, doğu medeniyetinin edebiyatlarıyla beslenen Meşhür Jüsüp 15 yaşında şair olarak, siirler yazmaya başlıyor. Buharadan 1875'te döndükten sonra köyünde çocuklara ders veriyor. "Dala Ualayatı" gazetesine kendi şiirleriyle makalelerin gönderiyor ve para toplayıp tekrar 1886 yılında ilmini geliştirmek için Buhara'ya dini yüksek eğitim almak için geliyor. Sonra eğitimine Taşkent'te devam ediyor. Meşhür Jüsüp 1887-1890 yıllarında Orta Asya'yı geziyor, Samarkand, Taşkent, Türkistan ve Buhara şehirlerinde oluyor. Bu geziler esnasında gezdiği yerlerin yerli tarihi, folklorü ve gelenekleriyle beraber aynı zamanda Özbekçe, Tatarca ve Kırgızca da öğreniyor.[92]

Meşhür Jüsüp'ün 1907 yılında Kazan şehrindeki Kusayınovlar baskı evinde 3 kitabı basılıyor: "Sarıarkanın Kimdiki Ekendigi", "Hal-ahual", "Tirşilikte Köp Casagandiktan Körgen Bir Tamaşamız". Sonra bu baskı evinde basılan 14 müallifin eserleri sansürlü mahkemeye alınıyor.[93] Onun içinde Meşhür Jüsüp'ün yukarıdaki üç eseri de vardı.[94]

1906-1907 yy. yazdığı eserlerin tamamının teması Kazak halkının özgürlüğü, siyasi ve ekonomik hakları idi. Meşhür Jüsüp'ün "Sarıarkanın Kimdiki Ekendigi" eseri Kazak halkının ekonomik ve sosyal vaziyetini ve içinde bulunduğu sıkıntıları konu edinir.[95] Şair bu eserinde din, toprak ve malın elden gittiği daha da kötüye gideceğini beyan ediyor. Bu eser sansür mahkemesine alındıktan sonra içeriği tamamıyla Rusya iktidarına karşı yazıldığı öğrenilince 1912 senesinden itibaren zulme uğramaya başladı.[96] Meşhür Jüsüp bu zulümlere aldırmadan halkın özgürlüğü için çabalamaya devam etti.

Meşhür Jüsüp Köpeyulı Rus iktidarının din karşıtı politikalarının aktif olduğu dönemde kendi müslümanlığın gizlemeden "Allah bir, Hz. Peygamber onun elçisidir" şiarıyla halk arasında gençleri dine çağırıp, Arapça Kur'an okumayı öğretip, dini terbiye verip, hırsızlık ve şiddetten uzak durmayı tavsiye etmiş ve kendi manzum satılarında:

> Исламның бес парызы: біреуі-иман, / *İslamın beş farızı, biri-İman,*
> Таппайды бұл бесеуін дүние жиған. / *Bulamaz bu beşinde, dünya toplayan.*
> Ықтиқат, шын ниетпен жұмыс қылып, / *İhtiyat, iyi niyetle iş yapan,*

[92] H. Gabjalilov, *Kazakstan Tarihy Etnikalyk Zertteulerde*, C. 10 (Almatı: Alaş, 2011), 313.
[93] Gasyrlar Togyskandagy, *Kazak Jyry*, haz. E. Duysenbayuly, (Almatı: Raritet, 2007), 348
[94] M. J. Kopeyev, *Severo-Kazakstanskaya oblast. Ensiklopedya,* C. 2 (Almatı: Arıs, 2006), 383.
[95] Ek bölümde bu eserin orejinal nushasına bakabilirsiniz.
[96] U. Kalijanov, *Kazak Adebiyetindegi Dini-agartuşylyk Agym*, C. 3 (Almatı: Kus Jolı, 2008), 205.

Ерлерді айт Құдай үшін жанын қиған. / *Yiğitlere bak Allah için canın veren.*[97]

Bu satırlardan kendisinin de İslam ahlakı ve kültürüyle yaşadığı anlaşılmaktadır.

Meşhür Jüsüp şeytan hakkında mollaların: "Şeytan, insanın gözüne görünmeyen azdırıcı, saptırıcı", şeklindeki yaklaşımı gibi düşünmüyor. O: "*Ey yiğitler, akıllarınızda bulunsun, o "Şeytan" bir yumruk (gibi fiziksel birşey) değildir. O vücuda haram kan olarak girerek, yüreğine yerleşen ve yüreğini bozan şeydir. "Şeytan" senin haram düşüncendir...*"[98] diye gençleri haram işlerden uzak olmayı, kötü düşüncelerden saklanmaya çağırıyor.

Meşhür Jüsüp hayatta iken 1930 yılında kendi mezarlığın 2 odalı yaptırıyor. Mezarlığın ikinci odasında kendini yerlemeye talimat bırakıyor. Birinci giriş odaya Kur'an'ın, kitapların, bulaşıkların, at binicilik için eşya, malzemelerin yerleştirilmesini istemiş. Böyle düşünme nedeni yolda ihtiyacı olan yolcuların yararlanması idi. Bir sene sonra, yani 1931 yılında Meşhür Jüsüp kendi doğduğu köyde vefat etti. 1990 yılında Meşhür Jüsüp Köpeyulı'nun seçmeli 2 ciltlik eseri, 1993 yılında "Kazak Şeceresi" eseri çıkıyor. Günümüze kadar Meşhür Jüsüp'ün 20 cilt eseri basıldı.[99]

2.2. Şakarim Kudayberdiulı (1858-1931)

Şakarim Kudayberdiulı şimdiki Doğu Kazakistanın bölgesi, Semey ili, Abay ilçesinde 1858 yılının 11 Temmuzunda doğdu.Argın boyuna bağlı Tobuktu soyundan gelmektedir. Kendisi-şair, yazar, filozof, tarihçi ve bestecidir. Şahkerim 7 yaşındayken babası Kudayberdi vefat ediyor. Şahkerim'ın dedesi Kunanbay ona yetimliğini hissettirmeden kendi himayesine alıyor. Şakarim daha 7 yaşındayken şiirler yazmaya ve üretmeye başlıyor, onu gören abisi Abay Kunanbayulı[100] onun eğitimiyle bizzat ilgileniyor. Şahkerim, yaşadığı dönemde Kazak halkının durumunu gözlemledi ve Sovyet iktidarının dine karşıtı politikasına bakmadan Kazak halkına doğru yolu göstermek için kendi canını feda etti.[101]

---

97 M. Köpeyulı, *Tañdamalı*, (Almatı: Gılım, 1990), 50.
98 A. Konarbayev, *Agartuşy Akyn Maşhür Jüsüp Kopeyulı* (Almatı: Nurlı Alem, 2014), 36.
99 R. Seysenbayev, "Özi de, Sözi de Bölek Dara Tulga1", *Egemen Kazakstan* 242 (Aralık 2018), 8.
100 Abay Kunanbayulı, öğretmen, eğitimci, yazılı Kazak edebiyatının kurucusu, filozof, şair, müzisyen, tercüman, siyasetçi. İslam dinini benimseyerek, Rus ve Avrupa kültürüyle yakınlaşarak yenilemeyi hedefleyen liberal bir gözlemci ve reformist.
101 K. Muhammedhanov, *Şakarim men Kayim* (Astana: Foliant, 2009), 39.

Şakarim Kudayberdiulı çocukluğunda Abay'ın terbiyesinde olduğu için Kazak destanları ve şiirleriyle beslenerek, gelenek ve görenekleri öğrenerek büyüdü. Şakerim sonraları şöyle anlatıyor: "Abim İbrahim, ama ona Kazak halkı Abay diyor. O islami (şeryat) ve Rus bilimlerini iyi bilen, Allah'ın Kazaklara verdiği zeki ve akıllı bir adamdı. Ergenlik dönemlerimde abim Abay'dan eğitim gördüm, çok çeşitli kitaplar okudum, nasihatlerini dinledim ve hissettim demek suretiyle abisinin kendisi üzerindeki etkisini ve emeğini dile getirir.[102]

Şakarim Kudayberdiulı herhangi bir okula gitmeden Abay'dan dersler alarak büyüdü. Abay medrese ve üniversitede gördüğü derslerle Şakarimi eğitiyor. Rusça, Arapça, Farsça ve Türk dillerini öğretiyordu. Sonra ünlü Rus yazarlarından: Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Saltykov, Nekrasov v.s. eleştirici demokratlardan: Belinski, Bayron, Gertsan, filozoflardan: Spenor, Spinoza, Darvin, Dreper gibi dünya klasiklerini okuyup, abisi Abay'ın göreviyle Kazak şecerelerin araştırmaya başlıyor. Yirmi beş yaşında "Kazak'ın Tüp Atası" eserini ve o yaşlarda "Bilimden çıplak idim" şiirin yazıyor. Filozof dünya klasiklerini eleştiriyor ve kendi eserlerinin de eleştirilmesi gerektiğini söyleyerek eleştirinin önemine vurgu yapıyor.[103]

1905 yılında Şakarim Kudayberdiulı hac yapmaya yola çıkıyor. Mekkeden sonra 1906-1907 senelerinde İstanbul ve Paris kütüphanelerini ziyaret ediyor ve oradan türk halklarına dair belgeleri okuyor. 1911 senesında bu belgelerden faydalanarak "Türk, Kırgız, Kazak ham Hanlar Şeceresi" eserin çıkarıyor. Aynı senede Şakarim'in dini konularda yazdığı "Müsülmanlık şartı" eseri basılıyor. Bu eseri yazma amacını şöyle: "... Okumayı bilenleriniz kitaplardan, bilmeyenleriniz ise mollalardan öğrenmişsinizdir. Öyleyse, bizim Kazak halkının kendi dilinde yazılmış bir kitap olmadığından dolayı Arapça, Farsça kitapları okumak değil, Nogayca yazılan kitapları bile anlayabilen yoktur diye düşünmekteyim. Bu yüzden "iman-ibadet" konusunda elimden geldiği kadar Kazakça yazmaya karar verdim. Kitabı her Kazak rahatlıkla okusun ve istifade etsin, onlara yararlı bana da sevap vesilesi olmasını Yaradan'ın rahmetinden umut ediyorum. "[104]

---

[102] D. Omarov, *Şakarim Şini* (Almatı: Dauir, 2008), 10.
[103] M. Jarmuhamedov, S. Dauitov (haz.) *Şakarim Kudayberdiulı, Şıgarmalary: Ölender, Dastandar, Kara sözder*, (Almatı: Jazuşı, 1988), 10.
[104] Ş. Kudayberdiulı, *Muslumandıq Şartı* (Almatı: Merey, 1993), 7.

1908 senesinde A. S. Puşkin'in "Dobrovski", "Boran" eserlerin, Lev Tolstoy'ın "Astrahadon patşa", "Üç soru", Fizuli'in "Leyla-Mecnün" destanın manzum şeklinde tercüme ediyor. Halkın çoğunluğu okuma yazma bilmediği için nesirli eserleri halkın rahat ezberleyebilmesi manzum şekilde tercüme ediyor. Rus klasiklerinden özellikle Lev Tolstoy'ın adalet, insanlık hakkındaki eserlerinden etkileniyor ve eserlerini tercüme ediyor, arada Tolstoy'la mesajlaşıyor ve akıl soruyor. Lev Tolstoy'la irtibata geçtikten sonra, tek başına memleketin bırakıp, kimsesiz yere kendini bu dünyadan gizleyerek siyasete, dine, mollalara, dünyada olan olaylara dair şiirler yazmaya başlıyor.[105] Şakarim o zamandaki dinler hakkında bi satırında şöyle anlatıyor: "Çok din gördüm, hiç birini aklım almadı..." ve bu satırlarında dini araştırma yaptığın görebiliriz:

Жардың шашы сансыз көп, / *Yaratıcının saçı sınırsız çok,*
Ол санауға келмей тұр, / *Onu kimse sayamaz,*
Анық нұры осы деп, / *Gerçek nuru bu diye,*
Әркім бір тал ұстап жүр. / *Herkez tuttu bir kıldan.*

Біреу отқа жағынды: / *Biri ateşe sığındı:*
"Нұрдың түбі-Құдай",-деп.*"Ateşin asılı - Tanrı",-diye.*
Не суретке табынды: / *Biri resime iman etti:*
"Олай емес, былай",-деп. / *"Öyle değil, böyle",-diye.*

Бірі: "Құдай бір",-дсе, / *Biri: "Tanrı bir",-diyorsa,*
Бірі айтады "Көп Құдай". / *Biri diyor: "Çok Tanrı".*
Бірі: "Тәңрі-күн", дсе, / *Biri: "Tanrı-güneş",-diyorsa,*
Бірі дейді: "Жоқ Құдай". / *Biri diyor: "Yok Tanrı".*[106]

Burda anlaşıldığı kadarıyla dünyada İslam'dan başka dinlerden de haberi olduğunu ve onları eleştirdiğini ve araştırdığını iyi görüyoruz. Şakarim yaratıcı Allah'ı akılla düşünerek bulmaya çalışıyordu. Şakarim kendi şiirlerinde Allah'ın sözü olan Kur'an Karim'den ve Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) hadislerinden adalete, akıla dair ayet,hadislerden yararlandı.

[105] A. J. Kudabayev, *Ruhnama,* (Pavlodar: EKO, 2003), 26.
[106] Ş. Kudayberdiulı, *"İmanım",* (Almatı: Arıs), 128.

Şakarim Kudayberdiulı'nun Kazak halkının tarihinde özel bir yeri vardır. XIX. asrın ikinci yarısı ve XX. asırın başında başlayan Rus iktidarının sömürüsünden korkmadan Kazak kültürünü, gelenek ve göreneklerini, tarihini ve inançlarını gelecek nesile bırakmak için çok çabalayan hümanist şair, Şokan Ualihanov, Abay Kunanbayulı, Ibray Altınsarın gibi filozof, tarihçi ve aydınların yolunu takip etti.

Şakarim Kudayberdiulı'nın şiirleri, eserleri demokratik, halkın uyanmasına, hümanistik eğitime dair olduğu için, diğer Kazak düşünürleri gibi Şakarim de Sovyet totaliter sisteminin kurbanı oldu. 1931 senesinde "halk düşmanı" olarak suçlanarak idam edildi ve eserlerinin okunması yasaklandı.[107] 1988 yılında Şakarim aklandı haklı çıktı ve eserleri halka geri döndü.

2.3. Şadi Jangirulı (1855-1933)

Kazak ozanı Şadi Jangirulı 1855 senesinde Sırdariya ilinin, Kızılköl bölgesinde, Sozak ilçesinde doğdu. Töre[108] soyundan gelen Şadi eğitimi erken başlıyor ve köy mollasından Arapça yazma ve okuma öğreniyor. Şair daha dokuz yaşındayken bir sene köy mollasından, sonra 1865'te Şayan medresesinde iki sene ders görüyor. İlk bu medresede Şadi Arap edebiyatlarıyla buluşuyor ve "Mın bir tün", "Totınama", "Şahnama" gibi doğu destanlarından haberi oluyor. Hocası iki sene sonra Taşkent'e taşınıyor ve Şadi onun arkasından 1868'de hocasının sonundan Karnak medresene eğitim almaya gidiyor ve orda Orta Asya ve Arap, Doğu edebiyatların okup, kendisini daha da geliştirmek için 1871-1876 senesine kadar Buharada medresede dini ders görüyor. 1877 senesinde memleketine dönüyor. Yedi sene sonra babası vefat ettikten sonra evde kalıyor ve şiir, destan, tarih yazmaya başlıyor.[109] Şadi Jangirulı'nun otuza yakın destan ve şiir yazdı ve bazılarını kitap şeklinde bastırdı. Eserlerinin çoğu Taşkent şehrinde G. H. Garifcanov baskı evinde basılmış: "Şar Darüiş"("Dört Derviş" 1913), "Hikayat Kamarzaman" (1914), "Nazım Siyar Şarif" (1913), "Hatımtaidın Hikayası" (1914), "Hikayat Halifa

[107] A. Omarov, *Şakarimnin Ömirbayany* (Almatı: İnju Marjan, 2007), 361.
[108] Töre, Kazak Hanlığı'nda hüküm süren aristokrat seçkinlerin üst sınıfını oluşturan Cengiz Han'ın soyundan gelen bir ailedir. Bunlara "Aksueyek" ve "Sultan Toru" da denir. Sadece onlar Kazak Hanı pozisyonuna seçilme hakkına sahipti. Töre boyundan ilk Kazak hanları Kerey Han ve Zhanibek Han'dı.
[109] N. Kelimbetov, *Şadi Akyn* (Almatı: Jazuşı, 1974), 9-12.

Haron-ar Raşid" (1914), "Hikayat Orka-Külşe" (1917), "Harun'un Cer Cutkan Okigası" (1917), v.s. "Tarihnama" adlı tarihi destanı el yazması şeklinde saklanmış.[110]

Şadi Jangirulı birçok eserini dini konularda yazdı. O da çocukluğundan itibaren dini destanlar ve doğu edebiyatından beslenerek büyüdü. Şair İslam dinini dinlerin aslı olarak bildi ve İslam'ı çok araştırarak medresede gördüğü derslerden istifadeyle Kazak halkına Hz. Peygamberimiz (s.a.v.)'ın hayatına dair "Nazım Siyar Şarif" eserin yazdı. Sadece Hz. Peygamberimiz (s.a.v)'ın tarihi değil İslam tarihinde olan gazveler hakkında da "Haybar", İslam felsefesine dair "Ahual Kiyamat", şariyat hakkında "Fıkh Kaydani", peygamberlerin tarihi hakkında "Hazret Musa men Pergaun", "İbrahim peygamberin hikayatı" gibi dini destanlar yazdı.[111]

Şair Şadi 1910 senesinde insanlığın asıl düşmanı İblisin cahil insanı değil, dinden haberi olan, Allah'a yakın olan insanları azdırmaya çalışacağını söylemiş, Hz. Peygamberimizin(s.a.v.): "Şeytanın cahil bin insanı azdırmasındansa, inançlı bir müslümanı azdırması daha önemlidir" hadisinden esinlenerek "Kissa Barsisa" eserini yazmıştır. Bu eserdinde şair Şeytanın tarihin ve onun amacın manzum satıralarıyla anlatıyor:

> Шайтанның алдауына кірмеңіздер, / *Şeytan'ın hilesine yakalanmayın,*
> Халінден ғибрат алып Барсисаның. / *Halinden ibret alınız Barsisa'nın.*[112]

Burda Kazak halkına Barsisa'nın haline dönmemek için, ondan ibret alsınlar, her şeyi akılla düşünerek yapsınlar diye, Barsisa gibi yetmiş sene boyunca Allah'a ibadet yapan Barsisa'nın bu dünyadan imansız gittiğini, yani Şeytan'ın hilesine düşerek azdırıldığını beyan ediyor.

Şairin dini terbiye veren, ibret alınabilecek konularda yazılan eserlerinden biri "Balgam Bagur". Bu destan Kazan şehrinde B. L. Dombroskii baskı evinde 1910 yılında basıldı ve 1917'de 2. Baskısı çıktı. Taşkent şehrinde G. H. Garifcanov baskı evinde üçüncü kere 1917 senesinde basılıyor.[113]

---

[110] J. Boranbayev, *Şygys Şayirlarynyn Sony-Şadi Akyn* (Almaty: Bilim), 76.
[111] M. Myrzahmetuli, *Kazynaly Ontüstük,* haz. S. Ömirzakov, C 80 (Almatı: Nurlı Alem, 2012), 12.
[112] A. Baytursynuli, *Şygarmalari*, haz. K. Mustafayeva, 1 Cilt (Almatı: Alaş, 2003), 12.
[113] Ş. Jangirulı, *Kissa Balgam Bagur* (Kazan: Dombrovskii, 1915), 52.

Şadi, İslam tarihini iyi bilen bir ozandır. O dini destanlar, şiirlerini Allah'ın Kutsal kitabı Kur'an-i Kerim ile Hz. Muhammed (s.a.v.) hadislerinden ilham alarak yazıyor. Şairin "Haybar" destanı bunu kanıtlıyor. Bu destan 1910'da Kazan şehrinde Dombroskii baskı evinde basılıyor.[114] Bu eserde Hayber savaşının İslam tarihindeki rolünün öneminden ve olduğunu ve müslümanların Hayber toprağındaki zaferinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) zafer bayrağını Hz. Ali'ye tutturmuş ve bu sebeple Hz. Ali savaştan sonra "Allah'ın Kaplanı" lakabını almıştır. Şair şiirinde İslam dinini yaymanın çok zor olduğunu anlatmaktadır.

İslam'ın kanunlarından da haberi olan şair Şadi medresede iken şeriat bilimine dair yazdığı eserlerinden biri "Fikh Kaydani" adını taşımaktadır. Bu eser 1913,1914 senelerinde Taşkent şehrinde G. H. Garifcanov baskı evinde basılıyor. Yetmiş iki sayfadan oluşuyor. Eser Kaydani "Fıkh Kaydani" eserinin Kazakça tercümesi. [115] Şair bu kitabı Kazak halkının İslam'ın kanunlarından, şeriattan, namazın nasıl kılınması, abdestin nasıl alınması, haram ve ve helal bilgisinden haberdar olması için telif etmiştir.

Şadi Jangirulı İslam'ın temeli olan akideden de "Ahual Kiyamet" destanın kaleme alıyor. Eserde destanın adından belli olan Kıyamette insanların halini ele alıyor. Kazak dini edebiyatında Şadi'den hariç bir kaç düşünür, şair, ozanlar da kıyamet konusunda eserler yazmışlardır. Bunlar da: Maşhür Jüsüp "Kıyamet Ahual", Akıt Ülümcüulı "Ahiret Beyan". Şadi şairin "Ahual Kıyamet" destanın Orta Asya'nın meşhur İslam alimi olan Maturidi'in "Tevhid" eserin esas alarak yazıyor.[116]

Şadi Jangirulınn kaleminden doğan dini destanların her birinin kendisine göre felsefi anlamları var. Şairin hangi destanı ve şiiri okunursa okunsun, şairin adaleti, iyiliği, İslamı temsil eden biri olduğunu görebiliriz. Sovyet iktidarı devlet başına geçtikten sonra, dine karşıtı şiddetli politinin kurbanı oldu. Şadi sair eserlerinin çoğu dini konuda olduğu için 1933 yılında molla diye suçlanarak idam edildi.[117]

---

[114] S. Seyfullin, *Şigarmaları,* haz. T. Kakişuli, 4 Cilt (Almatı: Kazygurt, 2013), 56.
[115] U. Kalijanuli, *Kazak Adebiyetindegi Dini-agartuşylyk Agym* , (Almatı: Bilim, 1998), 211.
[116] B. Azibayeva, *Kazaktyn Dini Dastandary* (Almatı: Alaş, 2002), 18.
[117] İbtay Altynsarin, *Kazak Hrestomatiyasi,* (Almatı: Bilim, 2003), 86.

2.4.Seyitjan Ahun Bekşentayulı (1874-1938)

Seyitjan Ahun Bekşentayulı 1874 yılında Kazakistan'ın güney bölgesi, Kızılorda ili, Karmakşı ilçesinde doğdu. O çocukluğundan beri Balkı Bazar gibi Kazakın ünlü şairlerinin şiirlerin dinleyerek büyüdü. Seyitjan Ahun da diğer düşünürler gibi eğitimi çocuk yaşlarındayken görmüş ve Arapça yazma, okumayı öğrenmiş. Duyduğu şiirleri anında ezberleyen birisiymiş. Kendisi hakkında bir satırında böyle anlatıyor: "on üş yaşımda oldum şair", [118] Seytcan Ahun'un "Armanım köp mına fani calganda", "Catırmısın balam jerdin astında" v.s. şiirleri var. Şair dini konuda yazdığı şiirlerini felsefik anlamda yazmış. İnsanın ahlağı, bu dünyanın gerçek olmadığı hakkında, iyi işler yapıp, haram işlerden uzak durmaya çağırıyor. O köyünde çocuklara hocalık yapmış. Seyitjan Ahum Bekşentayulı 1937 senesinde 18 Aralıkta isyancıları destekliyor diye suçlanarak 10 seneye hapse atıldı. Sonra 1938 senesinde 16 Şubat'ta dava yeniden soruşturulup idam edildi. 1931-1940 senelerinde yalan suçlarla hapse atılıp, ardından idam edilen düşünürleri davaların 1989 senesinde yeniden baktırıp Kazak düşünürlerinden biri Şadi Ahun Bekşentayulı'da haklı çıktı ve eserleri halka geri döndü. [119] 1944 yılından beri şair Seyitjan Ahun'u araştıran N. Keryitbayev, A. Konuratbayev, A. Naurızbayev, K. Escanov, A. Nurkenov gibi araştırıcılar şairin eserlerin bir yere toplayarak Seyitjan Ahun'un 120 yaşın kutlayarak, eserlerin bir kitap olarak halka sundu.

2.5.Turmagambet İztileuulı (1882-1939)

XX. asırın Kazak toprağında yaşayan Turmagambet İztileuulı 1982 senesinde 9 Temmuzda Kızılorda ili, Karmakşı ilçesi, şimdiki Turmagambet köyünde doğdu ve 15 Mayıs'ta 1939 senesinde doğduğu köyinde vefat etti. Şair kendi zamandaşlarının arasında "Doğu dillerinin canlı sözlüğü" lakabına sahipti. o sonraki nesile tükenmez destan, terme, atasözleri, masal, hadise, söz atışmalar, dini terbiye veren, dini felsefesi olan destanları Kazak diline çevrilen eserlerin bıraktı. Şair Russa bilmediğine rağmen o, kendini dini bilimlere veren birisi idi ve İslam dinin temsil eden Arap, Fars, Türk ve Çağatay dillerin

[118] M. Myrzahmetuli, *Kazynaly Ontüstük,* haz. S. Ömirzakov, C. 72, (Almatı: Nurlı Alem, 2012), 142.
[119] Z. Tileugaziuli (haz.). *S. Bekşentayulı, M. Dabyluli, A. Baykenov, Şygarmalary* (Astana: Foliant, 2009), 8.

yüksek seviyede bildi. Şair Turmagambet sadece dini derler değil fen derslerden de eğitim alıyor ve XX. asırda Kazak toprağında dini eğitime cedidcilik[120] görüşü yaymaya el kattı.

Turmagambet ilk dersin köyünde Oraz Ahun'un öğrencisi olan Aldaşbay Ahun'dan aldı. Aldaşbay Ahun Sır bölgesinden çıkan eğitim gören, dini ilmi yüksek, ahun dereceli hoca. O'nun abisi Kocabay ahun da dini eğitimi yüksek hoca idi. Aldaşbay ahun Buhara şehrindeki "Mir Arab" ve Taşkent'te olan "Kokeltaş" medreselerinde on sene eğitim gördü ve Tefsir ilmin geliştirerek uzmanı oluyor. Dini araştırmaya başlayan Turmagambet Aldaşbay ahun'un tavsiyesiyle Tapal, Kalcan ahunlardan eğitim görmeye gönderiyor. Sonra Kalcan ahun kendisi eğitim gören Buhara'daki "Mir Arab" medresesine 1896'da Turmagambet'i gönderiyor. 1896-1899 senelerinde "Mir Arab" medresesinde orta bilim sevyesin alıyor ve sonra 1899-1905 seneleri aralığında Taşkent şehrindeki "Kökiltaş" merdesesinde kendini geliştirerek, tam dokuz sene dini eğitim görüp ahun derecesin alıyor. Ahun olduktan sonra şair memleketine dönüp, köyünde medrese kurarak çocuklara Arapça, Farsça, Türkçe, Çağatayca ve dini dersler eğitiyor.[121] Halk Turmagambet'in ahun derecesin Sovyet iktidarından molla diye suçlanmaması için sakladı.

Şair Buhara'daki medresede Sadriddin Ainiyle beraber eğitim gördüğü söyleniyor. Sadriddin Aini İslam dininde tasavvufu temsil eden ünlü alimlerden biri. Turmagambet'e de Aini'in etkisi olduğunu söyleyebiliriz, çünkü şairın eserlerinde ve şiirlerinde tasavvuf'un izlerin görebiliriz. Halk içinde Turmagambet'in evliya olduğunu söylüyor. O da bundan dolayı, şair kendisi ne zaman ve kaç yaşında öleceğini söylemiş:

> *... Kendime düşünerek baktığımda,*
> *Elli'in altısında durum ölü.*
> *Gözde nur, göyüsten güç azalınca,*
> *Ne yapsan da, elinden bir şey gelmez.*[122]-şairda tam elli aldı yaşında vefat ediyor.

Turmagambet ahun 1928 senesinde Sovyet'lerin genel el koyma sırasında "zengin" diye suçlanarak hapse atılmıştı, sonra 1932-1933 senelerinde Sovyet hükümetine karşıtı

[120] T. İztileuulı, *Şahnama,* haz. İ. Jemeney (Almatı: Arıs, 2015), 7.
[121] T. İztileuulı, *Nazym. Tandamaly Şigarmalar,* haz. İ. Duisenbayev (Almatı, Jazuşı, 1972), 11.
[122] E. K. Karbozov, "T. İztileuovtyn şygarmasynyn şeberligi" // *KazNU habarşysy,* Filosofiya seriasy 14 (2001), 76.

propaganda yapıyor diye ikinci kere hapse atılıyor ve en son Güney Kazakistan ili Şimkent şehrindeki geçici olarak kefaletle serbest bırakılıyor ve 1939'da 15 Mayıs'ta kendi evinde vefat ediyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK ŞAİRLERİN MANZUM ESERLERİNDE DİNİ VE İTİKADİ GÖRÜŞLERİ

1. İLAHİYAT BAHİSLERİ

1.1. İman Konusu

İman sözcükte "güvenilir olmak", "güvenmek", "emin olmak", "bir şeye gönülden bağlanmak" anlamındaki e-m-n kökünden türemektedir. Genel anlamda iman kelimesi birine güvenmek, birinin sözünün doğru olduğunu haklı çıkarmak demektir.[123] Terim anlamına gelirsek, Allah'ın getirdiği kesin olarak bilinen hükümler (zaruret-ı diniyye) hususunda Hz. Peygamber'i (sav) tasdik etmek, O'nun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır.[124] Bu inanca sahip olanlara "mümin" denir.[125] Kazak sözlü geleneğinde İhlas suresinin ilk ayetinden bahsederek Allah'ın sonsuz ve ölümsüz olduğunu şu şekilde ifade eder: "*Kul huallah sıpatı belli zatı, / Sonsuzluk ve ebedilik/bengilik bın bir zatı*".[126] Yine bir kazak din düşünürü Meşhür Jüsüp kendi manzum eserinde insanın İslam dinini kabul etmesi için öncelikli olarak Allah'a iman etmesi ve sonra Hz. Muhammed'in(sav) O'nun elçisi olduğuna inanması gerektiğini dile getirir:

Иман келтір әуелі: "Алла бір!" - деп, / *"İlk önce İman et "Allah'ın birliğine,*

"Мұхаммед- Хақ расул, пайғамбар!" - деп. / *"Muhammed'in hak Resul ve Peygamberliğine.*

"Дін үйрет, - деп, жіберген-елші досты, / *"Dini öğretmek için göndermiştir Allah, dostunu,*

Құлдарымды Хақ жолына көндірсін!" - деп. / *Kullarımı doğru yola iletsin"-diye"*[127]

Halk içinde evliya olarak tanınan Meşhür Jüsüp diğer bir şiirinde iman konusunu şu şekilde açıklar:

Исламның бес парызы біреуі - иман, / *İslam'ın beş farızın biri - iman*

---

[123] Muammer Esen, "İman Kavramı Üzerine". *A.Ü.İ.F.D* 49/1 (2008), 79.

[124] Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 35.

[125] Bekir Topalulı-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 155.

[126] T. Kıdır (haz.), *Aadebi Cadigerlik,Ciırma Tomdık. Süleimen Bakırgani, Akırzaman,* C. 7 (Almatı, Taimas yayınevi, 2008), 12.

[127] Maşhür Jüsüp Köpeyulı. *Şaharban men Xusayın,* https://bilim-all.kz/olen/6612-SHaharban-men-Husaiyn Erişim: 13.07.2022.

Таппайды бұл бесеуін дүние жиған. / *Bulamaz bu beşini, servet toplayan*

Ықтият, шын ниетпен жұмыс қылып, / *İhlas ve iyi niyet ile hizmet eden,*

Ерлерді айт Құдай үшін жанын қиған.[128] / *Erler vardır Allah için canını veren.*

Kazak klasik geleneğinde iman konusunu ele alan birçok düşünür bulunmaktadır. Örneğin, Şakarim Kudaiberdiulı "Musulmandık Şartı" adlı eserinde imanı, "Allah'ın varlığına, birliğine ve ondan başka yaratıcının olmadığına, Hz. Muhammed'in (sav) son peygamber olduğuna, Kur'an sözünün gerçek olduğuna ihlasla inanmaktır" olarak açıklar. Düşünür sonrasında Kelime-i tevhid'ten bahsederek, onun tercümesini ve açıklamasını ortaya koyar. Devamında bunun manasını bilmeden sadece dil ile ikrar ederse insanın gerçek bir iman sahibi olamayacağını ve benzer şekilde inanmayıp da sadece dil ile ikrar ederse yine de gerçek Müslüman sayılmayacağını ifade eder.[129] Şakarim, burada Kazak'ların amelde Ebu Hanife'yi, itikadda ise Maturidi'yi benimsediğini açıkça göstermektedir. Bildiğimiz üzere Maturidi'ye göre iman, "inanılması gereken hususları dil ile ikrar etmek ve kalp ile tasdik etmek"[130]dir.

İman kelimesi İslam'da derin bir anlam taşımaktadır. Düşünürler bu konuda farklı farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Örneğin Kazak düşünürü Turmagambet İztileuulu iman konusunu şu şekilde ele alır:

Жат қылып Жаббар Хақты жатсаң-тұрсаң, / *Zikir etsen sabah-akşam Cenab-ı Hakı,*

Иманмен ішін кеңейт көңіл-қаптың. / *İman ile doldur gönül içini.*[131]

Burada anlaşıldığı üzere insanın Müslüman olması için sadece dil ile Kelime-i tevhid'i söylemesi yetmez, kalp ile tasdik etmesi şarttır. Bu hususta Şakarim Kudayberdiulu da kendi görüşlerini ortaya koyarken çağında yaşamış olan komünist mollaları eleştirmektedir:

---

[128] Maşhür Jüsüp Köpeyulı, *Bes Parız,* https://bilim-all.kz/olen/6565 Erişim: 13.07.2022.
[129] Şakarim Kudayberdiulı, *Musulmandık Şartı* (Almatı: Merei, 1993), 7.
[130] Mustafa. Öz (çev.), Ebu Hanîfe, Fıkhu'l-Ekber, (*İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde) (İstanbul: İFAV, 1992), 58 : Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd (Açıklamalı Tercüme),* çev: Bekir Topalulı, 9. b (İstanbul: İSAM yay., 2017), 565, 566.
[131] Turmagambet İztileuulu, *Şıgarmaları,* 1 Cilt (Astana: Foliant yay., 2009), 89.

Құдайың мен дүниеге, */ Allah ile mal mülke,*
Кезекпе-кезек шоқынсаң, */ Sırayla tapınsan,*
Инедей пайда тие ме? */ Zerre kadar fayda olmaz?*
Мешітте мың жыл отырсаң?/ *Camide bin sene otursan?*

Кімде болса шын мінез, */ Kimde varsa gerçek gönül,*
Болмас онда екі сөз, */ Munafıklık onda bulunmaz.*
Өлтірсе де көзбе-көз, */ Ölümle buluşsa da yüz yüze,*
Иманын сатып, алмас бөз. */ İmanını satmaz kimseye.* [132]

Bu satırlarda Şakarim, Allah ile mal mülk'e sırayla tapınan komünist mollaların gerçek bir Müslüman olduğundan şüphe duyar. Çünkü filozof, halka ihanet eden insanın ibadetinin anlamsız ve faydasız olduğunu düşünür. Ona göre onlar iman şartlarını sadece dil ile ikrar etmiş ama kalbi ile tasdik etmemişler. Başka bir satırlarında:

Адамның ең асылы */ İnsanlığın en aslı,*
Қиянатсыз ақ бейіл. */ İhanetsiz, saf gönül.*
Ең зиянкес жасығы */ İnsanlığın en kötüsü*
Тайғақ мінез екі тіл. */ İki sözlü, huysuzdur.*
Сөз, мінезі құбылса, */ Söz ve huyu bozulsa*
Ар, иманы жоқ деп біл.[133] */ Ar, imanı yok diye bil.*

Şakarim, burada münafık insanların gerçek bir müslüman olmadığını savunur. Çünkü düşünüre göre Müslüman olmak sadece dil ile değil, salih amelle, hak gönülle ve dürüst ahlakla mümkün olabilir.

Anlaşıldığı üzere özellikle SSCB döneminde yaşayan din düşünürleri, manzum eserlerinde münafık, ahlaksız, namussuz, arsız, mal mülk için dini istismar eden, kul hakkı yiyen insanların ibadetlerinin boş bir uğraş olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Bu bağlamda Seyitjan Ahun kendi satırlarında başka birinin hakkına giren insanların hesap gününde kendi imanından ödeyeceğini belirtir:

Бұл өмірге бір шықсаң, */ Bu hayata bir gelsen*

[132] Şakarim Kudayberdiulı, *İmanım* (Almatı: Arıs, 2000), 263.
[133] Şakarim, *Musulmandık Şartı*, 93

Мың жасағанмен өлерсің. / *Bin yaşasan bile ölürsün.*

Кісі ақысын жүктеме, / *Kişi hakkına girersen,*

Иманыңнан төлерсің.[134] / *İmanından ödersin.*

İslam inanç esaslarına göre imanın mekanı kalptır. Bir insan kalbi ile iman ettikten sonra, dille ikrar etmesi gerekiyor. İnsan iman etmeyince Müslüman sayılmaz. İslam'ın beş farzının ilkinde de iman yer alır. İmanın altı şartı var: 1. Allah'a iman. 2. Meleklere iman. 3. Kitaplara iman. 4. Peygamberlere iman. 5. Ahirete iman. 6. Kadere imandır. Bu altı şartın birine şüphe duyan insanın imanı tam sayılmaz. Çünkü iman, şüphesiz teslim olmaktır. Meşhür Jüsüp şiirlerinde bu altı iman şartına yer vermiştir:

Ең әуелі керек нәрсе иман - деген, / *Evvala insana lazım iman -demiş*

Ақырет істеріне илан - деген. / *Ahiret gününe de inan - demiş.*

Құдай кешір дегенмен іс бітпейді, / *Cenab-ı Hak af et demekle iş bitmez,*

Иман шартын білмесе, ибан - деген.[135] / *İman şartını bilmezse iban*[136] *- demiş.*

İslam'da imanın iki türü vardır: birincisi taklidi iman, diğeri ise tahkiki iman. Taklidi iman, "insanın doğru ya da gerçek olduğunu düşünüp sorgulamadan başkalarına ait söz ve fiillerine tabi olarak onları delil ve hüccet olmadan olduğu gibi kabul etmesidir."[137] Böyle bir imana sahip olan kimseye mukallid denir. Yani, taklidi iman, kişinin herhangi bir kanıt aranmaksızın, bilgiyi taklit yoluyla kabul etmesidir. Maturidi, taklide dayanan imanı gerçek bir iman olarak görmemiştir. Ama Maturidi alimlerin birçoğu bu hususta esneklik gösterip mukallidin imanını da geçerli bir iman olarak kabul etmişlerdir.[138] Maturidi ile aynı görüşü paylaşan Şakarim de taklidi imanı tam bir iman olarak saymaz. Bu hususta düşünür şiirlerinde şunları dile getirir:

Таза ақылмен таппаған дін, / *Saf akılla bulunmayan din,*

Шын дін емес - жындылық. / *Hak din değil - delilik*

---

[134] Seyitcan Bekşentaiulu vd., *Şıgarmaları. Ölen-Tolgaular, poemalar men aitıstar* (Astana: Foliant, 2009), 26.

[135] Maşhür Jüsüp Köpeyulı, *Bes Kımbat*, https://bilim-all.kz/olen/122

[136] 'İban' kelimesi Rusça isim olan "İvan"dan gelmektedir. Kazaklar SSCB döneminde bu kelimeyi dinsizleri ifade etmek için kullanmıştır. Hatta halk arasında "öğleye kadar iman, öğleden sonre iban olma" söz vardır.

[137] Hasan Kurt. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", *G.Ü.İ.F.D* 1/2 (2012), 9.

[138] Mustafa Bozkurt, "Mâturîdî'de Hakikat, Taklid ve Tahkik Açısından İman", *Uluğ Bir Çınar İmam Maturidi Uluslararası Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (Eskişehir: 2014), ed. Ahmet Kartal, 1. Baskı (2014), 405.

Қармалаған бір соқырсың, / *Tırmanan bir körsündür,*
Өлген ой мен көз, құлақ. / *Göz-kulak, aklın ölmüştür.*[139]

İkinci iman türü ise Tahkiki imandır. Tahkiki iman, kişinin dini araştırarak, akılla eleştirerek, doğru olup olmadığını sağlam bilgi ile kanıtlayarak kabul etmesidir. Her insanın tahkiki imana sahip olması, niçin, niye ve nasıl inandığının bilincini taşımasıdır. Maturidi, İslam dinin akıl dini olarak tanımlıyor. Ona göre, insan akılla iman ederse, öyle bir Müslüman imanından asla ve sonsuza kadar uzaklaştırılamaz, başka din ve mezhep temsilcileri tarafından döndürülemez ve saptırılamaz.[140] Bu tür iman asla vazgeçilmez. Şakarim insanın gerçek bir imana sahip olması için büyük bir çabanın gerekli olmadığını, sadece saf aklını kullanarak kainattan ibret almanın yeterli olduğunu belirtir.

Дін тазасын діннен ізде, / *Gerçek dini dinde ara,*
Дін шатағын сынға сал. / *Yanlış bulduysan eleştir.*
Анық айна өзіңізде, / *Asıl cevher özünüzde*
Айда ақылды қаттырақ. / *Aklını kullan, çabala.* [141]

1.2. Allah'a İman

Bilinen ve bilinmeyen her şeyin yaratıcısı olduğuna, evreni yaratan ve yöneten bir Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanmak, İslam inanç sisteminin temelini oluşturmaktadır. İslam'da Allah'a iman etmeden; O'nun gönderdiği Peygamberlerine, indirdiği Kitaplarına, Meleklerine, Ahiret gününe, İyilik ve Kötülüğün Allah'dan geldiğine ve öldükten sonra insanın tekrar dirileceğine inanmak anlamsızdır. Çünkü Allah'a iman İslam inanç esaslarının temel şartıdır. İlk önce Allah'ın varlığına ve O'nun ortaksız ve eşsiz olan tek Yaratıcı olduğuna inanmaktır. Her şeyi gören, bilen, duyan ve her şeyi yaratmaya gücü yeten bir Allah'a inanmak, ergen çağına gelmiş olan her bir Müslümana farzdır. [142] Kazak düşünürü Turmagambet İztileuulı kendi satırlarında Allah'ın ortaksız, kudretli ve rahmetli olduğunu bu şekilde özetler:

Серігі жоқ, бір Алла! */ Ortağı yok, bir Allah!*
Өлмейтін тіпті, тірі Алла! */ Ölümsüz tek bir Allah!*

---

[139] Şakarim Kudayberdiulı, *İmanım* (Almatı: Arıs, 2000), 269.
[140] Hasan Onat, Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi,* (Ankara: Graiker Yayınlaı, 2014), 385.
[141] Şakarim Kudayberdiulı, *İmanım* (Almatı: Arıs, 2000), 274.
[142] A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar yayınevi, 2010), 80.

Осыншаны халық еткен, / *Evreni halk eden,*
Құдіреті күшті, ірі Алла! / *Kudretli, güçlü ve yuce Allah!*

Қалайда да құлыңның, / *ne de olsa kulunun,*
Өзіңе мәлім сыры, Алла! / *Kendine belli sırı Allah!*
Тәубе-таупық бермесең, / *Tövbe, tevfik vermezsen*
Көңілімді басты кір, Алла! / *Gönlümü bastı kir, Allah!*

Сол кірлерді кетіріп, / *O kirleri çıkarıp,*
Ойыма орнат нұр, Алла! / *Kalbime doldur nur, Allah!*
Адаса қойсам, әрқашан / *Kaybolsam eğer bir günü,*
Жолыңа жақсы бұр, Алла! / *Doğru yoluna koy, Allah!*

Үмітіңді үзбе деп, / *Ümidini kesme diye,*
Айтқансың өзің Құранда![143] / *Söylemiştin kendin Kur'an'da!*

Diğer bir düşünür Şadi Jangirulı, Allah'ın varlığı ve birliğine yönelik görüşlerini şu şekilde dile getirir:

Құдайға хамд, бихад, сәна сансыз, / *Allah'a hamd, bihad, övgü sayısız,*
Бимысал, биәдәл-дүр ол мекенсіз. / *Örneksiz hem Yücedır O mekansız.*
Алланың бірлігіне тасбих айтар, / *Allah'ın birliğine tesbih söyler*
Жаралған күллі әлем, жанды жансыз. / *Yarattığı bütün dünya, canlı cansız.*

Барлығы зікір етеді есімі затын, / *Her canlı zikrediyor Zatını,*
Әрбірі ләфзде айтар атын. / *Herbir lafzda söyler adını.*
Құранда сүре Ықылас аятында, / *Kur'an'da İhlas süresinde,*
Білдірген құдіретімен Өз сипатын.[144] / *Belirtti kudretiyle Kendi sifatını*

Düşünüre göre canlı ve cansız her varlık kendi lisanı halleri ile yaratıcısını zikreder. İnsanlık tarihine baktığımızda, ilk devirlerden bu çağa kadar insanlarda Tanrı fikri, din inancı ve bir Yaratıcıya tapma meyli vardır. İnsanulı eski çağlarda bile ilahi üstün bir

[143] R. Berdibekov, *Turmagambet İztileuulı, Şıgarmaları*, C. 1 (Astana: Foliant, 2009), 115.
[144] M. Myrzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük, Şadi Jangirulı, Ahualı Kiyamet, haz. S. Ömirzakov,* C 89 (Almatı: Nurlı Alem, 2012), 9.

gücün varlığına inana gelmişler ve bir dine tabi olmuşlar. Genel bakıldığında inançsız bir toplum veya millet görülmemektedir. Eski medeniyetlerde insanlar ateşe, gökyüzüne, yıldızlara, güneşe ve çok çeşitli putlara tapanlar dahil, hepsi onları esirgeyen, yol gösteren ve güçlü bir kudretin varlığına inanmışlar. Bu inanç türlerini dünya dinlerinden bilgisi olan Şakarim şiirinde bu şekilde dile getirir:

Жардың шашы сансыз көп, */ Yarın saçı sayısız çok,*
Ол санауға келмей тұр. */ Saymak Onu imkansız.*
Анық нұры осы деп, */ Hak nuru bu diye,*
Әркім бір тал ұстап жүр. */ Herkez bir saçtan tutuyor.*
Біреу отқа жағынды: */ Birileri tapındı ateşe:*

“Нұрдың түбі - Құдай”,- деп. */ “Nurun sonu-Tanrı”,-diye.*
Не суретке табынды: */ diğerleri tapındı resme :*
“Олай емес, былай»,- деп. */ “Öyle değil, böyle”,-diye.*
Бірі: “Құдай - бір”,- десе, biri: */ “Tanrı-tek”,- dirse,*

Бірі айтады: “Көп Құдай”. */ Diğeri diyor: “Çok Tanrı”.*
Бірі: “Тәңірі - күн”,- десе, */ Biri: “Tanrı-güneş”,-derse,*
Бірі дейді: “Жоқ Құдай”. */ Diğeri ise “Yok Tanrı”.*
Ақ жүрекпен табынып, */ Saf kalple tapınsa,*

Шын іздесе тәңірісін. */ Gerçekten ararsa Tanrısını.*
Қиянатты жау білсін, */ İhaneti, düşman bilsin,*
Онан тиып нәпсісін. */ Ondan kessin nefsini.*

Тәңірі жолы - ақ жүрек, */ Tanrı yolu - saf kalptır,*
Сайтан деген - қиянат. [145] */ Şeytan taciz demektir.*

Kutsal dinlerden bu inanç sistemlerinin en önemli farkı onlara Allah tarafından gönderilen Peygamberleri ve kitapları olmadığı için sadece akıl yolu ile kendilerinden güçlü olan her bir varlığa inancı ve tapınmasıdır. Bu konuda Şakarim kendi çağında

[145] Şakarim Kudayberdiulı, *İmanım* (Almatı: Arıs, 2000), 128.

yaşamış olan gençlere, akıl yoluyla Yaratıcı'yı bulabilecekleri hakkında öğüt verir. Ona göre insan aklını kullanırsa Allah'ın varlığını evrene bakarak anlayabiliyor.

> Ей, жастар, қалай дейсің бұл дүние, */ Hey gençler, bu dünya nasıl dersiniz,*
> Мұны бүйтіп жаратқан қандай кие? */ Bunu böyle yaratan nasıl bir güç?*
> Білімсіз, мақсұтсыздан шыққан болса, */ Bilimsiz ve Cahilden yapılmış olursa eğer,*
> Мақсұт, білім, ой шығар бар ма жүйе? */ Amaç, bilgi ve düşünce olur muydu bu sistemde?*
>
> Керексіз жаралған бір тозаңы жоқ, */ Gereksiz yaratılan bir toz yoktur,*
> Тәртібі таң қаларлық зор мәшине. */ Sistemle çalışan bir makine.*
> Алыстан іздемей-ақ ойласаңыз, */ Uzaktan aramadan düşünürsen*
> Көру үшін жаралған көзіңіз де. */ Görmek için yaratılmıştır gözünüz de.*
>
> Себебі толымдының ісі толық, */ Çünkü kamil bir varlığın işi de kamildir.*
> Ең түпкі жаратушы - мінсіз ие. */ Noksanlardan münezzeh yüce Tanrıdır.*[146]

Akıl sahibi bir insan Allah'ı tanımadan önce kendi varlığına dalar. Daha sonra evrenin nasıl oluştuğunu ve nereden ortaya çıktığını anlamaya çalışır. Kendi varlığına ve evrene ibret gözüyle bakan insan, şüphesiz Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine iman eder. Allah'a iman eden Müslümanın nasıl olması gerektiği konusunda Kur'an'da bu şekilde beyan eder: "*Mü'minler ancak o kimserdir ki, Allah ve Rasulu'ne iman ederler, sonra imanlarında en küçük bir şüpheye düşmezler, malları ve canlarıyla da Allah yolunda cihad ederler. İman iddia ve ikrarında özü sözü doğru olan kimselerdir*."[147]

İslam düşüncesinde kader meselesi de önemli bir yere sahiptir. İslam literatüründe Allah'ın yaratıklarına dair planını ifade etmek için kader kelimesini kullanılır. Bu terimi düşünürler farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Sözlükte kader "gücü yetmek, ölçü ile yapmak, planlamak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek" gibi anlamları taşımaktadır.[148] Allah'a iman eden Müslümanlar iyilik ve kötülüğün ancak Allah'tan

---

[146] Şakarim Kudayberdiulı, *İmanım* (Almatı, Arıs, 2000), 100.
[147] el-Hucurât 49/15.
[148] Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.

geldiğine inanır. Aynı çizgide ilerleyen Şakarim, şiirinde iyilik ve kötülüğün aynı kaynaktan geldiğini ileri sürer:

Кімге келсе бір бәле, */ Kime gelirse bir bela,*
Жар жіберген көлеңке. */ Yardan gelen gölgedir.*
Жақсылық болса егер де, */ İyilik gelirse eğer de,*
Жар нұрынан бір сәуле. */ Yar nurundan hüzmedir.*

Бұл әлемнің әр түрі, */ Bu evrenin her biri,*
Бөлек емес ешбірі. */ Ayrı değil hiçbiri*
Бәрі де Жардың бір сыры, */ Hepsi Yar'ın sırrıdır,*
Не көлеңке, не нұры.[149] */ Ne gölgesi, ne nuru.*

İslam düşüncesinde iman söz konusu olduğunda ister istemez akıl meselesi ortaya çıkmaktadır. Son din olan İslam da aklı kullanmayı ve düşünmeyi emreder. Bu bağlamda Şakarim Allah'ın varlığını akıl ile düşünüp bilmak gerektiğini ileri sürer. Musulmandık Şartı eserinde, "Allah'ı başka birinden veya ebeveynler tarafından öğrenip iman edenler de Müslümandır. Ama bu evreni yaratan kudretli güçe sahip olan bir Yaratıcının olduğunu aklıyla düşünerek delil bulamayan kimse büyük günahkar olur ve şeytanın vesvesesine kolayca kanar. Allah hepimizi bundan korusun. Eğer insan akıl gözü ile bakarsa, bu evreni yaratan bir Tanrının olduğunu başka birinin yardımına ihtiyaç duymadan anlar"[150] - diye görüşlerini desteklemek için Kur'an'dan ayet gösterir. "*Ey, Peygamber, kullarıma de ki, gökteki ve yeryüzündeki yaradılan her şeye akıl gözüyle bakınız!*"[151] Şakarim *İmanım* adlı diğer bir eserinde Allah'ın varlığını, gerçek ve tek olduğunu bu şekilde kaleme alır:

Шыннан өзге Құдай жоқ, */ Hakikatten başka Tanrı yok,*
Анық Құдай - Шын Құдай. */ Gerçek Tanrı - O Tanrı.*
Ұқпай қалма алаң боп, */ Telaşta kendini kaybetme,*
Шын болмаса, кім Құдай? */ Gerçek değilse, kim Tanrı?*

[149] Şakarim Kudayberdiulı, *İmanım* (Almatı: Arıs, 2000), 47.
[150] Şakarim Kudayberdiulı, *Muslumandıq Şartı* (Almatı: Merey, 1993), 8.
[151] Yûnus, 10/101.

Бұрын шын бар, бүгін шын, / *Önceden vardı hakikat, bugün de var,*
Ертең шын бар - үш бөлек. / *Yarın da var, üçü de ayrı-hakikat.*
Керегі жоқ бұлардың, / *Gereği yok hiçbiri,*
Бұзылмайтын шын керек. / *Değişmeyen hakikat gerek.*

Шын махаббат қылуға, / *Gerçek aşkı bulmaya,*
Шын сабырың жете ме? / *Senin sabrın yeter mi?*
Көрінген әрбір сұлуға, / *Gördüğün herbir güzele,*
Көңілің толқып кете ме? / *Vermek istiyorsan gönlünü,*

Олай болса, таза ақыл, / *Öyle ise saf akıl,*
Әулиелік сенде жоқ. [152] / *Evliyalık sende yok.*

İslam inanç esaslarında Allah'ın varlığı ve birliği, O'nun sıfat ve isimleri özel bir yer işgal eder. Kur'an'da Allah'ın birliği ve O'nun dışında başka bir ilah'ın olmayacağına dair ayet bulunmaktadır: "*Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, onların her ikisi de (nizamı) fesada uğrardı.*"[153]; "*Allah, asla çocuk edinmemiştir. O'nunla birlikte başka bir ilâh da yoktur. (Olsaydı) o takdirde her ilâh kendi yarattığını (alıp) götürür ve onlar birbirlerine üstün gelmeye çalışırdı. Allah onların akıştırdıklarından (ve noksanlıklardan) münezzehtir.*"[154]; "*De ki: 'Eğer onların iddia ettiği gibi, Allah'la beraber (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar da Arş'ın sahibine ulaşmak için elbette bir yol ararlardı.*"[155] Bu hususta Şakarim eserinde Allah'tan başka ilah'ın olmadığına dair açıklama getirir: "*Eğer iki Allah olsaydı, bir Allah bir şey var olsun dese, ikinci bir Allah yok olsun dese, o şey var olur muydı yoksa yok olur muydu? Çelişki ortaya çıkacaktı ve bu durumda iki Allah'ın sadece birisinin dediği gerçekleşecekti. İstediği olmayanı da Allah olmaya layık olmazdı. Eğer iş birliği ile ikisi birlikte yarattı derse, o da boş söz olurdu. Çünkü bir şeyi yaratmaya ortaklık arayan varlık Allah olmaya layık değildir*."[156]

Yukarıda gördüğümüz üzere Kazak düşünürleri Allah'ın eşsiz, ortaksız ve tek olduğuna dair kendi dini eserlerinde yer vermiştir. Şakarim şiirinde insanlara Allah'ın sıfatlarından bahsederek onların da Allah'ın nurundan örnek alarak merhametli, sabırlı ve yaratıcı

[152] Kudayberdiulı, *İmanım*, 300.
[153] el-Enbiyâ , 21/22.
[154] el-Mü'minûn 23/91.
[155] el-İsrâ 17/42.
[156] Şakarim Kudayberdiulı, *Muslumandıq Şartı* (Almatı: Merey, 1993), *10*

(vardan var yaratmak, insanlara faydası olan bir ürün, teknoloji v.s.) Üretmelerini tavsiye eder:

Алланың пендесіне рақымы мол, */ Allah kullarına çok merhametlidir,*
Сен де өзіңдей адамға мейірімді бол. */ Sen de insanlara merhametli ol.*
Ол жаратты, сен-дағы жаратып бақ, */ O yarattı, sene bir şeyler yarat,*
Бардан барды шығарсаң болады сол. */ Vardan varı yaratmak demektir o.*

Керексізді қылмайды Иең-дағы, / *Gereksizi iş yapmaz Rabbin senim,*
Мен де сүйтем деп қара сен де тағы*, / Bende öyle yapacağım diye düşün.*
Бір Құдайың сабырлы, сен де шыда, */ O Rabbin sabırlıdır, sende dayan,*
Бәрі осындай, ойлансаң, артқы жағы. */ Her şey böyle düşünürsen devamıda.*

Мұны білсең, боласың сүйікті құл, */ Bunu anlarsan, olursun sevimli kul,*
Құлы болсаң, қожаңның сүйгенін қыл. */ Kulu isen, Rabbinin sevdiğini kıl*
Шын мұсылман болайын деп ойласаң*, / Gerçek müslüman olmayı düşünürsen,*
Құдайға құл болудың мәнісін біл.[157] */ Rabbine kul olmanın anlamını bir.*

2. NÜBÜVVET BAHİSLERİ

2.1. Peygamberlere İman

Peygamberlere iman, iman esaslarının temellerinden biridir. Peygamberler, Allah tarafından insanlara doğru yolu göstermek için seçkin kimselerin gönderildiğine ve bu kimselerin Allah'tan getirdiği bütün bilgilerin gerçek ve doğru olduğuna inanmaktır.[158] Allah insanlara doğru yolu göstermek için peygamberler göndermiştir. İlk Hz. Adem peygamber ile sonuncu peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) arasında gelip geçen bütün peygamberlere inanmak gerekir. Bu iki Peygamber arasında gelip geçen bütün peygamberleri ezbere bilmek şart değildir. Ama Kur'an'da geçen 28 peygamberin adını bilmemiz gerekmektedir. Onlar: Adem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Eyüp, Şuayb, Musa, Harun, Zülkifl, Davut, Süleyman, İlyas,

[157] Kudayberdiulı, *İmanım*, 213-214.
[158] Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş,* 15.B (İstanbul: Ensar yayın evi, 2010), 225.

Elyesa, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsa ve Muhammed (sav)dır. Diğer Kur'an'da adı geçen Lokman, Zülkarneyn ve Üzeyir'i peygamber olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Ondan dolayı biz gerçeği Allah bilir diye bırakıyoruz.[159] Eğer de bir Müslüman yukarıda adı geçen Peygamberlerin bir tanesine bile inkar ederse dinden çıkar. Ondan dolayı iman eden kimsenin Peygamberleri birbirinden ayırmaması gerekir.

Kuran da Peygambere itaat etmek gerektiğini birçok ayette emreder. Çünkü Allah'ın elçilerine itaat etmek, Allah'a itaattir: "Eğer siz gerçekten de Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah'ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, bağışlayandır, merhamet edendir. De ki: Allah'a ve Elçiye itaat edin! Eğer yüz çevirirlerse, Allah da inkar edenleri sevmez!"[160].

Meşhür Jüsüp Köpeyulı "Ölenmen Cazilgan Ayat" adlı şiirinde Kur'an'da adı geçen peygamberlerin kıssaların dört satırla kısaca anlatıyor:

> Су, топырақтан бейне (пенде) қылған, / *Su ve topraktan insan yaptı,*
> Барша Мәлік сәжде қылған. / *Bütün melekler secde etti.*
> Басын (бәсін) малғұн Ғұд қылған, / *Sadece İblis lanetlendi,*
> Адам, Хауа, сенен медет![161] / *Adem ile Havva senden medet.*

Bu satırlarda Kur'an'da geçen, Allah'ın Ademi yaratıp ve ona ruh verdikten sonra meleklere, "Adem'e secde edin!"[162] diye emretmiş, sadece İblis kendisini Ademden üstün gördiği için emre karşı gelmiş.[163] Ondan dolayı Allah'ın rahmetinden lanetlenerek uzaklaştırılıyor.

> Адам, Хауа қажет еткен, / *Adem ile Havva istediğinde*
> Шешесін де бейне еткен. / *Annesi ona hamile kalan.*
> Пайғамбарға сәруар еткен, / *Peygambere yol gösteren,*
> Шиш нәби, сенен медет![164] / *Şiş peygamber senden medet!*

---

[159] Kudayberdiulı, *Muslumandıq Şartı,* 10.
[160] Âl-i İmrân, 3/31-32.
[161] M. J. Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,*4 Cilt (Almatı: Alaş baspası, 2005), 230.
[162] el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/29-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/72-74
[163] el-A'râf 7/12; el-Hicr 15/33; el-İsrâ 17/61; Sâd 38/76
[164] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı, 230.*

Ozan bu satırında ise Kur'an'da adı geçmeyen ama peygamberlerden sayılan Adem ile Havva'dan doğan, Adem'den sonraki ilk peygamberden[165] bahsediyor.

Ажал жетпей, жанын берген, / *Eceli gelmeden, canını verdi,*
Пәрмен болмай, өзі өлген. / *Emir olmadan, kendisi öldü.*
Жұмақ ішіне тірі кірген, / *Cennete canlı giren,*
Хазірет Ыдырыс, сенен медет![166] / *Hazreti İdris senden medet!*

Bu satırlarda İdris peygamberin kendi isteği ile cennete girdiğini anlatıyor. Kur'an'da ise "Kitapta İdris'i de an. Hakikaten o, pek sadık bir peygamberdi. Biz onu üstün bir mekana yücelttik"[167]

Бір дарақтан кеме қылған, / *Bir ağaçtan gemi yaptı,*
Түпіліден топан қылған, / *Dünyayı tufan bastı an.*
Мұрдарларны halак қылған, / *Düşmanlarını helak eden,*
Нух пайғамбар, сенен медет![168] / *Hazreti Nuh senden medet!*

Burda ise Nuh peygamberin Allah'ın emriyle ağaçtan gemi yapıp, tufandan sağ salim geldiğini anlatıyor.[169]

Дария ішінде балық жұтқан, / *Denizde onu balık yuttu,*
Қарын ішін(де) отан қылған. / *Midesini vatan yaptı.*
Қырық күннен соң қайта шыққан, / *Kırk gün sonra tekrar çıktı,*
Иүніс нәби, сенен медет![170] / *Yunus nabi senden medet!*

Burda Yunus Peygamberin balık içinde yaşadığını anatıyor. Kur'an'da bu satırlar hakkında Yunus'un bir gemiye binip, orda çekilen kura neticesinde gemiden atılıp bir balık yutmuş [171] ve sonrasında Allah'a "senden başka ilah yoktur, şüphesiz ben zalimlerden oldum" diye dua ederek Allah'ın rahmetiyle balığın karnından sağ çıkarıldığını anlatıyor.[172]

---

[165] Adem Yerinde, "Müşkilü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 39 Cilt (2006), 214-215.
[166] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı, 230.*
[167] Meryam 19/56-57
[168] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı, 230.*
[169] Hûd 11/37-39
[170] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı, 230.*
[171] es-Sâffât 37/140-142
[172] el-Enbiyâ 21/87-88, es-Sâffât 37/143-145,

Намұрд кәпір[ді] отқа атқан, / *Nemrud kafir ateşe attı,*
От ішінде бостан болған, / *Ateş içinde salim kalan,*
Халилла, сенен медет![173] / *Halilullah senden medet!*

Ozan, İbrahim peygamberi Halilullah lakabıyla anıyor. Nemrud ile tartıştığı[174] ve karşı geldiğinden dolayı ateşe atılıyor. Allah'ın"...Ey ateş! İbrahim'e serin ve selamet ol!" [175] emiriyle İbrahim, Nemrud'un ateşinden esen kurtulduğunu anlatıyor.

Қадамжайы шат болған, / *Attığı adımla*
Ол һыжыраға маһи болған. / *O hicra ayında,*
Шыбын жанын құрбан қылған, / *Kendi canını kurban eden,*
Иа, Смағұл, сенен медет![176] / *İsmail nabi senden medet!*

Bu satırlarda ise Allah'ın emiriyle İsmail peygamberi babası İbrahim kurban etmesi gerektiğini duyan İsmailin babasına "Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın."[177] Diye Allahın merhametine sığınıp esen kaldığını anlatıyor.

Жүз отызда бейне (біна) болған, / *Yüz otuzunda hamile kalan,*
Ол Сараға дәрмен болған, / *O Sare'ye destek veren,*
Рум-рәһбар болған, / *Roma halkına rehber olan,*
Хазірет Ысқақ, сенен медет![178] / *Hz. İshak senden medet!*

Bu satırlarda İbrahim peygamberin eşi Sare'nin 130 yaşında İshak'a hamile kaldığını[179] anlatıyor.

Ибраһимге жігер болған, / *İbrahim'e cesaret veren,*
Быдғыдке һади болған, / *Bidad'ten uzak olan*
Жер астына бір һәм болған, / *Yeraltından sağ kalan,*
Лұт пайғамбар, сенен медет![180] / *Lut peygamber senden medet!*

---

[173] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı, 230.*
[174] El-Bakara 2/258
[175] el-Enbiyâ 21/69
[176] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 230.
[177] es-Sâffât 37/102
[178] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[179] Hûd 11/69-73
[180] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.

Lut peygambere itaat etmeyen halkın Lut'un duasını Allah kabul ederek, sabaha yakın kavminin helak edileceği bildirilir.[181] Sonrasında Lut ve inananları şehirden uzaklaştığında, sabahleyin şehir altı üstüne getirildiğinde Lut'un kavmi helak edildiğini[182] anlatıyor.

Күндіз-түнде зар еңіреген, / *Gündüz ve gece yas tutan*
Жылай-жылай көзі қарған, / *Göz pınarın kurutan.*
Жүсіп ұғлын құрбан қылған, / *Yusuf ulın kurban eden,*
Хазірет Жақып, сенен медет![183] / *Hz. Yskup senden medet!*

Hz. Yakup'un ulı Yusuf'u kaybettikten sonra sabah akşam ağlayarak gözü göremez hale geldiğini[184] anlatıyor.

Он ағасы дұшпан болған, / *On kardeşi duşman olan,*
Өтірік илан ғауға қылған, / *Yalan beyan uyduran.*
Мысыр ішінде патша болған, / *Mısır'da bir kral olan,*
Жүсіп нәби, сенен медет![185] / *Yusuf Nabi senden medet!*

Bu satırlarda ise Yusuf peygamberin on abisinin duşman olduğunu ve kendisi Mısır kıralı olduğundan[186] bahsediyor.

Неше түрлі зарлық көрген, / *Çok zorluk çeken,*
Ферғауынды halақ еткен. / *Firavun'u helak eden.*
Шам сахарада Торға шыққан, / *Şam çölünde Tur'a çıkan,*
Хазірет Мұса, сенен медет![187] / *Hz. Musa senden medet!*

Hz. Musa'nın çok zorluk çektiğini, Firavun'dan kurtarıldığını ve sonrada Tur dağına çıktığını[188] anlatıyor.

---

[181] Hûd 11/81
[182] el-A'râf 7/83-84; Hûd 11/81-83; el-Hicr 15/65, 73-74; el-Kamer 54/37-39; et-Tahrîm 66/10
[183] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[184] Yûsuf 12/83-86
[185] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[186] Yûsuf 12/5-6
[187] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[188] el-Bakara 2/50; el-A'râf 7/136; el-Enfâl 8/54; Yûnus 10/90, 92; el-İsrâ 17/103; Tâhâ 20/77-78; eş-Şuarâ 26/52, 53, 60-66; el-Kasas 28/40; ed-Duhân 44/23; ez-Zâriyât 51/40

Сүлейменге әмір еткен, / *Süleymen'e emir veren,*
Хазірет Дәуіт, сенен медет![189] / *Hz. Davut senden medet!*

Davud peygamberin demir ustası olduğunu, duşmanı Calut'u öldürüp, hükümdar ve peygamber atanıyor.[190] sonrasında Süleyman peygambere de hükmünü yürüttüğünü anlatıyor.

Неше ханға патша болған, / *Kaç devlete krallık yapan,*
Таһыт бірлан аспанға ұшқан, / *Tahtı bile havaya kalkan,*
Былқыс деген хорды құшқан, / *Belkız'ı doğru yola getiren,*
Шаһи Сүлеймен, сенен медет![191] / *Şahi Süleyman senden medet!*

Hz. Süleyman'ın cinlerin ve insanların hükümdar peygamber olduğunu, anlatıyor.

Tahtıyı havaya kaldırdığını, / *Belkız'ı doğru yola getirdiğini anlatıyor.*[192]
Кәпір дінін батыл қылған, / *Kafirin dinin batıl kılan,*
Тас ішінде мекен қылған, / *Mağarada ikamet eden,*
Асхап каһын, сенен медет![193] / *Ashab-ı Kehf senden medet!*

Burda düşünür, Kur'an'da geçen Ashab-ı Kehf kıssasından bahsediyor. Birkaç insanın putperestliğe karşı çıkıp, mağarada yaşadığını anlatıyot.[194]

Дарыхты ишра зәкір қылған, / *Ağaçın içinde zikir eden,*
Патшаларына ада (ара) қойған, / *Padişahlarına karşı gelen,*
Хақ жолына жанын берген, / *Hak yolunda canını veren,*
Иа, Зікірия, сенен медет![195] / *Hz. Zekeriyya senden medet!*

Zekeriyya peygamberin duşmanlarından kaçıp bir ağaçın içinde saklanarak Allah'a zikr ederek canını kurban ettiğini anlatıyor.[196]

---

[189] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[190] el-Bakara 2/251
[191] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[192] En-Neml 27/17-44
[193] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 231.
[194] El-Kehf 18/9-26
[195] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 232.
[196] Ebu Cafer Taberi, *Târih-i Taberî Tercemesi*, c. 2 (Konya: Can Kitabevi, 1973), 105.

Кеш те күндіз еш тынбаған, / *Gece ve gündüz durmadan,*
Үмбет үшін көзі кіриан, / *Ummeti için gözlerini kırpmayan,*
Жылай-жылай еш тынбаған, / *Ağlamaktan hiç yorulmayan,*
Иа, Мұстафа, сенен медет![197] / *Hz. Mustafa senden medet!*

Hz Muhammed'in ummeti için sabah akşam göz yaşını döktüğünü anlatıyor.[198]

Meşhür'ün düşünür peygamberler'in klasik kıssalarından bahsediyorsa, Şakarim ise Peygamberin geri dönüp dini yenide öğretmesini istiyor:

Пайғамбар Мұса жолықса, / *Hazreti Musa ile buluşsam,*
Сөйлесіп көңілім орнықса: / *Konuşup rahat olursam,*
"Адасты жебірей,-дер едім, / *"Kaybetti halkın, diyeceğim,*
Тауратты қайта толықта!" / *Tevrat'ı yaz yeniden* "

Дәуітті көрсем, ән салып, / *Davud'u görürsem eğer ben,*
Қуанар едім қарсы алып: / *Şarkıyla karşı alırdım,*
"Ақында қалды иманың, / *"İnancın kaldı şiirde,*
Тағы үйрет,-дер ем,-бір барып". / *Tekrar öğret diyeceğim".*

Айсаны көрсем егер мен: / *İsa'yı görürsem eğerde*
«Ен,-дер едім,-қайта сен. / *"İn derdim yine sen.*
Сені құдай деді де, / *Sana tanrı dedi de,*
Айырылды халқың дінінен». / *Kaybetti halkın dinini."*

Мұхамметті көре алсам, / *Muhammed'i görebilseydim,*
Сөз айтып, жауап бере алсам: / *Söyleyip cevaplayabilseydim:*
"Адасты молда,-дер едім, / *"Yoldan saptı molla, derdi*
Құраныңды үйрет, келе алсаң".[199] / *Kur'an'ı öğret gelebilirsen"*

Satırlardan anlaşıldığı üzere Tevrat'ı yeniden tamamlamasını, Hz. Davuda dininin sadece ozanların ağzında kaldığını, hz. İsa'ya ise gökten inip halkına kendinin Yaratıcı

[197] Köpeyulı, *Köp tomdıq şıgarmalar jıynagı,* 232.
[198] Müslim, *İyman,* 346
[199] Kudayberdiulı, *İmanım,* 233-234.

olmadığını anlatmasını ve sonunda hz. Muhammede mollalara Kur'an'ı yeniden öğretmesini isteyerek başka dinlerden de haberdar olduğu belli.

Diğer düşünür zh. Muhammed'in hayatından bahsediyor. Çocukken yetim kaldığından, hayatında zorluk çektiğini ve ümmetleri için hep dua ettiğini anlatıyor.

Мұхаммед атты мұрсалың, / *Muhammed isimli bir çocuk,*
Жас қалды атаанадан. / *Bebekken yetim kalmıştı.*
Жабыр, жапа көп көріп, / *Hayatında acı çok çeken,*
Айлады paһлат панадан. / *Ayrıldı rahat evinden.*
Тілегі тілеп үмбеттің, / *Ümmeti için dua yapmaktan*
Тынбады тілі бір сағат,[200] / *Yorulmadı dili bir dakika*

Turmagambet düşünür Eyyub peygamberin Allah'ın ona verdiği hastalığına sabıredip hastalıktan kurtulduğundan bahsediyor.

Сабыр етіп Саттар Хақтың бәлесіне, / *Sabreten Cenab-ı Hakkın belasına,*
Артықша Аюб наби шырайланған.[201] / *Hz. Eyyüb Nebi oldu örnek.*
Бүгінгіге хадис қалған, / *Bugüne hadis kalan,*
Бұрынғы өткен пайғамбарда. / *Önceden geçmiş peygamberden.*

Иә, үмбетім, иә, үмбетім! / *Ya, ümmetim, ya, ümmetim!*
Хақ пайғамбар етер фағам, / *Hak peygamber hesap günü,*
Шапағат ет сол уақытта.[202] / *Şefaat et o zaman.*
Хамд айтпақ пайғамбардан болды сүннет, / *Hamd söylemek Peygamberden oldu sünnet,*

Сүннетін тәрк айлама болсаң үммет. / *Sünneti terk etmezsen olursun ümmet.*
Расулдің өз аттарын естігенде, / *Rasulün adını duyduğunda,*
Айтыңыз салауатын қылып құрмет. / *Söyleyin salavat saygı göstererek.*
Айтыңыз пайғамбарға бір салауат, / *Söylesen eğer bir salevat,*

Он мәрте Алла сізді айлағай жат. / *Allah eder size on rahmet.*

---

[200] R. Berdibekov, *Turmagambet İztileuulı, Şıgarmaları*, 2 Cilt (Astana: Foliant, 2009), 11.
[201] B. Jüsipov, *Turmagambet İztileuulı, Şıgarmaları* (Almatı: Deşti Qıpşaq, 2007), 85.
[202] R. Berdibekov, *Seyitcan Bekşentaiulu,Moldahmet Dabılulı,Alibek Baykenov Şıgarmaları* (Astana: Foliant, 2009), 45.

Нәм және он күнәні ғафу етіп, / *ve daha on günahını affeder,*
Жазылғай амалыңа он хәсәнәт.[203] / *Yazılacak defterine on hasenat.*

Peygamber hayatları içinde Yusuf ile Züleyha'nın da kıssası çok anılıyor. Kur'an ayetlerinde bahsedildiği gibi bu dört satırda Yusuf'un çok yakışıklı olduğunu ve Züleyha'nın ise namussuz olduğunu[204] kaleme alıyor.

Жүсіптегі сұлу жүз, / *Yusuf'un güzel yüzü,*
Күндей нұрын жайғызған. / *Güneş gibi parlayan.*
Зылиқаны білеміз, / *Züleyha'yı biliyoruz,*
Ар-ұйаттан тыйғызған.[205] / *Ar, namustan yasaklatan.*

2.2. Kitaplara İman

İman esasları İslam'da birbiriyle bağlı olduğundan dolayı kitaplara iman da temel iman esaslarından biridir. Zira, Allah' iman, Allah'ın gönderdiği peygamberlerine inanmayı, onlara indirilen kitaplara ve kitapları onlara ileten meleklere tasdil etmektir. İslam'da sadece Kur'an'a değil, Kur'an'dan önce gelen kitapların hepsine inanmamız gerekir. Kur'an'da "*Resulum! De ki: Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğulları'na indirilenlere, Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz. Biz ancak O'na teslim oluruz.*"[206]

İnsanlık tarihi boyunca, Allah insanlara doğru yolu göstermek için peygamberler aracılığıyla kitaplar göndermiştir. Bu kitaplar, hem mana hem de söz açısından Allah kelamıdır ve insanların hidayete erişmesi için büyük bir kaynak sağlarlar. Peygamberlerin kitapları indirme amacı, insanlara iyilik, huzurluk, hidayet ve aydınlık sağlamak olup, iki dünya mutluluğunu hedeflerler.[207]

İslam inancına göre, Allah son Peygamber Muhammed'e Kur'an'ı göndermiştir. Kur'an, Allah'ın kelamıdır ve müminlerin yol göstericisidir. Kur'an, insanlara yaşamlarında

[203] M. Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük*, haz. T. Kadır, 80 Cilt (Almatı: Nurlı Alem, 2012), 43.
[204] Yûsuf 12/3-102
[205] Kudayberdiulı, *İmanım*, 96.
[206] Âl-i İmrân 3/84
[207] Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş,* 15.B (İstanbul: Ensar yayın evi, 2010), 276.

rehberlik eden bir kitap olarak değerlendirilir ve insanların dünya ve ahiret hayatlarını düzenlemek için bir kılavuzdur.

Bunun yanı sıra, İslam öncesi dönemde de Allah peygamberleri aracılığıyla diğer ilahi kitaplar göndermiştir. Bu kitaplar arasında, Musa'ya verilen Tevrat[208], Davud'a verilen Zebur[209] ve İsa'ya verilen İncil[210] gibi büyük dört ilahi kitap yer almaktadır. Bu kitaplar da insanların hidayete erişmesi, Allah'ın kelamını doğru bir şekilde anlamaları ve yaşamlarını düzenlemeleri için büyük bir kaynak sağlamaktadır.

Дүниеге назыл болған төрт бар, / *Dünyaya vahyedilen dürt tane var,*
Тауарат пен Забур, Інжіл, Фурқант[211]-дүр.[212] / *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an dır onlar.*

Bu şiirde Şadi Jangirulı, dört kutsal kitap olan Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'a olan imanın önemini anlatmaktadır. Her bir kitap, inananlara Tanrı'nın vahiylerini ileten kutsal metinler olarak kabul edilir. "Dünyaya vahyedilen dört tane var" ifadesi, bu kitapların Tanrı'nın insanlara yönelik iletişim araçları olduğunu vurgulamaktadır. İnananlar için bu kitaplar, Tanrı'nın doğru yolu ve hükümlerini gösteren kılavuzlardır. Her kitap, farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda ortaya çıkmış olmasına rağmen, ortak bir amaca hizmet eder: insanlara yol göstermek ve Tanrı'yla bağlantı kurmalarını sağlamak. Bu dört kitaba olan imanın birleştirici bir rol oynadığını ve inananlar için önemli bir rehberlik kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. İman, bu kitaplara güvenmek, onları anlamak ve içerdikleri mesajları hayatlarına uygulamak anlamına gelir. Bu kitaplara olan iman, inananların Tanrı'ya olan sevgi ve itaatinin bir ifadesidir ve onlara rehberlik ederek doğru yolu bulmalarına yardımcı olur.

Тауратта Расул уәсфин берді хабар, / *Tevrat'ta Rasul'den verdi haber,*
Зәбурда тәусифтері және келді. / *Zebur'da yine tasvir eder.*
"Ақырдың пайғамбары Мұхаммед"-деп, / *"Muhammed sonuncu peygamber" diye,*

[208] el-Mâide 5/44
[209] en-Nisâ 4/163
[210] el-Mâide 5/46
[211] Kur'an demektir.
[212] M. Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük*, haz. T. Kadır, C. 89 (Almatı: Nurlı Alem, 2012), 13.

Інжілдің кітабында айтып еді.[213] / *İncil kitabında söylenmişti.*

İslam inancında kutsal kitaplara iman etmenin önemine ve bu kutsal kitaplarda Muhammed'in peygamberliği hakkında geçen işaretlere vurgu yapılmaktadır. Tevrat'tan ve Zebur'dan bahsedilerek, bu kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in geleceği hakkında haberlerin ve tasvirlerin bulunduğu ifade edilmektedir. İslam inancında, Tevrat ve Zebur gibi önceki kutsal kitaplarda bazı peygamberlik alametlerinin ve gelecekteki son peygamberin işaretlerinin bulunduğu kabul edilir. Dizede "Muhammed sonuncu peygamber" ifadesi, İncil kitabında bahsi geçen bir sözü yansıtmaktadır. Bu ifade, İncil'de gelecekte bir son peygamberin geleceğine ilişkin bir söylemin bulunduğunu ve bu son peygamberin Muhammed olduğunu ifade etmektedir. Bu dörtlük, kutsal kitaplara iman etmenin ve bu kitaplarda Muhammed'in peygamberliğine işaret eden ifadelerin bulunduğuna dikkat çekerek, İslam inancında kutsal kitapların ve peygamberlik zincirinin bir bütün olarak kabul edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Müslümanlar için kutsal kitaplara ve içeriklerine iman etmek, doğru bir inanca sahip olmanın temel bir unsuru olarak kabul edilir ve bu dizede bu önem vurgulanmaktadır.

Жолдасың кәләмулла Құран шариф, / *Dostundur Kelamullah Kur'an-ı Şerif,*
Әрдайым өзіңменен жүрсең алып. / *Her zaman yanınızda taşırsanız.*
Әр күні Құран оқып әдет етсе, / *Her gün Kur'an okumaya alışırsan,*
Пендемен көрде түрар бірге барып.[214] / *Yanında yardım eder dostun olup.*

Şiirde anlaşıldığı üzere, Kitaplara İman'ın önemini vurgulamakta ve Kuran-ı Kerim'i insanlara yakın bir dost olarak tanıtmaktadır. Şair, Kuran-ı Kerim'i yanlarında taşımak ve her gün okumak suretiyle insanların bu dostluğu güçlendirebileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca, Kuran-ı Kerim'in insanlara yardım eden ve rehberlik eden bir kaynak olduğunu anlatarak, onun önemini vurgulamaktadır.

Арақ - ақыл, мастық - ой, жар - хақиқат, / *Şarap akıldır, sarhoşluk düşüncedir, yar hakikattır.*

Жан - нәпсі, шатақ иман - дін қиянат. / *Can nefstir, bozuk iman dinin istismarıdır.*

[213] Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük*, 44.
[214] Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük*, 164.

Маскүнем, әйелсүйгіш, дінсіз ғой деп, / *Sarhoş, çapkın ve dinsiz biri diye,*
Сырым білмей сыртымнан қылма ғайбат. / *Sırrımı bilmeden hakkımda dedikodu yapmayın.*

Хақиқаттан басқаға бас ұрмаймын, / *Hakikatten başka bir şeye inanmam,*
Дәлелсізге нанам деп болмаймын мат. / *Kanıtsız bilgiyi kabuletmem.*
Бастағы көз, құлаққа сенімім жоқ, / *Başımdaki göz ve kulağa güvenim yok,*
Терең ой мен ақылға айтамын дат. / *Derin düşünce ve akla söyleyeceğim var.*

Пайғамбар, әулие айтты десе-дағы, / *Peygamber ve evliya dedi dese bile,*
Ақыл қабыл алмаса, ол маған жат. / *Aklım kabul etmezse, o bana yasak.*
Шатақ дінге, әдетке не білгішке, / *Bozuk dine, geleneğe veya bilgiliye,*
Ноқталатпай ойымды қылам азат. / *Kaptırmadan aklımı kılacağım özgür.*

“Ақылға билетпеген пенде - айуан”, / *“Aklını kullanmayan insan-hayvandır”,*
Десем де бола қоймас сөзім ағат. / *Desem bile olmaz sözüm yanlış.*
Құранның шын мағынасын шатақ ұғып, / *Kur’an’ın gerçek anlamını anlamayan,*
Молдалар маған қоймақ кәпір деп ат. / *Mollalar kafir adını koydu bana.*

“Ақылыңа сынат,- деп,- дәлел айтқан” / *“Aklınla eleştir” diye söylenen*
Құраннан табылады талай аят. / *Kur’an’da bulunmakta bir çok ayet.*
Тәпсір деп қасиетін талқан қылып, / *Tefsir diye anlamını kaybeden*
Бұзғанмен Құран болмас адасқан хат. / *Kur’an olmaz o yazılan kitap.*

Жарық нұрдан жаралған Күн жоғалмас, / *Kaybolmaz yaratılan nurdan Güneş ,*
Бетіне перде жапсаң неше қабат, / *Üzerine örtsen kat kat perde.*
Құран сырын ұға алмай бұзса-дағы, / *Kur’an sırrın anlamadan bozsa dahi,*
Жасырылмай жарқырап тұр кәрәмат. / *Saklanmadan parlıyor o mucize.*

Жаман тәпсір жайылып жер жүзіне, / *Yanlış tefsir yayıldı tüm dünyaya,*
Дін десе тұра қашты есті азамат. / *Onu duyan insan kaçtı dinden.*
Бар обалы олардың тәпсіршіде, / *En büyük hata tefsircide,*
Адасып нұрлы аятқа жағыпты тат. / *Yanlış anlayarak yazan ayeti.*

Ол қатені түзеткен әлімдер көп, / *O hatayı düzelten alimler çok,*
Соның сөзін оқысам, боламын шат. / *Sözlerini okursam olacağım mutlu.*
Қиянатың бар болса, иманың жоқ, / *İhanetin var ise, imanın yok,*
Маған десе, мың жылдай қыл ғибадат.[215] / *Bin sen kılsa bile ibadet.*

Bu şiir, kitaplara olan inancın konusunu ele almaktadır. Şair, içerisinde bulunduğu dönemde kitaplara imanın bozulduğunu ve yanlış yorumlamaların yapıldığını ifade etmektedir. Şair, ilk olarak şarabı akıl, sarhoşluğu düşünce ve yar'ı hakikat olarak tanımlar. Burada akıl ve düşünceye vurgu yaparak, gerçeğin bilgi ve derin düşünceyle ulaşılabileceğini ifade eder. Daha sonra bozuk imanın dinin istismarı olduğunu belirtir ve dinsizlikle suçlanmadan önce kişiyi tanımanın önemine değinir. Şair, hakikatten başka bir şeye inanmayacağını ve kanıtsız bilgileri kabul etmeyeceğini vurgular. Kendi zihnine ve düşüncelerine güven duyduğunu ifade eder. Peygamber ve evliyaların sözlerinin bile aklı tarafından kabul edilmesi gerektiğini söyler. Daha sonra bozuk dine, geleneklere veya bilgili kişilere teslim olmadan özgürce aklını kullanacağını belirtir. Şair, insanın aklını kullanmadığı takdirde hayvanlaştığını ifade eder, ancak bunun yanlış bir söz olduğunu da kabul eder. Kur'an'ın gerçek anlamını anlamayan mollaların kendisine kafir dediğini söyler ve Kur'an'da akıl ile eleştirme yapılması gerektiğini belirten birçok ayet olduğunu ifade eder. Tefsir adı altında yapılan yorumların gerçek anlamını kaybettiğini ve Kur'an'ın sadece yazılı bir kitap olmadığını ifade eder. Kur'an'ın nurdan bir güneş olduğunu, üzerine perde bile örtülse parladığını vurgular. Şair, yanlış tefsirlerin dünyaya yayıldığını ve bunu duyan insanların dinden uzaklaştığını ifade eder. Ancak bu hataları düzelten alimlerin olduğunu ve onların sözlerini okuyarak mutlu olacağını belirtir. Şair, ihanetin varsa imanın olmadığını ve bin senede olsa bile ibadetin anlamını yitirdiğini ifade eder. İmanın içtenlikle ve doğru anlayışla yaşanması gerektiğini vurgular.

Бұл кездегі діндердің бәрі - нашар, / *Bu zamanın dinlerin hepsi - bozuk,*
Ешбірі түзу емес көңіл ашар. / *Hiçbiri doğru değil gönlümü açacak.*
Өңкей алдау, жалғанды дінім дейді, / *Sahte ve yalanı dinim diyor,*
Тексерсең, ойың түгіл жаның сасар. / *Bakarsan, aklın değil canın kaçar.*

[215] Kudayberdiulı, *İmanım,* 38.

Әлемдегі діндердің түп мақсұты, / *Dünya dinlerinin nihai hedefi,*
Үш нәрседе бұлжымай құшақтасар: / *Üç şeyde mutlaka buluşur:*
Құдай - бір, ұждан - дұрыс, қиямет - шын, / *Tanrı birdır, vicdan doğrudur, kıyamet haktır.*
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар. / *Hiçbir dinin amacı yok bundan başka.*

Дін адамды бір бауыр қылмақ еді, / *Din insanları bir kardeş yapmak idi,*
Оны бөліп, дұспандық қару жасар. / *Onu ayırarak, dinden yaptı silah.*
Інжіл, Құран - бәрі айтып тұрса-дағы, / *İncil ve Kur'an dese dahi,*
Мағынасынан адасып қара басар. / *Anlamını dozarak değiştirir.*

Сүйтіп бұзып, бүлдіріп есіл дінді, / *Öylece bozup, kirletip asıl dini,*
Дін десе білімділер тұра қашар. / *Dini duyan bilgi adamlar dinden kaçar.*
Ешбір дін үйтіп дұспан бол демейді, / *Hiçbir din böyle düşman ol demiyor.*
Қанеки, бұл сөзіме кім таласар?[216] / *Bakalım bu sözümü kim itiraz eder.*

Yazar dinlerin zaman içinde bozulduğunu ve gerçek amacını kaybettiğini ifade etmek istemektedir. Dinlerin sahte ve yanlış yorumlarla insanları yanılttığını belirtirken, insanların gerçek anlamı anlamak yerine kendi çıkarları doğrultusunda dinleri değiştirdiğini ifade etmektedir. Yazar, dünya dinlerinin ortak hedefinin Tanrı'nın bir olduğu, vicdanın doğru olduğu ve kıyametin gerçek olduğu inançları olduğunu belirtir. Ancak bunun dışında dinlerin başka bir amacı olmadığını ifade eder. Dinin asıl amacının insanları birleştirmek olduğunu ancak dinin silaha dönüştürülerek ayrılıklara sebep olduğunu vurgular. Yazar, İncil ve Kur'an gibi kutsal kitaplarda bile anlamları değiştirilerek bozulduğunu ifade eder. Bu durumda, bilgili kişilerin bile dinden uzaklaşarak kaçtığını belirtir. Hiçbir dinin düşmanlık emretmediğini ifade ederek, sözlerine kimin itiraz edeceğini sorgular.

Рух деген - дінсіз таза ақыл, / *Ruh, dinsiz saf akıl,*
Айуандағы ақыл ол емес, / *Hayvandaki akıl o değil,*
Аз ғана сөзім - аз тақыл, / *Azcık hisset ve düşün,*

[216] Kudayberdiulı, *İmanım,* 70.

Құранды оқы нанбасаң.[217] / *Kur'an'ı oku inanmazsan.*

Şakarim, İslam inancına göre Allah'ı bulmak için akıl kullanmanın önemini vurgulamaktadır. Şair, insanın ruhunda bulunan saf akıl ile hayvandaki akıl arasında bir ayrım olduğunu belirtir. İnsanın akıl yeteneği, hayvanlardakinden farklı ve üstündür. Şair, insanlara duygusal zekâlarını harekete geçirerek hissetmelerini ve düşünmelerini önerir. Bu şekilde insanlar, akıllarını kullanarak derin bir anlayışa ve farkındalığa ulaşabilirler. İslam inancına göre, aklı kullanmak önemli bir erdemdir. İslam kaynaklarında da birçok ayette akıllı düşünmeye, düşünce süreçlerini yönlendirmeye ve Allah'ın yaratılış işaretlerini anlamaya vurgu yapılır. İslam'a göre akıl, inanç yolculuğunda rehberlik eden, anlama ve keşfetme aracıdır. Kur'an'ın okunarak anlaşılması, insanların akıllarını kullanma becerilerini güçlendirir ve inançlarının temelini sağlamlaştırır.

Дүние құмар өзімшіл, / *Açgözlü ve bencil insanlar,*
Нұр таба алмас, анық біл. / *Nur bulamaz, emin ol.*
Жардың сөзін Құран қыл, / *Yar sözü Kur'an bil,*
Шатақ дін мен заңнан без.[218] / *Bozuk din ve kanundan kaç.*

Anlaşıldığına göre Şakarim, açgözlü ve bencil insanların Allah'ı bulamayacaklarını vurgulamaktadır. Bu tür insanların maddi kazanç ve bencillik hırsıyla meşgul olduklarını ifade etmektedir. Ancak, Allah'ı gerçek anlamda bulabilmenin ve O'nun yolunu takip etmenin, bencil dürtülerden arınmış olmayı gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Şair, Allah'ın sözü olan Kur'an'a vurgu yaparak, gerçek bir rehber ve yol gösterici olduğunu anlatmaktadır. Kur'an, Allah'ın kelamı olarak kabul edilen kutsal bir metindir ve doğru yolu bulma konusunda insanlara rehberlik ettiği düşünülür. Şair, Kur'an'ın bilinmesi ve anlaşılması gerektiğini vurgulayarak, Allah'ı gerçek anlamda arayanların bu kutsal kitaba yönelmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, şair bozuk din ve kanundan kaçınmanın önemine de dikkat çekmektedir. Bu, insanların dini öğretilerin ve kanunların yanlış yorumlanmasından veya çarpıtılmasından kaçınmaları gerektiğini ifade etmektedir. Şair, insanların Allah'ın sözü olan Kur'an'a sarılarak gerçek dinin özünü ve Allah'ın emirlerini doğru bir şekilde anlamaları gerektiğini vurgulamaktadır.

[217] Kudayberdiulı, *İmanım*, 116.
[218] Kudayberdiulı, *İmanım*, 229.

3. SEMİYYAT BAHİSLERİ

3.1. Meleklere İman

İslam'ın altı iman esasından biri de meleklere imandır. Müslümanlar inanması gereken temel doktrinler arasında yer alır. Meleklerin özellikleri, Allah'ın emirlerine itaat eden, yaratılmış varlıklardır. İslam geleneğine göre, melekler erkeklik ve dişilik özelliği taşımazlar, içmezler, evlenmezler, yemezler, doğmazlar, doğurmazlar ve normal insan gözüyle görünmezler. Melekler, nurani ve ruhani varlıklar olarak kabul edilir ve maddi dünya ile algılanmayan varlıklardır.[219] Sözlük anlamında "melek" kelimesi "kuvvetli, elçi, güçlü; tasarrufta bulunup idare eden" anlamına gelirken, dini terim olarak "melek" kelimesi "çeşitli şekillere bürünebilen, insan duyularıyla algılanmayan, fiziksel varlığı olmayan ve sadece Allh'ın emirlerine itaat eden nurani bir varlık" anlamına gelir.[220]

Kur'an-ı Kerim, İslam dininin en önemli kaynağı olarak kabul edilmekte ve bu kutsal metinde, meleklere imanın önemi açıkça ifade edilmektedir. Bu bağlamda, meleklerin varlığına inanmamak, İslam dininin temel ilkelerinden uzaklaşma olarak kabul edilmektedir. Bu hususla ilgili olarak Kur'an'da yer alan bazı ayetler, meleklere imanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Örneğin, "Peygamber, Allah tarafından kendisine vahyedilen her şeye iman etti ve müminler de aynı şekilde iman ettiler. Her biri, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine içtenlikle bağlandı ve 'Biz, Allah'ın elçileri arasında ayırım yapmayız' dediler."[221] şeklinde ifade edilmektedir.

Kutsal kitaplarda, meleklerin çeşitli görevleri bulunmakla birlikte, sayıları hakkında herhangi bir kesin bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, metinlerde meleklerin sayısı çok olduğu ve temel görevlerinin Allah'a mutlak itaat olduğu belirtilmektedir. Kazak düşünürlerinin eserlerinde, meleklerin doğası ve görevleri hakkında çeşitli bahisler yer almaktadır. Şadi Cangizulı'nun bir eserinde, meleklerin yaratılışı ve görevleri aşağıdaki şekilde bahsedilmektedir:

> Жаратты нұрдан Алла періштені, / *Yarattı Allah nurdan melekleri,*
> Болмаған көптігінде ғадат-есеп саны. / *Yoktu meleklerin sayıları.*

---

[219] Kudayberdiulı, *Muslumandıq Şartı*, 11.
[220] Bekir Topalulı-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 5. B (İstanbul: İSAM yay, 2017), 210-211.
[221] El-Bakara 2/285

Әуелде бәрі бірден жаратылған, / *Yaratıldı en başında hepsi birden,*
Күнәдан таза қылған Алла оны. / *Allah onları arındırdı günahtan.*

Пендедей періштелер ішіп жемес, / *İnsan gibi melekler yiyip içmez,*
Һәм және еркек пенен қатын емес. / *Kadın ve erkek cinsiyete ayrılmaz.*
Барлығы Хақ әміріне қайым/тік тұрған, / *Hepsi Hakk'ın emrine sadıktı,*
Іс қылып өз пиғылымен бір сөзге хас. / *Tek başına kendileri iş yapmaz.*

Ұйықтамақ, дүние жимақ жоқ-дүр және, / *Uyumak ve servet edinmek yok onlarda,*
Алланың хас мақлұқы бәрі һәме. / *Allah'ın yarattığı varlıkları aynı.*
Бір қызмет әрбіріне тағайындаған, / *Her birine bir hizmet atanmış,*
Әуелден мутиғ/бағынышты болып тұрған оған. / *Başından beri Ona boyun eğmiş*.

Мұқарраб Хақ қасында төрт періште, / *Cenabı Hakkın yanında dört melek,*
Әрбірі тағайындалған әрбір іске. / *Her vakaya atanan her biri.*
Олардың есімі менен тәусифтерін/сипаттарын, / *Meleklerin adları ile sıfatları,*
Зікір еткен кітаптарда бұл рәушде/осылайша.[222] / *Kitaplarda zikretmiştir bu şekilde.*

Әуелі Жәбірейіл-дүр пәк айламын, / *İlk başta Cebrail gelmektedir,*
Үшбу-дүр тағайындалған қызметі оның. / *Tayin edilen hizmeti onun.*
Ілгері пайғамбар бірлән мурсәлдарға/елшілерге, / *Olan nebi ve peygamberlere,*
Алланың алып келеді уахиларын. / *Allah'ın alıp geliyordu vahiylerin.*

Екінші Микәйіл деп айттылар біл, / *İkincisi Mikail sen onu bil,*
Муаккил күллі Хайидің рызқына бұл. / *Külli varlığın rızkına bu.*
Жердегі гиәһлерді/өсімдіктерді өндірмекке, / *Yerdeki bitkileri yetiştirmek için,*
Қар, жаңбыр жаудырады болса әр жыл. / *Kar ve yağmuru yağdırır her sene.*

Исрафил үшіншінің деді наным, / *ÜçünJüsü İsrafil dede inanç,*

[222] Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük,* 29.

Үшбу-дүр тағайындалған қызметі оның. / *Tayin edilen hizmeti onun.*

Ақырда Хақ әмірімен сүрін/сырнай тартып, / *Kıyamet gününde sura üflemektir,*

Дем ұрып һәм тіріltеді халықтың бәрін. / *Hem öldürüp hem diriltir insanın hepsini.*

Әзірейіл ат қойылған төртіншісі, / *Azrail dördünJüsünün adıdır,*

Үшбу-дүр тағайындалған оның ісі. / *Yaptığı onun görevi.*

Күллі Хәйи мақлұқаттың жанын алар, / *Bütün canlının canını almak,*

Құтылмас шеңгелінен ешбір кісі.[223] / *Kimse kaçamaz onun görevinden.*

Şair, meleklerin nurdan yaratıldıklarını, günahlardan korunduklarını, sayılarının bilinmediğini, dünyevi işlerle uğraşmadığını, cinsiyet ayrımının olmadığını ve sadece Allah'ın emirlerini yerine getiren varlıklar olduklarını belirtir. Sonrasında, Allah'ın dört büyük meleği hakkında bilgi verir. Cebrail, peygamberlere vahiy getiren melektir. Mikail, doğal olaylarla ilgilenir. İsrafil, sur üfleyerek ahir zaman da tüm canlıları öldürüp, insanları diriltmekle görevlidir. Azrail ise, can alan melek olarak bilinmektedir. Şiirde bahsedilen bu meleklerin farklı görevleri olduğu ve her birinin belirli bir işlevi yerine getirdiği vurgulanır. Bu anlatım, İslam geleneği ve mitolojisi içinde yer alan melek kavramının önemini ve çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Düşünür şiirin başında meleklerin nurdan yaratıldığı ve günahlardan korunmuş, sayısı olmadığı, insanlar gibi dünya toplamakla uğraşmıyor, uyumayan, erkek ve dışı ayırımı yok, sadece Allah'ın emirin yapan bir varlık olduğunu görüyoruz. Sonrasında Allah'ın dört büyük meleklerinden bahsediyor. Herbiri farklı görevdeler. İlki Cebrail, peygamberlere vahi getiren, ikincisi Mekail, tabiiat olaylarıyla ilgilenmektedir, üçünJüsü İsrafil, sur üflemekle görevdedir. Ahır zamanda sur ufleyerek bütün canlıları öldürüp, sonrasında insanları diriltmekle görevli. DördünJüsü ise Azreil, can alıcı melektir.

Онан сон екі мәләк келер және, / *Sonra gelir iki melek,*

Кироман-Катибин-дүр лакап унга. / *Kiramen Katibin'dır onların adı.*

Деп айтар: "Хақ әмірмен жазар едік, / *Der ki: "Hak emriyle yazıyoruz,*

[223] Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük,* 30.

Жақсылық пен жамандықтың бәрін, һәмә”.[224] / *İyilik ve kötülük hepsini birden”.*

Şadi, İslam inancına göre iki meleğin varlığına ve görevlerine atıfta bulunuyor. İslam'a göre, Allah'ın emriyle görevlendirilmiş melekler vardır ve bunlardan biri Kiramen Katibin'dir, yani “şerefli yazıcılar”. Bu melekler, insanların dünya hayatında yaptıklarını kaydetmekle görevlidirler. Şiirdeki “Sonra gelir iki melek, Kiramen Katibin’dır onların adı” ifadesi, meleklerin insanın dünya hayatının sonunda ortaya çıkacağını ve insanın yaptıklarını yazacaklarını anlatıyor. İslam'a göre, insanlar öldükten sonra mahşer gününde dirilecekler ve hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılacaklardır. Bu hesap gününde melekler, kişinin tüm yaşamında yaptığı iyilikleri ve kötülükleri ayrıntılı bir şekilde kaydetmiş olacaklardır. Şiirdeki “Der ki: Hak emriyle yazıyoruz, İyilik ve kötülük hepsini birden” ifadesi ise, meleklerin Allah'ın emriyle hareket ettiklerini ve yazdıkları kayıtlarda kişinin yaptığı her türlü iyiliği ve kötülüğü aynı anda kaydettiklerini ifade ediyor. Bu, insanların dünya hayatında yaptıkları eylemlerin tamamen kaydedildiği ve hiçbir şeyin gözden kaçırılmadığı anlamına gelir. İslam inancına göre, bu meleklerin kaydettiği eylemler, ahirette insanın hesap gününde kullanılacak ve insanların eylemlerine göre cennet veya cehennemdeki ebedi kaderleri belirlenecektir. İyilik yapanlar cennete giderken, kötülük yapanlar cehenneme gönderilecektir. Bu şiirde, İslam inancına göre meleklerin insanların eylemlerini kaydederek hesap gününde kullanacağı vurgulanıyor ve insanların dünya hayatında yaptıkları her türlü iyilik ve kötülüğün bu kayıtlarda yer alacağına dikkat çekiliyor. Ayrıca, bu inanca göre insanların özgür iradeleriyle yaptıkları seçimlerin ve eylemlerin sonuçlarından tam sorumlu oldukları vurgulanıyor.

Ажал келер бір күгі анық, / *Ölüm gelir bir gün mutlaka,*
Мүңкір-Нәңкір сұрау салса, / *Münker ve Nekir soru sorduğunda,*
Сауалына берсең жауап, / *Sorulara cevaplayabilirsen,*
Болар дейді қабірің жарық. / *Olacak derler mezarın nurdan.*

Егер жауап бере алмасаң, / *Eğer cevap veremezsen,*
Гүрзіменен қалар салып, / *Sopa ile vuruverir,*

[224] Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük*, 9.

Маңдайында жалғыз көзі, / *Alnında tek gözü var,*
Қарар дейді қаһарланып.[225] / *Bakacak diyor sana sert.*

Bu şiir, İslam inancına göre ölüm ve ölüm sonrası hayatın gerçekliğine dikkat çekmektedir. Şair, ölümün herkes için kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. İslam'a göre, insanlar öldükten sonra Münker ve Nekir adlı iki melek tarafından kabirlerinde sorguya çekilirler. Bu melekler, kişinin dünya hayatında yaptığı eylemler ve inançları hakkında sorular sorarlar. Şiirdeki "Sorulara cevaplayabilirsen, olacak derler mezarın nurdan" dizelerinde, kişinin sorguya tabi tutulduğu kabir hayatında, sorulara doğru cevaplar vererek aydınlık bir geleceğe sahip olabileceği ifade edilmektedir. Eğer kişi, İslam inancının gerektirdiği sorulara doğru ve memnuniyet verici cevaplar verebilirse, mezarının aydınlık olacağı söylenmektedir. Bu, kişinin ahirette rahat ve huzurlu bir hayat süreceği anlamına gelir. Ancak, şiirin devamında "Eğer cevap veremezsen, sopa ile vuruverir, anında tek gözü var, bakacak diyor sana sert" dizelerinde ise, eğer kişi doğru cevaplar veremezse veya sorguya karşı direnç gösterirse, meleklerin cezalandırıcı bir tutum sergileyebileceği ifade edilmektedir. Bu dizeler, sorgunun ciddiyetini ve kişinin hesap verme sorumluluğunu vurgulamaktadır. Kişi, kabir hayatında sorguya uygun cevaplar vermezse, meleklerin cezalandırıcı bir şekilde vurabileceği ve tek gözle bakarak sert bir şekilde uyarabileceği anlatılmaktadır. Bu şiir, İslam inancında ölüm sonrası hayatın gerçekliğine, sorguya tabi tutulmanın önemine ve kişinin sorulara doğru cevaplar verme sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda, doğru cevaplar vermenin ödüllendirileceği ve yanlış cevapların cezalandırılacağına dikkat çekmektedir. İslam inancına göre, kabir hayatı, kişinin dünya hayatında yaptıklarının hesaplandığı ve ahiret hayatına hazırlık yapılması gereken bir aşamadır.

3.2. Ahirete İman

Sözlükte ahiret "evvel" kelimesinin zıddı olan "ahiret", "son" anlamına gelir ve kavram olarak "ölüm sonrası hayatın başlayacağı dünya hayatından sonraki sonsuz hayat" olarak tanımlanabilir.[226] Ahirete iman, İslam dininin temel inanç esaslarından biri olup, Kur'an'da genellikle Allah'a iman esasıyla birlikte anılmaktadır. Allah'a inanç, İslam

[225] R. Berdibekov, *Seyitcan Bekşentaiulu,Moldahmet Dabılulı,Alibek Baykenov Şıgarmaları* (Astana: Foliant, 2009), 46.
[226] Adil Bebek, "Mâtüridî'nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı", *M.Ü.İ.F. Dergisi* (2000), 5-41.

dininin öğretti şekilde, ölümden sonra ruhun varlığını sürdürmesi ve cennet ya da cehennem olarak adlandırılan sonsuz yaşam yerlerine gitmesi şekilde özetlenebilir.[227]

Kur'an ve hadislerde, insanların ahirete olan inançlarının sık sık vurgulandığı ve ahiret hayatı ile ilgili detaylar aktarılmakla beraber insanların ahirette karşılaşacak durumlar, cennet ve cehennemin özellikleri ile diğer konular hakkında bilgiler verilmektedir. Kazak düşünürler de ahiret inancını benimsemekte ve kıyamet alametleri gibi konuları kendi eserlerinde yer vermektedirler.

Жаратқан Аллам Жаббарсың, / *Yüce Tanrım sen güçlüsün,*
Ғарасат күні туғанда, / *Mahşer günü geldiğinde,*
Он екі мүшең жау болып, / *Vücutların düşman olur,*
Сөйлеп қалса не дерсің?[228] / *Konuşursa ne dersin?*

Mahşer günü, insanların hesap verdiği ve amellerinin tartıldığı korkutucu bir gün olarak tasvir edilir. Şair, Tanrı'nın gücünü vurgulayarak bu anın kutsallığını ve önemini anlatır. Herkesin bedenlerinin düşman gibi birbirine karşı duracağı ve konuşacakları bir anı hayal eder. Bu dizelerde, bedenlerin konuşması potansiyel bir soruna işaret ediyor. Bu durumda, insanların geçmişteki düşmanlıklarını, haksızlıklarını ve yanlışlarını hatırlayarak birbirlerine karşı konuşacakları bir anı düşünüyoruz. Bu durum, herkesin geçmişteki eylemlerinin sonuçlarıyla yüzleştiği ve mahşer gününde hesap verdiği bir anın örneğini sunar. Şairin dile getirdiği soru, bu durumda Tanrı'nın ne yanıt vereceğini sorgular. Şiirin devamında, Tanrı'nın cevabı veya sözleri ile ilgili herhangi bir bilgi verilmese de, okuyucuya bu anın ciddiyetini, insanların hesap vereceği gerçeğini ve Tanrı'nın büyüklüğünü düşündürmektedir.

Күні туса Яумил-хисап. / *Geldiğinde hesap günü,*
Мыс құмандай қайнар миың, / *Beynin kaynar o sıcaktan,*
Қалай болар, тұрсаң сусап. / *Nasıl olur, susadığında*
Сол уақытта келген-дағы, / *O sırada gelirse sana,*

[227] Adil Bebek, "Cennet Meyveleri Örneğinde Ahiret Hayatına Kelami Bir Bakış", *F.Ü.İ.F.Dergisi* 10/2 (2005), 2.
[228] R. Berdibekov, *Seyitcan Bekşentaiulu,Moldahmet Dabılulı,Alibek Baykenov Şıgarmaları* (Astana: Foliant, 2009), 26.

Оң жағыңнан келсе кітап.[229] / *Sağ tarafından hesap kitap.*

Seyitjan Ahun'un bu şiiri, İslam dini açısından değerlendirildiğinde, ahiret günü ve hesap verme konusu ön plana çıkar. İslam inancına göre, ölüm sonrasında her insan Allah'ın huzurunda hesap verecektir. Şair, korkutucu bir an olan hesap gününün geldiğini ve insanların hesaplarının tartılacağını anlatır. "Beynin kaynar o sıcaktan" ifadesi, hesap gününün yoğun ve sıcak bir atmosferde gerçekleşeceğini tasvir eder. Bu ifade, insanların iç dünyalarındaki karmaşık duyguları, pişmanlıkları ve suçluluk hislerini ifade eder. Hesap gününde, insanlar Allah'ın huzurunda bütün eylemleriyle yüzleşecek ve hesap vereceklerdir. "Sağ tarafından hesap kitap" ifadesi, İslam geleneğinde hesap vermenin sağ taraftan yapılacağı inancını yansıtır. İslam'da sağ taraf, iyiliklerin ve cennete giden yolun sembolü olarak kabul edilirken, sol taraf ise kötülüklerin ve cehenneme giden yolun sembolüdür. Bu ifade, insanların eylemlerine göre cennetlik veya cehennemlik olarak nitelendirileceğini vurgular. Şiirin temel mesajı, insanların dünya hayatında yaptıklarının ahiretteki sonuçlarını yüzleşeceği ve hesap vereceği gerçeğidir. İslam inancına göre, bu hesap günü son derece ciddi bir durumdur ve insanları daha iyi bir yaşam sürmeye, iyilik yapmaya ve Allah'a itaat etmeye teşvik eder. Ahiret günü, insanların eylemlerinin karşılığını alacağı ve adaletin sağlanacağı bir dönem olarak kabul edilir.

3.3. Cennet

Cennet kelimimesi, "gizlemek" veya "örtmek" anlamına gelen "cenn" kökünden türetilmiş olup "bitki ve ağaçlarla kaplı bir bahçe" manasına gelmektedir.[230] Cennet terim olarak Kur'an'da üç farklı şekilde geçmektedir. İlk olarak lugat manasında "bağ, bahçe" anlamına gelir. İkincisi, ıstılahi anlamda "Müslümanların kıyamet sonrası ebedi olarak yaşayacakları cennetü'l-huld" olarak kullanılır. Son olarak, "Hz. Adem ile Havva'nın bir süre yaşadığı ve sonrasında kovulduğu mekan" olarak anılır.[231]

İslami kaynaklara göre cenneti ifade etmek için çeşitli isimler kullanılmaktadır. Bu isimler arasında, Kur'an ve hadislere uygun olarak Cennet, Adn,[232] Daru's-selam,[233]

---

[229] Berdibekov, *Seyitcan Bekşentaiulu,Moldahmet Dabılulı,Alibek Baykenov Şıgarmaları*, 45.
[230] Süreyya Şahin, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi*, C. VII, (1993), 374-376.
[231] Ömer Kara, "Kur'an'da Adem Cenneti", *EVEK AKADEMİ DERGİSİ*, C.I (1998), 82. https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/1998_3/1998_3_KARAO.pdf Erişim: 19.09.2022.
[232] el-Beyyine, 98/7-8
[233] el-En'âm, 6/127

Cennetü'l-naim,[234] Firdevs,[235] Daru'l-mukame[236] gibi ifadeler yer almaktadır.[237] Kazak düşünürü Meşhür Jüsüp te, şiirlerinin birinde cennetin sekiz tabakası ve cehennemin ise yedi tabakası olduğunu söyledikten sonra ve cennetin isimlerini bu şekilde tasvir eder:

Жұмақ - сегіз жаратқан, тозақ - жетеу. / *Cenneti sekiz, cehennemi yedi yaratmıştır.*

Жаннаттың бірі-Ғадін: нығметі көп, / *Cennettin biri Adn'dır, nimeti çok,*

Айтады: "Дарис салам Фирдауыс"-деп. / *Diyorlar "Darüs Selam ve Firdevs'tır".*

Жаннат Алмауи қылды, жаннат-Нағим, / *Cennettül Hüsna ve Cennetül Naim'dır,*

Осылай Дарил қарар жаралды жұп...[238] / *Bu şekilde yaratıldı Darül Karar.*

Meşhür Jüsüp diğer şiirinde ise cennet kavramını hem dünyevi hem de uhrevi anlamda ele almıştır. Satırlarında, cennetin yeryüzündeki bahçeler ve bağlar gibi dünyevi bir yönü olduğu kadar, sonsuz mutluluk ve nimetlere dolu bir ahiret yeri olarak da anlatılmaktadır:

Пейіште тоуба ағашы, жапырағы зор, / *Cennette tövbe ağacı var, yaprakları güzel,*

Жапырағы күннен раушан, баршасы нұр. / *Yaprakları güneşten parlak, hepsi nurdan.*

Болғанда түбі аспанда, басы төмен, / *Ağacın dibi gökte, tepesi aşağıda,*

Иіліп жерге қарай салбырап тұр. / *Eyilip yere doğru asılıdır.*

Мысалы күн секілді көрінісі, / *Örneğin, benziyor o güneşe,*

Саны жоқ, балдан тәтті, көп жемісі. / *Sayısız baldan tatlı meyvesi çok.*

Салбырап аспан көктен мәуеленіп, / *Göktan yere sarkıyor,*

Сонымен сегіз пейіш толған іші.[239] / *Sekiz cenneti kapsıyor.*

---

[234] eş-Şuarâ, 26/84-85
[235] el-Kehf, 18/107
[236] Fâtır, 35/35
[237] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş,* 15.B., 346-349.
[238] M. J. Köpeulı, *Şığarmaları,* 13-tom (Pavlodar: EKO GOF, 2008), 56.
[239] M. J. Köpeulı, *Köp tomdıq şığarmalar jıynagı*, 4-tom (Almatı: Alaş baspası, 2005), 233.

Cennet, zengin ve fakir ayırımı yapmadan insanların yaptıkları iyi işlerin karşılığı olarak verilir. İslam inancına göre, dünya hayatında yapılan ibadetler cennetteki nimetlerin kaşılığı olarak alınır. Ancak, sadece ibadetler yeterli değildir. Doğru ve adil davranışlar sergilemek, iyilik yapmak ve toplumda faydalı olmak da cennetteki nimetlerin kazanılması için önemlidir. Seyitjan Ahun Bekşentayulı da bu konuda satırlarında bahsetmektedir:

Пейіш жоқ бай-жарлы деп бөліп қойған, / *Cennette fakir ve zengin ayırımı yok,*
Мәз болма әсеріне әлдененің.[240] / *Mutlu olma topladığın servetten.*

Zamanının mollaların eleştiren Şakarim cennet ile cehennem mollaların dedikleri gibi değil. Anne karnındaki bir bebeğe bu dünyayı anlat dese nasıl anlatacaksın. Bu sadece deyim. Akıllı insan cennet ile cehennemi bire bir mollaların dedikleri gibi olmadığını anlar diye şiirinde bahsediyor:

Бейіс, дозақ молда айтқан секілді емес, / *Cennet ve cehennem mollanın dediği gibi değil,*
Ақылды адам анық сондай демес. / *Akıllı insan bu şeklilde demez.*
Құрсақтағы балаға осы өмірді, / *Rahimdeki çocuğa bu hayatı,*
Ұқтыр десе, айтар ең қандай кеңес?[241] / *Anlat derse, söyleyeceksin ne tafsiye?*

Şakarim'in diğer şiirinde

"Бейісте бар сұлу жар, / *"Cennette var güzel yar,*
Мінсіз таза хор қыздар, / *Masum ve saf huriler.*
Рахат берер бал кәусар", / *Lezzet verir bal kevser",*
Дейді біздің молдалар. / *Diyor mizim mollalar.*

Айтады да бұл сөзді, / *Söylüyorlar bu sözü,*
Арақтан тыйды ол бізді, / *Yasakladı şarapı bize,*
"Сүйме,- дейді,- бір қызды", / *"Sevme diyor bir kızı"*
Молдекемнің жыны бар. / *Bizim mollanın cını var.*

[240] R. Berdibekov, *Seyitcan Bekşentaiulu,Moldahmet Dabılulı,Alibek Baykenov Şıgarmaları* (Astana: Foliant, 2009), 28.
[241] Kudayberdiulı, *İmanım*, 58.

Кәусарың рахат бермесе, / *Kevser ferahlatmazsa,*
Мас қылмай ішті кернесе, / *Seni sarhoş yapmazsa,*
Хорды асық боп көрмесе, / *Hurileri görmeye aceletme,*
Несін мақтап қылдың зар? / *Nesini o kadar övündün?*

Кәусары болса арақтай, / *Kevser şarap gibidir,*
Хор қызы болса қарақтай, / *Hurileri olsa güzeldir.*
Қоймас па еді жаратпай, / *Yaratmaz mıydı o kadar,*
Бейіске ондай арам нәр. / *Cennette oyle haram şey.*

Қызына асық болмаса, / *Kızlara aşk olmazsa,*
Мастықпен көңіл толмаса, / *Seni sarhoş yapmazsa,*
Көкейіме қонбаса, / *Eğer aklım almazsa,*
Бейісің маған - мұз бен қар. / *Cennetin bana buz ve kar.*

Молдеке-ау, олай емес қой, / *Ah molla öyle değilki,*
Қыз құшып, жеміс жемес қой, / *Kızla takılıp meyve yemek değil ki.*
Мысалмен айтқан кеңес қой, / *Örnek için verilen tavsiyedir.*
Тәпсірлеуге миың тар. / *Tefsir için beynin dar.*

От емес қой дозақ та, / *Ateş değil ki Cehennem,*
Дүние ісі жоқ о жақта, / *Dünyavi işler yok o tarafta.*
Барамыз ғой қонаққа, / *Gideceğiz bir günü,*
Сонда анықтап байқалар. / *O zaman olur belli.*

Жалықпас, бітпес рахат бар, / *Sonsuza denk rızk var,*
Азабы оттан қиын, тар, / *Azabı ateşten daha sert.*
Нәпсіге ерген молдалар, / *Nefsine uyan mollalar,*
Қыз құшуға тым құмар.[242] / *Kız sevmeye hevesli.*

Şakarim'in “Bizim Mollalar” adlı şiiri, dinî otoritelerin öğretilerine ve sınırlayıcı kurallarına karşı çıkarak, cennetin ve hurilerin anlamını sorgulayan bir eleştiri sunar. Şiir, bu otoritelerin sunduğu kavramların gerçek anlamının ötesine geçer ve insanın içsel

[242] Kudayberdiulı, *İmanım,* 59-60.

deneyimlerine, duygularına ve sevgisine odaklanır. Şiirin başında, hurilerin cennetteki güzelliği anlatılırken, bununla ilgili sözlerin "bizim mollalar" tarafından dile getirildiği belirtilir. "Bizim mollalar" terimi, şiirde dinî otoriteleri temsil eder ve onların otoriter yaklaşımlarını eleştirel bir şekilde yansıtır. Şiirin devamında, şarabın yasaklandığı ve bir kızı sevmenin de hoş görülmediği vurgulanır. Bu, dinî otoritelerin dünyevi zevkleri ve insan ilişkilerini sınırlama eğilimlerini gösterir. Şiir, bu yasaklara karşı çıkarak, hurilerin ve cennetin gerçek anlamını sorgular. Şair, hurilerin ve cennetin gerçek mutluluğu sunup sunmadığını düşünerek, hurileri görmek için acele etmememizi öğütler. Şiirde, hurilerin güzelliğiyle ilişkilendirilen "kevser" adı verilen bir kaynak da anılır. Şair, kevserin ferahlatıcı olmadığı, insanı sarhoş yapmadığı ve hurileri görmek için yeterli bir motivasyon kaynağı olmadığı fikrini dile getirir. Daha da ileri giderek, hurilerin varlığına ve cennetteki nimetlere olan aşırı övgüyü sorgular. Şair, hurilerin var olmasının bir haram şey olmadığını, Allah'ın yaratma gücüne sahip olduğunu belirtir. Yani hurilerin varlığına atfedilen kutsal değerlerin aslında sınırlayıcı ve yanıltıcı olabileceğini ifade eder. Şiirin bir diğer önemli teması, dinî liderlerin tavsiyelerine karşı çıkarak özgür düşünceyi teşvik etmesidir. Şair, kızlara duyulan aşkın da bir suç olmadığını, sarhoşluk veren kevserin sadece fiziksel bir içki olmadığını ve düşüncelerin sınırlarının dar olduğunu vurgular. Böylece, dini liderlerin öğretilerini sorgulamamız gerektiğini ve kendi içimizdeki gerçekleri keşfetmeye çalışmamızı önerir. Son bölümde, cehennem, dünyevi işler ve nefsimize uymanın sonuçları üzerinde durulur. Şair, gerçek azabın ateşten daha sert olan sonsuz bir rızk olduğunu ve nefsimize uyan mollaların, yani sınırlayıcı düşünceleri takip edenlerin, aslında gerçek mutluluğu ve gerçek anlamı kaçırdığını ifade eder. "Bizim Mollalar" adlı bu şiirde Şakarim, dinî otoritelerin öğretilerini eleştirirken, insanın içsel dünyasına, duygularına ve özgür düşünceye vurgu yapar. Şair, hurilerin ve cennetin gerçek anlamını sorgularken, insanın kendini keşfetme ve gerçek mutluluğu bulma sürecindeki önemine işaret eder. Şiir, otoriteye karşı çıkma cesaretini ve bireysel özgürlüğü öven güçlü bir ifade sunar.

"Имансыз сол жұмақты көрмес!"-дейді, / *"İmansız o cennete girmez" diyor,*
"Бір Құдай имансызды сүймес!"-дейді, / *"Allah imansızı sevmez" diyor.*
Бір Алла қаламында баян қылды: / *O Allah kaleminde şunu yazdı:*
"Адамдар сегіз түрлі кірмес!"-дейді. / *"İnsanlar sekiz türlü giremez" diyor.*

Әуелі - бір Құдайға серік қосқан, / *Birincisi Allah'a ortak koşan,*
Екінші - ұрлық қылып, жолды тосқан. / *İkincisi hırsızlık ve zorbalıktır.*
Үшінші - кісі өлтірген нақақ (нехах) жерде, / *ÜçünJüsü cinayet eden kimsedir,*
Төртігші - зинашы дүр, дінге дұшпан. / *DördünJüsü zina eden, din duşmanıdır.*

Бесінші - ел ішінде өсек айтқан, / *Besincisi devlet içinde fitne çıkarandır.*
Алтыншы - күншілдік қып, діннен қайтқан. / *Altıncısı açgözlülük dinden dönendir.*
Жетінші - залымдар дүр, рақымы жоқ, / *Yedincisi merhametsiz zalimdir.*
Ғайбат қылып, әрқашан күнәсі артқан. / *Her zaman günah yapan gıybetçidir.*

Сегізінші - әрдайым арақ ішкен, / *Sekizincisi her zaman sarhoş olan,*
Әрқашан жаманшылық күні кешкен. / *Daima kötülük yapan kimsedir.*
Осылыр дүр жұмаққа кіре алмайтын, / *Bu insanlar giremez cennete,*
Тәубе қылмай, дүниеден болса кешкен.[243] / *Tövbe etmeden ölse eğer.*

Meşhür Jüsüp bu şiirinde sekiz türlü insan cennete giremiyeceğinden bahsediyor. Onlar: 1. Şirk koşanlar: Allah'ın birliğine inanmak temel bir İslam ilkesidir. Şirk, Allah'a ortak koşmak anlamına gelir ve bu, en büyük günahlardan biridir. İslam'a göre, Allah'a ortak koşanlar cennete giremezler. 2. Hırsızlık ve zorbalık yapanlar: İslam'da adalet, dürüstlük ve başkalarının haklarını koruma önemli değerlerdir. Hırsızlık ve zorbalık, başkalarının haklarına saldırmak ve haksızlık yapmaktır. Bu tür davranışlar İslam'da kesinlikle yasaklanmıştır. 3. Cinayet işleyenler: İslam, yaşamı kutsal kabul eder ve cinayet etmek büyük bir günahtır. İnsanın yaşamına kast etmek, İslam'ın temel prensiplerine aykırıdır ve cennete girmeyi engeller. 4. Zina eden ve din düşmanı olanlar: İslam, evlilik kurumunu kutsal kabul eder ve zina etmek büyük bir günah sayılır. Aynı şekilde, İslam düşmanı olmak da İslam'ın temel değerlerine aykırıdır ve cennete girişi engeller. 5. Fitne çıkaranlar: İslam, toplumun huzur ve güvenliğini önemser. Fitne, karışıklık, anarşi ve düzensizlik yaratmak demektir. İslam'a göre, fitne çıkaranlar, topluma zarar verir ve cennete giremezler. 6. Açgözlüler ve dinden dönenler: İslam, materyalist arzuların ve bencilliğin insanı yanıltmasını önemle vurgular. Dindarlık, içten ve samimi bir inançla yaşamak anlamına gelir. Açgözlülük, dinden sapma ve maddi çıkarlar için dini terk

[243] M .J. Köpeyulı, *Şığarmaları,* 13-tom (Pavlodar: EKO GOF, 2008), 58.

etmek, cennete girişi engelleyen durumlardır. 7. Merhametsiz zalimler: İslam, merhameti ve adaleti teşvik eder. Merhametli ve adil olmak, İslam'ın temel değerlerindendir. Merhametsiz ve zalim davrananlar, başkalarına zulmeden ve acımasızca hareket eden kişiler, cennete giremezler. 8. Sürekli günah işleyen ve dedikodu yapanlar: İslam, günah işlemeyi ve dedikodu yapmayı yasaklar. İçtenlikle tevbe etmek ve günahlardan uzak durmak İslam'ın önemli bir prensibidir. Sürekli günah işleyen ve dedikodu yapan kişiler, tövbe etmeden ölürlerse cennete giremezler. Bu sekiz farklı türden insan, İslam'ın öğretilerine ve değerlerine aykırı davranışlarda bulundukları için, tövbe etmeden ölürlerse cennete giremezler. İslam inancına göre, cennete girmek için Allah'a tevbe etmek, doğru yolda ilerlemek ve günahlardan kaçınmak erekmektedir.

3.4. Cehennem

Cehennem kelimesi, sözlük anlamı olarak "derin kuyu, uğursuz, hayırsız" anlamlarına gelir.[244] İslam'ın inanç sistemine göre cehennem, ahirette günahkarların cezalandırıldığı, acıların ve azapların olduğu bir yerdir.[245] Kur'an'da 77 ayette bahsedilen cehennem, sadece bir sözlük anlamı taşımaktan ziyade, zalimlerin, kafirlerin ve münafıkların azap görecekleri yer olarak tasvir edilmiştir. Bu tanımlama, söz konusu ayetlerin birçoğunda "narü cehennem, azabü cehennem" ifadeleriyle kullanılmıştır.[246]

İslam literatüründe cehennem ve azap kavramları önemli bir yer tutar. Kur'an'da ve hadislerde cehennem ve azap türleri hakkında detaylı bilgiler verilir. Kur'an'da cehennemin yedi tabakadan oluştuğuna dair beyan ediliyor, bu yedi cehennem isimleri özellikle önem kazanmaktadır.[247] Maşhür Jüsüp kendi şiirinde cehennemin yedi ismi hakkında bu şekilde kaleme alıyor:

Жаратты ол тозақты қылып жеті, / *O cehennemi yarattı yedi,*

Жаһаннам, Жаһим, Сақыр, Сижжил - төрті. / *Cehennem, Cahim, Sakar ve Sair'dır,*

Һадилазад пенен Хатм - Тамұқ, / *Haviye, Hatm ve Leza'dır,*

---

[244] Ömer Faruk Harman, "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VII, (1993), 225-226.
[245] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş,* 15.B., 346-347.
[246] Bekir Topolulı, "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VII, (1993), 227-233.
[247] el-Hicr 15/44

Құйылар жазалының аузына оты.[248] / *Dökülür cezalının ağzına ateş.*

Yine bir eserinde Meşhür Jüsüp gençlere, cimrilikten uzak durmasını, cimri insanlar ne kadar takva ve sufi olsa dahi cennet o insana nasip olmayacağını şu şekilde anlatıyor:

Жігіттер, сараңдықты қылма кәсіп, / *Yiğitler, cimrililiğe alışmayın,*
Болмайды сараң жанға ұжмақ нәсіп. / *Olmayacak cimriye cennet nasip,*
Болса да өзі тақуа, өзі сопы, / *Olsa bile kendisi takva veya sufi*
Тозақтан құтыла алмайды сараң қашып.[249] / *Cehennemden curtaramaz kendisin cimri.*

Şakarim Kudaiberdiulı'nın bir şiirinde, insanın bu dünyada sınava tabi tutulduğu, her insanın bu sınavdan kaçamayacağı, Allah'ın ise insanlara akıl ve nefs verdiği konu edilmektedir. Şiirde, bireyin bu dünyada yaptıklarının cenneti veya cehennemi seçme tercihi olduğunu bu şekilde anlatıyor:

Несін сүй, несін сүйме, ерік өзіңде, / *Sev şeyi, sevme şeyi, erik özünde,*
Нәпсің де, ақылың да тұр көзіңде. / *Nefsin de, aklın da dur gözünün önünde.*
Сынау үшін жаратқан бір Иең бар, / *Sınav için yaratan bir Yar'ın var,*
Тексерілмей қалмайсың бір кезіңде.[250] / *Tek bir kez bile kaçamazsın sonuçtan.*

Şiirde geçen "Sev şeyi, sevme şeyi, erik özünde, Nefsin de, aklın da, dur gözünün önünde" mısralarıyla da kişinin iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerinin önemine dikkat çeker. Bu şiir, insan hayatının anlamı ve amacı hakkında düşünmeyi teşvik etmekte ve insanların bu dünyada yaptıkları seçimlerin ahiretteki sonuçlarına yansıyacağı gerçeğini hatırlatmaktadır.

Cennet ve cehennem kavramları, Kazak kültüründe önemli rolü olan sözlü gelenekte ve destanlarda oldukça yaygın olarak ele alınmıştır. Bu durum, sözlü geleneğin tarihinin başından günümüze kadar devam ettirilmesi açısından önemli faktörlerden biridir. Özellikle İslam inancındaki ahiret inancı ile ilgili olarak cennet ve cehennem gibi kavramların hatırlatılması da Kazak aydınları eserlerinde sık sık yer almaktadır.

[248] Köpeyulı, *Şığarmaları,* 13-tom, 59.
[249] Köpeyulı, *Şığarmaları,* 13-tom, 9.
[250] Kudayberdiulı, *İmanım,* 252.

3.5. Ölüm

"Ölüm" kelimesi, literatürde, yaşamın zıddı anlamında kullanılan bir kavramdır. Ölüm, "artık yaşamayan", "ruhun bedenden ayrılması" anlamlarını ifade eder.[251] Bu kavram, insan hayatında kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kabul edilir ve hayatın sonlandığı bir durum olarak tanımlanır. Bununla birlikte, ölümün kaçınılmazlığı ve öngörülemezliği, insanlar arasında korku ve dehşet yaratır.[252] Ölüm, insan hayatı, hayvan hayatı ya da bitki ömrü için, yaşamın tam ve kesin bir sona ermesin anlamına gelir.[253]

Ölüm, insanulınun doğal bir kaderidir ve her bireyin hayatının bir noktasında karşılaştığı evrensel bir gerçekliktir. İslam kültüründe ölüm, dünya hayatının sona ermesi, ruhun bedenden ayrılması ve Allah'a dönüş anlamına gelmektedir. Kur'an'da "Her nefis ölümü tadacaktır"[254] ayetiyle ifade edildiği gibi, ölüm insanlar için kaçınılmaz bir sonuçtur. Meşhür Jüsüp'te satırlarında ölümün insanulına geldiği zaman, Azrail'in geleceğini bu şekilde anlatıyor:

> Ажал келсе, пенделер, бір күнде өлер, / *Ecel gelirse insanlar o günü ölür,*
> Алланың тағдырына пенде көнер. / *Allah'ın kaderine insan boyun eğer.*
> Ажал-уақыт пендеге таяғанда, / *Ölüm saati geldiğinde,*
> Сол жанға Ғазірейіл жетіп келер.[255] / *O an Azrail hemen gelir.*

Anlaşıldığı üzere Meşhür Jüsüp ölümün gerçekleşme süreci ve insanın Allah'ın kaderine boyun eğmesi vurgulanmaktadır. Ölüm geldiğinde insanın hayatının sona erdiği bir an olarak kabul edilir. İnsanlar Allah'ın takdirine boyun eğmeli ve ölüm anında Azrail'in gelip ruhlarını aldığını kabul etmalidir. Bu dize ve Kur'an ayetleri, ölümün kaçınılmazlığı ve Allah'ın kontrolünde olduğunu ifade etmektedir.

> Паспортың бітсе фаниден, / *Pasaportun bitsa faniden*
> Бақиға қарай көшерсің. / *Bakiye doru gidersin*
> Дүнийеден алған олжаңнан, / *Dünyadan topladığın ganimetten*
> Шымылдық көйлек пішерсің. / *Sadece kefen dikersin*

---

[251] Salime Leyla Gürkan, *"Ölüm", TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV (2007), 32-34.
[252] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yaınları, 1993), 97.
[253] haz. Şükrü Haluk Akalın, "*Ölüm*", *Türkçe Sözlük*, B. 11 (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1847.
[254] Âl-i İmrân 3/185
[255] Köpeyulı, *Köp tomdıq şığarmalar jıynagı*, 261.

Шапағат болса Құдайдан, / *Allah'tan şefaatı olursa*
Кәусәрдан қанып ішерсің.[256] / *Kevserden rahat içersin*

Bu dizelerde, ölüm ve ahiret hayatıyla ilgili bir düşünce örnekleniyor. İlk dize "Pasaportun bitsa faniden" ifadesiyle, yaşamın bir süreklilikten ibaret olduğu ve ölümle sona erdiği vurgulanıyor. "Bakiye doru gidersin" ifadesiyle, ölüm sonrası hayatın, insanın akıbetine doğru ilerlediği ifade ediliyor. "Dünyadan topladığın ganimetten/Sadece kefen dikersin" cümlesi ise dünyevi zenginliklerin, maddi kazanımların ölüm sonrasında insanın yanında bir değeri olmadığını anlatıyor. Bir insanın bu dünyada kazandığı maddi varlıkların ahirette ona bir fayda sağlamayacağına işaret ediyor. "Allah'tan şefaatı olursa/Kevserden rahat içersin" ifadesiyle, Allah'ın aracılığıyla yapılan şefaatin önemi vurgulanıyor. Kevser, İslam inancına göre cennette bulunan bir nehir olarak bilinir. Bu dizede, Allah'ın şefaatine nail olan kişinin cennette huzur içinde yaşayacağına atıfta bulunuluyor. Genel olarak, Seyitjan Bekşentaiulu'nun bu dizelerinde dünya hayatının geçiciliği, ölümün kaçınılmazlığı ve ahiret hayatının önemi vurgulanmaktadır. İnsanların maddi kazanımlak yerine manevi değerlere odaklanması gerektiği mesajı verilmektedir.

Ажал жетсе, өлдің бе, / E*cel geldi, öldün mü?*
Өлім келді, көрдің бе? / *Ölüm geldi, gördün mü?*
Баянсызға салын ба, / *Boş işlerle uğraşma*
Десе, тоқтау бердің бе? / *dese, durabildin mi?*

Жетпесті қудың, жеттің бе, / *Hayatı kovaladın, tuttun mu?*
Барша жаннан өттің бе? / *Her insandan geçtin mi?*
Тағдырың жазған ақ өлім, / *Kaderin yazdığı ak ölüm*
Құтылып онан кеттің бе? / *Ondan kurtulabildin mi?*

Тиянақ көрме жалғанды, / *Yaşam sonsuz değildir,*
Қуа берме арманды. / *Yetişemezsin sonuna.*
Пайғамбар мен сахаба, / *Peygamber ile sahabe,*

[256] R. Berdibekov, *Seyitcan Bekşentaiulu,Moldahmet Dabılulı,Alibek Baykenov Şıgarmaları*, (Astana: Foliant, 2009), 14.

Сен түгіл содан қалған-ды.[257] / *Sen dahi onlardan kalmıştır.*

Bu şiir, ölüm ve hayatın geçiciliği konularına odaklanmaktadır. İlk dört dizede, ölümün kaçınılmazlığına vurgu yapılıyor. "Ecel geldi, öldün mü?/Ölüm geldi, gördün mü?" ifadeleriyle ölümün her insanı sonunda yakalayacağı anlatılıyor. Boş işlerle uğraşmanın, hayatı sıradan şeylerle geçirmenin anlamsız olduğu belirtiliyor ve "dese, durabildin mi?" sorusuyla insanın bu gerçekle yüzleşip durabildiği düşünülüyor. "hayatı kovaladın, tuttun mu?/her insandan geçtin mi?" dizeleri, insanın hayatta fırsatları takip etme ve deneyim kazanma çabasına işaret ediyor. Ancak, tüm insanlarla ve deneyimlerle karşılaşıp geçmek de mümkün olmadığı vurgulanıyor. Bu da hayatta her şeyi elde edemeyeceğimizi ve zamanın sınırlı olduğunu anlatıyor. "Kaderin yazdığı ak ölüm/... ondan kurtulabildin mi?" ifadesiyle, ölümün insanın kaderinde yazılı olduğu ve bundan kaçmanın mümkün olmadığı ifade ediliyor. Şair, burada ölümün ak bir gerçeklik olduğunu ve insanın ondan kaçamayacağını anlatıyor. Son iki dizede, "Yaşam sonsuz değildir,/Yetişemezsin sonuna./Peygamber ile sahabe,/Sen dahi onlardan kalmıştır." ifadeleriyle hayatın sınırlı olduğu ve her insanın sonunun geleceği vurgulanıyor. Şair, Peygamberler ve Sahabeler gibi önemli kişilerin de hayatlarının sona erdiğini belirtiyor ve insanın bu dünyada kalıcı olmadığını ifade ediyor. Genel olarak, Şakarim'in bu şiirinde ölümün kaçınılmazlığı ve hayatın geçiciliği vurgulanmaktadır. İnsanların zamanlarını boşa harcamaktansa anlamlı şeylere odaklanmaları gerektiği mesajı verilmektedir. Ayrıca, insanın hayatta her şeye sahip olamayacağı ve ölümün bir gerçeklik olduğu vurgulanmaktadır.

"Ия Алла, бұл дүниеге қайта жібер. / *"Ya Allah, beni dünyaya geri gönder.*
Қылайын жақсы амал қылайын барып". / *Yapıyım iyi amel geri dönüp".*
Алла айтар: "ол пендеге ажал келер, / *Allah diyor ki: "O insana ölüm gelir,*
Бір сағат өтпей араға сол дәм/сәт өлер". / *Bir saat geçmeden o an ölür.*

"Бір сағат ілгері һәм болмағай" деп, / *Bir saat ileri veya geri"*
Аяттың мазмұнында хабар берер.[258] / *Ayetin muhtevası hakkında bilgi verir.*

"Allah diyor ki: O insana ölüm gelir, bir saat geçmeden o an ölür. Bir saat ileri veya geri." Bu ayette, Allah'ın insanlara hitaben ölüm gerçeğini hatırlattığı ifade ediliyor. İnsanlar

[257] Kudayberdiulı, *İmanım*, 13-14.
[258] Mırzahmetulı, *Kazınalı Ontüstük*, 7.

ölümün kaçınılmaz olduğunu bilmelerine rağmen genellikle gelecekte bir zamanda öleceklerini düşünürler. Ancak bu ayet bize, ölümün gerçekleşmesinin ne zaman olacağını tam olarak bilemeyeceğimizi hatırlatıyor. Şiirde, "Ya Allah, beni dünyaya geri gönder. Yapıyım iyi amel geri dönüp" ifadesi yer alıyor. Burada şair, ölüm gerçeğiyle yüzleşmiş ve daha fazla zaman isteyerek iyi işler yapmak istediğini dile getiriyor. Ancak ayette anlatıldığı gibi, ölüm insanın kontrolünde olmayan bir olaydır ve ne zaman gerçekleşeceği belirsizdir. Dolayısıyla şairin dileği gerçekleşmeyebilir. Ayetin muhtevası, ölümün her an gelme ihtimali olduğunu vurgular. İnsanların ölümün ne zaman gerçekleşeceğini bilmediklerini anlatır. Bu nedenle, insanların hayatta oldukları süre boyunca iyi ameller yapmaları, zamanlarını değerlendirmeleri ve pişmanlık duymadan ölüme hazırlanmaları önemlidir. Şiirdeki ayetler, insanlara ölümün gerçekliğini hatırlatır ve yaşamlarını bu bilinçle değerlendirmeleri gerektiğini ifade eder. Her anın kıymetli olduğunu ve ölümün kaçınılmaz olduğunu anlamalarını sağlar.

Өлімнің хақ екенін көрсеңде, / *Ölümün hak olduğunu görsen de,*
Өлместей омыраулап жатасың. / *Ölmeyecek gibi yaşıyorsun.*
Дозақтың барын біліп жүрсеңде, / *Cehennemin var olduğunu bilsen de,*
Күнәға, әлің келсе батасың. / *Günah işlemeye devam ediyorsun.*

Сауап көп ғибадатқа десең де, / *Sevap çok ibadette desen de,*
Жалығып, жалқауланып жатасың. / *Tembellenerek yatıyorsun.*
Адалдың адал рызқын жесең де, / *Allah'ın helal rızkın yesen de,*
Арамды әдейі іздеп табасың. / *Arayıp haramı buluyorsun.*

Сыртыңды сыланасың өң беріп, / *Görünüşüne çok önem veriyorsun,*
Ішіңнен түзетпейсің хатасын. / *İçinin düzeltmiyorsun hatasını*
Айла мен алдағанды жөн көріп, / *Hile ile aldatmayı tercih ederek,*
Адамды аң орнына атасың. / *Hayvan yerine insana vuruyorsun.*

Жалғанның бір пайдасын көргенде, / *Hayattan bir faydasını görünce,*
Арланбай арыңды да сатасың. / *Utanmadan şerefini de satacaksın.*
Алланың ақ өлімі келгенде, / *Allah'ın ölümü geldiğinde,*

Амалсыз қара тастай қатасың.[259] / *Hakkın rahmetine kavuşursun.*

Şakarim'in bu şiirinde genel olarak aşağıdaki mesajlar verilmektedir: Ölümün gerçekliğini ve cehennemin varlığını bile bile yanlış yaşamamalıyız. İbadet ve sevaplarla övünmek yeterli değildir, tembellik ederek sorumluluklarımızı yerine getirmemek gerçek bir ibadetin yerine geçmez. Helal olan rızıklarımızı elde etmek yerine haram yollara yönelmek, doğru bir yaşam tarzı olmadığı gibi Allah'ın rızasını kazanmak için çaba göstermek gereklidir. Dış görünüşe aşırı önem vermek, içsel gelişimi ve hatalarımızı düzeltmeyi ihmal etmek anlamına gelir. Aldatma ve hile gibi kötü davranışlar, insanlığımızı kaybetmemize yol açar. Kişisel çıkarlar için şerefimizi satmak, ahlaki değerlerimizi yok saymaktır. Hayatta fayda sağladığımız şeyler sadece maddi kazançlar olmamalı, manevi değerlerimize önem vererek kendimizi geliştirmeliyiz. Ölüm anında Allah'ın rahmetine kavuşabilmek için, hayatta yanlışlarımızı düzeltmeli ve doğru yaşam tercihleri yapmalıyız. Bu şiirde, insanın ahlaki değerlere, doğru tercihlere ve içsel gelişime önem vermesi gerektiği vurgulanmaktadır.

[259] Kudayberdiulı, *İmanım*, 224.

SONUÇ

XIX. yüzyıldan itibaren Sovyet rejiminin baskısına maruz kalan Kazak halkının manevi ve dini değerlerini korumak için çaba gösteren şairlerin, şiirler aracılığıyla dini görüşlerini ifade etme çabalarını incelemiş ve Kazak halkına dini ve milli bir kimlik kazandırma amacını ele almıştır. Bu bağlamda, Meşhur Jüsüp Köpeyulı, Şakirim Kudayberdiulı, Şadi Jangirulı, Seyitjan Ahun Bekşentayulı, Oljabay Nuralıulı ve Turmagambet İztileuulı gibi şairler, şifahi gelenekler aracılığıyla bu fikirleri Kazak halkına aktarmışlardır. Şairler, dönemlerinde yaşanan olumsuzlukları ve zamanın kötülüklerini, Kazak halkının dini ve milli değerlerinden uzaklaştırdığını dile getirerek, bu konuda uyarılarda bulunmuşlardır.

Şairlerin eserlerine dikkatle baktığımızda, dini konuların ön planda olduğu görülmektedir. Bu şairler, İslam akidesine tamamen bağlı kalarak, Allah inancı başta olmak üzere, insanlara imanın ve tevhid inancının önemini vurgulamışlardır. Ayrıca, özellikle uhrevi konulara dikkat çektikleri, şiirlerinde ölüm temasının sıkça yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu temanın sıklıkla ele alınmasının nedeni, şairlerin yaşadıkları dönemin olumsuz koşullarıyla bağlantılı olabilir ve bu dönemden kurtuluşun yolu olarak ölümü gördükleri için bu tema üzerinde durmuş olabilirler. Aynı şekilde, ölümün evrensel bir gerçek olduğu ve kaçınılmaz olduğu için, insanları günahlardan kaçınmaya teşvik etmek ve özellikle halka zulmeden sınıfları korkutmak amacıyla bu tema sıkça işlenmiştir. Ölüm, sessiz bir nasihatçi olarak kabul edildiği için, insanlar üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Bu aynı zamanda ahiret konusu için de geçerlidir.

Totaliter Sovyet sistemi, kendine özgü özelliklere sahipti ve özellikle sınıf teorisi ve ateizm gibi temel özelliklere dayanmaktaydı. Bu iki sorunun çözülmesi, sosyalist inşanın istikrara kavuşturulması açısından gereklidir. Marksizm-Leninizm, dine karşı ideolojik bir mücadele olarak ateizmi desteklemiş ve dinin Sovyet devletinin ideolojik temelleriyle çatıştığını savunmuştur. Bu bağlamda, Marksizm temelinde bilimsel ve materyalist bir dünya görüşü oluşturmak ve dini gelenekleri yeni Sovyet resmi gelenekleriyle değiştirmek amacıyla dine karşı ateist propagandayı kullanmıştır. Ateist propagandayla

dinin üstesinden gelmek, Marksizm temelinde bilimsel ateizmi yaymak için kullanılan bir araç olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık tarihinde uygulanan ateist politika, büyük etkilere yol açmıştır.

Sovyet hükümetinin din karşıtı politikasının teorik temelini incelediğimizde, eski Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Bolşevik egemenliğinin kurulmasının ardından bu topraklarda dinin trajik bir kaderle karşılaştığı sonucuna varabiliriz. Bolşevikler, komünizmin din karşıtı politikalarının temel olduğuna inanmışlar ve bu trajediyi açıkça ortaya koymuşlardır. Komünizm, devletin mutlak iktidarına sahip olduğu totaliter bir sistemdir ve diğer dinlerle çatışmasını meşru kabul etmiştir. Sovyet hükümetinin İslam dinine karşı politikası, Kazak halkının manevi değerlerine, geleneklerine ve genel kültürüne yönelikti ve bu eylem Ruslaştırma politikasının bir parçasıydı. Sovyet döneminde, dini inançlara ve vicdan özgürlüklerine yasal ve idari baskılar uygulanmıştır. Bu baskılara maruz kalanların sayısı oldukça fazlaydı ve Sovyet hükümetinin ateist politikası, manevi ve ideolojik ateizmin yükselmesine neden olmuştur. Bu sonuçlar, günümüzde Kazakistan'da dini konuların hala önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Bugün, Kazakistan'da, dinin Sovyet dönemindeki politikalarla karşılaştırıldığında farklı bir perspektiften ele alındığını gözlemliyoruz. Bugünkü toplumda insan hakları, adalet ve ahlaki değerlerin korunması ve saygı gösterilmesi önemlidir. Sovyet hükümetinin din politikası, Kazak halkının manevi ve ideolojik açıdan ateist hale gelmesine neden olmuştur. Ancak Kazak halkı, manevi değerlerini, kültürünü, dinini ve dili sıkı bir şekilde korumuştur. Bu nedenle, Bolşevik politikalarının yok etmeye çalıştığı değerleri derinlemesine incelemek ve yeniden canlandırmak, Kazak halkının geleceği için önemlidir. XX. yüzyılın başlarında Bolşeviklerin zorla kabul ettirmeye çalıştığı komünizme rağmen, Kazak halkı kendi manevi değerlerine, kültürüne ve dini inançlarına bağlı kalmıştır. Sovyet hükümeti, dini inancı komünist ideolojiyle değiştirmeye çalışmış olsa da, Kazak halkı manevi değerlerini ve dini kimliğini korumuştur. Tarihsel deneyim göstermektedir ki, kültürün canlılığı, dinin canlılığıyla aynıdır ve bu nedenle Bolşevik politikaları tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan değerlerin derinlemesine incelenmesi ve yeniden canlandırılması, Kazak halkının geleceği için kritik bir öneme sahiptir.

Bugün, Kazakistan'da, dinin Sovyet dönemindeki politikalarla karşılaştırıldığında farklı bir perspektiften ele alındığını gözlemliyoruz. Bugünkü toplumda insan hakları, adalet ve ahlaki değerlerin korunması ve saygı gösterilmesi önemlidir. Sovyet hükümetinin din politikası, Kazak halkının manevi ve ideolojik açıdan ateist hale gelmesine neden olmuştur. Ancak Kazak halkı, manevi değerlerini, kültürünü, dinini ve dili sıkı bir şekilde korumuştur. Bu nedenle, Bolşevik politikalarının yok etmeye çalıştığı değerleri derinlemesine incelemek ve yeniden canlandırmak, Kazak halkının geleceği için önemlidir. XX. yüzyılın başlarında Bolşeviklerin zorla kabul ettirmeye çalıştığı komünizme rağmen, Kazak halkı kendi manevi değerlerine, kültürüne ve dini inançlarına bağlı kalmıştır. Sovyet hükümeti, dini inancı komünist ideolojiyle değiştirmeye çalışmış olsa da, Kazak halkı manevi değerlerini ve dini kimliğini korumuştur. Tarihsel deneyim göstermektedir ki, kültürün canlılığı, dinin canlılığıyla aynıdır ve bu nedenle Bolşevik politikaları tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan değerlerin derinlemesine incelenmesi ve yeniden canlandırılması, Kazak halkının geleceği için kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

"İz tezisov k dokladu agitproma Kirobkoma RKP(b) 25 fevralya 1922 g.", *Preodolevaya religioznoye vliyaniye islama (iz opıta Kommunistiçeskoy partii Kazahstana). 1917 - naçalo 1930-h godov* (1990), 13-19.

"Krasnıy flag na minarete", *Preodolevaya religioznoye vliyaniye islama (iz opıta Kommunistiçeskoy partii Kazahstana). 1917 - naçalo 1930-h godov* (Alma-Ata: 1990), 179-187.

Abdakimov Abdijapar. *İstoriya Kazahstana.* Almatı: Qazaqstan, 2001.

Ahmadullin Viyaçeslav Abduloviç. "Deyatelnost gosudarstvennıh organov SSSR i duhovnıh upravleniy musulman po izdaniyu Korana na arabskom yazıke v SSSR i ego rasprostraneniyu v 50-e godı XX v.", *Vestnik Dagestanskogo nauçnogo tsentra RAN* 52 (2014), 84-89.

Ahmadullin Viyaçeslav Abduloviç. "Osobennosti sovetskoy dvuhurovnevoy podgotovki islamskih kadrov: opıt i uroki", *İslam v sovremennom mire: vnutrigosudarstvennıy i mejdunarodno-politiçeskiy aspektı* 11/2 (2015), 155-162.

Ahmadullin Viyaçeslav Abduloviç. *Patriotiçeskaya deyatelnost duhovnıh upravleniy musulman v godı Velikoy Oteçestvennoy voynı.* Moskova: İslamskaya kniga, 2015.

Akalın, Şükrü Haluk (haz.). "*Ölüm*", *Türkçe Sözlük*, 11 Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 1847.

Alimova D. - Radjapova R. *Turkestan v naçale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti.* Taşkent: Şark, 2000.

Almuhanova R. T. (haz.). *Kazak Adebiyetinin Tarihı.* Almatı: KazAkparat, 2008.

Altynsarin İbray. *Kazak Hrestomatiyasi.* Almatı: Bilim, 2003.

Artykbayev C. O. *İstoriçeskoe Nasledie Maşhur Cusup Kopeeva.* Povlodar: PGU im. S. Toraigyrova, 2004.

Aşirov Nugman. *Evoliutsia İslama v SSSR.* Moskva: Politizdat, 1972.

Azibayeva B. *Kazak Dastandarı.*Almatı: Balpalar üyi, 2009.

Azibayeva B. *Kazaktyn Dini Dastandary.* Almatı: Alaş, 2002.

Babahan İşan Abdülmecidhanulı, "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dinıye Nezareti Nizamı", *Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dinıye Nezareti Jurnali* 3 (1365/1946), 17-28.

Baytursynuli A. *Şygarmalari*, haz. K. Mustafayeva, 1 Cilt. Almatı: Alaş, 2003.

Bilim-all, "Tilek", https://bilim-all.kz/olen/2815-Tilek (Erişim: 8.10.2022)

Blaqbayev Z. *Din jane moral.* Almaty: Qazaqstan, 1973.

Bobrovnikov Vladimir Olegoviç. "Katalog rukopisey i staropeçatnıh knig na arabskom, persidskom i tyurkskom yazıkah iz Kabardino-Balkarii", *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1/2 (2005), 269-277.

Boçkareva A. S. - Emtıl Z. YA., Hotina YU. V. "Sozdaniye natsionalnoy pismennosti kak faktor sovetizatsii Severnogo Kavkaza (k istorii adıgskoy intelligentsii)". *Politematiçeskiy setevoy elektronnıy nauçnıy jurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta* 111 (2015), 1538-1552.

Boranbayev J. *Şygys Şayirlarynyn Sony-Şadi Akyn.* Almaty: Bilim.

Bozkurt Mustafa. "Mâturîdî'de Hakikat, Taklid ve Tahkik Açısından İman", *Uluğ Bir Çınar İmam Maturidi Uluslararası Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (Eskişehir: 2014), ed. Ahmet Kartal, 1. Baskı (2014), 405-411.

Buharin N. İ. "Rekonstruktivnyi period i borba s religei". *Pravda* (1929), 11-16.

Bebek Adil. "Cennet Meyveleri Örneğinde Ahiret Hayatına Kelami Bir Bakış", *F.Ü.İ.F.Dergisi* 10/2 (2005), 2-15.

Bebek Adil. "Mâtüridî'nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı", *M.Ü.İ.F. Dergisi* 19 (2000), 5-41.

Bekşentaiulu Seyitcan vd. *Şıgarmaları. Ölen-Tolgaular, poemalar men aitıstar.* Astana: Foliant, 2009.

Beloglazov A. V. *Vliyaniye islama na politiçeskiye protsessı v Tsentralnoy Azii: uçebnoye posobiye.* Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo universiteta, 2013.

Berdibekov R. *Seyitcan Bekşentaiulu, Moldahmet Dabılulı, Alibek Baykenov Şıgarmaları.* Astana: Foliant, 2009.

Berdibekov R. *Turmagambet İztileuulı, Şıgarmaları*, 1 Cilt. Astana: Foliant, 2009.

Berdibekov R. *Turmagambet İztileuulı, Şıgarmaları.* 2 Cilt. Astana: Foliant, 2009.

Berdyayev Nikolay. *İstoki i smısl Russkogo kommunizma.* Parij: YMCA-PRESS, 1990.

Bernsteyn S. *Vospitannıye pri Staline. Komsomoltsı i zaşçita sotsializma* Moskava: Politiçeskaya entsiklopediya, 2018.

Bezugolnıy Aleksey. "Lyudskiye resursı Severo-Kavkazskogo voyennogo okruga v predvoyennıy period", *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 4: İstoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnıye otnoşeniya 4/34 (2015), 31-48.

Jangirulı Ş. *Kissa Balgam Bagur*. Kazan: Dombrovskii, 1915.

Danilçenko R. N. *Ateistiçeskoye vospitaniye-vajneyşiy faktor utverjdeniya kommunistiçeskoy morali.* Moskva: Znaniye, 1987.

Danilov V. L. "İstoriçeskiye usloviya i predposılki vozniknoveniya musulmanskogo knigoizdaniya v Sibiri", *Vestnik Omskogo universiteta* 4 (2007), 94-112.

Dmitriyev Timofey. "Eto ne armiya»: natsionalnoye v voyennoye stroitelstvo v SSSR v kontekste sovetskoy kulturno-natsionalnoy politiki (1920-1930-e godı)",

Vremya, vpered! Kulturnaya politika v SSSR. Moskva: İzdatelskiy dom Vısşey şkolı ekonomiki (2013), 121-135.

Duysenbayuly E. (haz.). *Gasyrlar Togyskandagy , Kazak Jyry.* Almatı: Raritet, 2007.

Ermakov İ. A. *İslam v kulture Rossii.* Moskva: 2001,

Esen Muammer. "İman Kavramı Üzerine". *A.Ü.İ.F.D* 49/1 (2008), 79-91.

Gabjalilov H. *Kazakstan Tarihy Etnikalyk Zertteulerde.*10 Cilt. Almatı: Alaş, 2011.

Gasanov M. M. "Sulayev İ. H. Sufiyskaya obşçina Ali-Hadji Akuşinskogo (pervaya tret XX veka)", *Religiovedeniye* 3 (2012), 29-41.

Gürkan, Salime Leyla. *"Ölüm", Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi,* 34/32-34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Guseva Y. N., "State-Islam Relations in the 1930 s: Social Evolution or Continuity Frommaterials of the Volga Region". *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk* 13/3-2 (2011), 427-430.

Harman, Ömer Faruk. "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi,* 3/225-226, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hökelekli Hayati. *Din Psikolojisi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yaınları, 1993.

İsmailov H. "Turkestan v epohu dvuh revoliutsii". *İstoria SSSR* 5 (1990), 20-26.

İşpekbayev Janatbek. "Kıssa-dastandar". *Kazak Dili men Adebiyeti,* 3, (1995), 83.

Isqaqulı Danday. *Adebyet Alyptary.* Astana: Foliant, 2004.

İztileuulı T. *Nazym. Tandamaly Şigarmalar.* haz. İ. Duisenbayev Almatı, Jazuşı, 1972.

İztileuulı T. *Şahnama,* haz. İ. Jemeney Almatı: Arıs, 2015.

İztileuulu Turmagambet. *Şıgarmaları.* 1 Cilt. Astana: Foliant yay., 2009.

Jandosov O. K. "Latinskii alfavit – moşnyi dvigatel kulturnoi revoliutsii". *Sovetskaia step* (1929), 5-19.

Jantasova Z. *Kazak Dalasındagı Şıgıs Adebiyeti Dastürinin Ikpalı,* (Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, Fen Bilimler Araştırma Enstitüsü, Doktora tezi, 2007), 112.

Jarmuhamedov M. - Dauitov S. (haz.). *Şakarim Kudayberdiulı. Şıgarmalary: Ölender, Dastandar, Kara sözder.* Almatı: Jazuşı, 1988.

Jumaliyev K. *XVIII-XIX asır Kazak Adebiyeti.* Almatı: Mektep, 1987.

Jüsipov B. *Turmagambet İztileuulı, Şıgarmaları.* Almatı: Deşti Qıpşaq, 2007.

Kalijanov U. *Kazak Adebiyetindegi Dini-agartuşylyk Agym,* 3 Cilt.Almatı: Kus Jolı, 2008.

Kalijanuli U. *Kazak Adebiyetindegi Dini-agartuşylyk Agym.* Almatı: Bilim, 1998.

Kalyş A. B. *Politiçeskiye repressii v Kazahstane v 1937-1938 gg..* Almatı: Kazakstan 1998.

Karbozov E. K. "T. İztileuovtyn şygarmasynyn şeberligi". *KazNU habarşysy,* Filosofiya seriasy 14 (2001), 69-84.

Kaziyev Sattar. *Sovetskaya natsionalnaya politika i problemı doveriya v mejetniçeskih otnoşeniyah v Kazahstane (1917-1991 godı)* Moskva: Rossiiskaya Akademiya Nauk İnstitut Etnologii im. N. N. Mikluho-Makleya, Doktora Tezi, 2015.

Khalilova Zilola - Babadzhanov Bakhtiyar. "Soviet Ideology in the Madrasa: Political Contexts and Educational Practice", *Journal for Studies of Islam and Muslim Societes* 2/7 Islamology (2017), 48-62.

Kıdır T. (haz.). *Aadebi Cadigerlik,Cırma Tomdık. Süleimen Bakırgani, Akırzaman.* 7 Cilt. Almatı, Taimas yayınevi, 2008.

Kılavuz Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş.* İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Klimoviç L. K. *Obryadı, obıçai i kult svyatıh v islame.* Alma-Ata: Upravlenie, 1959.

Kobzev A. V. "Nezaregistrirovannıye religioznıye gruppı musulman Ulyanovskoy oblasti v 40-80-h gg. XX v.", *Vlast* 11 (2012), 60-69.

Kobetskii V. D. *Sotsiologiçeskoe izuçenia Religioznosti i Ateizma,* Leningrad: Leningradskii Universitet, 1978.

Konarbayev A. *Agartuşy Akyn Maşhür Jüsüp Kopeyulı* Almatı: Nurlı Alem, 2014.

Kondratyuk G. N. "Etnokonfessionalnaya politika v otnoşenii musulman Krıma v mejvoyennıy period (20-30-e godı XX veka)". *Naukoviy visnik Mikolaïvskogo natsionalnogo universitetu imeni VO Suhomlinskogo* Ser.: Istoriçni nauki 33 (2012), 135-152.

Köpeyulı Maşhür Jüsüp . *Bes Kımbat.* https://bilim-all.kz/olen/122

Köpeyulı M. J. *Köp tomdıq şığarmalar jıynagı*, 4 Cilt Almatı: Alaş baspası, 2005.

Köpeyulı M. J. *Şığarmaları.* 13 Cilt. Pavlodar: EKO GOF, 2008.

Köpeyulı M. *Tañdamalı.* Almatı: Gılım, 1990.

Köpeyulı Maşhür Jüsip. *Bes Parız,* https://bilim-all.kz/olen/6565 Erişim: 13.07.2022.

Köpeyulı Mäşhür Jüsip. *Şaharban men Xusayın.* https://bilim-all.kz/olen/6612-SHaharban-men-Husaiyn Erişim: 13.07.2022.

Kopeyev M. J. *Severo-Kazakstanskaya oblast. Ensiklopedya.* 2 Cilt. Almatı: Arıs, 2006.

KPSS v rezolyutsiyah i reşeniyah sezdov, plenumov TSK. 2 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoi Literaturı, 1970.

Kudabayev A. J. *Ruhnama.* Pavlodar: EKO, 2003.

Kudayberdiulı Ş. *İmanım.* Almatı: Arıs, 2000.

Kudayberdiulı Ş. *Muslumandıq Şartı.* Almatı: Merey, 1993.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kurliandskii A. İ. *Stalin. Vlast. Religia.* Moskva: Kuçkovo Pole, 2001.

Kurt Hasan. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", *G.Ü.İ.F.D* 1/2 (2012), 1-15.

Kelimbetov N. *Şadi Akyn.* Almatı: Jazuşı, 1974.

Lunaçarskiy A.V. *Poçemu nelzya verit v boga.* Moskva: Nauka, 1965.

Lenin V. İ. *Soçineniya.* 55 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoi Literatury, 1967.

Lenin V. İ. *Sotsijalijzm Çane Din.* Almaty: QK(b)P Ortalyk Komijtetinin Partija Baspasi, 1938.

Marx Karl - Frederick Engels. "Marx and Engels 1843-44" *Hardcover* 3/3 (1973), 629-641.

Marx Karl vd. *Kommunistiçeskaya partiya i sovetskoye pravitelstvo o religii i tserkvi.* Moskva: Politizdat, 1959.

Materialı XXIV Sezda KPSS. Moskva: Polizdat, 1972.

Mırzahmetulı M. *Kazınalı Ontüstük*, (haz.) T. Kadır, 89 Cilt. Almatı: Nurlı Alem, 2012.

Mırzahmetulı M. *Kazınalı Ontüstük.* (haz.) T. Kadır, 80 Cilt. Almatı: Nurlı Alem, 2012.

Muhammedhanov K. *Şakarim men Kayim.* Astana: Foliant, 2009.

Myrzahmetuli M. *Kazynaly Ontüstük.* Haz. S. Ömirzakov. 72. Cilt. Almatı: Nurlı Alem, 2012.

Novinkova M. P. *Ateistiçeskiy slovar.* Moskva: Politizdat, 1985.

Nurtazina N. D. , "İz istorii gosudarctvenno-konfessionalnih otnoşenii v Kazahstane: naçalo politiki ateizatsii i borby s İslamom (1919-1927.)", *Kazahstan-Spektr* 2/56 (2011), 108-113.

Nurtazina N. D. *İslamga Karsy Şabuyl. Kenes Ökimetinin Kazakstanda Jürgüzgen sayasaty.* Almatı: Kazak Universiteti, 2008.

Odintsov M. İ. "*Russkaya pravoslavnaya tserkov nakanune i v epohu stalinskogo sotsializma. (1917-1953)"*, Moskva: Rossiyskaya politiçeskaya entsiklopediya, 2014.

Oleşçuk F. O. *Reaktsionnoy roli musulmanskogo duhovenstva.* Alma-Ata: İrfon, 1937.

Omarov A. *Şakarimnin Ömirbayany.* Almatı: İnju Marjan, 2007.

Omarov Asan. *Kalın Elim Kazagım.* Astana: Master Po, 2011.

Omarov D. *Şakarim Şini.* Almatı: Dauir, 2008.

Ömer Kara. "Kur'an'da Adem Cenneti", *EVEK AKADEMİ DERGİSİ*, 1 (1998), 77-101.

Onat Hasan-Kutlu Sönmez. *İslam Mezhepleri Tarihi.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

Öz Mustafa. (çev.), Ebu Hanîfe, Fıkhu'l-Ekber, (*İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde)(İstanbul: İFAV, 1992), 58 : Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd (Açıklamalı Tercüme),* çev:Bekir Topalulı, 9. b (İstanbul: İSAM yay., 2017), 565, 566.

Persits M. M. vd. *K. Marx-F. Engels, Ob ateizme, religii i tserkvi.* Moskva: Mısl, 1971.

Peçatkin T. S. "Pervıye şagi sovetskoy diplomatii na araviyskom napravlenii (1922-1926)" *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta*. Seriya: İstoriya i politiçeskiye nauki 1 (2012), 25-49.

Sadçenkov S. YU. “Realizatsiya printsipov svobodı sovesti i veroispovedaniya v Volgogradskoy oblasti v1980-h godah”, *Gosudarstvo i tserkov v XX veke: evolyutsiya vzaimootnoşeniy, politiçeskiy isotsiokulturnıy aspektı. Opıt Rossii i Evropı* (2011), 57-74.

Şahin Süreyya. “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi*, 3/374-376, İstanbul: TDV Yayınları 1993.

Şahnoviç V. İ. *Lenin i Problema ateizma.* Moskva: Leningrad, 1967.

Saparbaykızı Ş. (haz.), *Köne Künnin Jır Kümbezi№* Almatı, Jazuşı, 2007.

Smirnov N. *Çadra: proishojdeniye pokrıvala musulmanskoy jenşçinı i borba s nim*. Moskva: Bezbojnik, 1929.

Sulayev Imanutdin. “Musul'manskoye dukhovenstvo Dagestana i vlast': istoriya vzaimootnosheniy (1917-1991)”. Makhachkala: DGU, Doktora Tezi, 2010.

Sultangaliyeva A. K. *İslam v Kazahstane: istoriya, etniçnost i obşçestvo.* Almatı: 1998.

Şulembayev K. Ş. *Obraz Jizni, Religia, Ateizm: Obşee i osobennoe v obraze jizni i religioznih verovaniah kazahov i voprosi ateistiçeskogo vospitania.* Alma-ata: Kazahstan, 1983.

Şülembayev K. Ş. *Sovettik Şığıs respüblıykalarındagı Iyslam.* Almatı: 1987.

Seyfullin S. *Şigarmaları,* haz. T. Kakişuli, VI Cilt Almatı: Kazygurt, 2013.

Seysenbayev R. “Özi de, Sözi de Bölek Dara Tulga1”. *Egemen Kazakstan* 242 (Aralık 2018), 2-15.

Taberi Ebu Cafer. *Târih-i Taberî Tercemesi.* 2 Cilt. Konya: Can Kitabevi, 1973.

Tileugaziuli Z. (haz.). *S. Bekşentayulı, M. Dabyluli, A. Baykenov, Şygarmalary.*Astana: Foliant, 2009.

Tiperov A. V. “İstoriya stanovleniya sovetskogo suda v Kırgızstane (1917-1924)”. *Vestnik Kırgızsko-Rossiyskogo slavyanskogo universiteta* , 13/9 (2013), 65-81.

Topalulı Bekir-Çelebi İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Topolulı Bekir. “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi*, 3/227-233, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Toqbergenov A. *Jastarga gılımiy-ateiystik tarbiye berü.* Almatı: Mektep, 1987.

Trotskiy L. D. *K istorii Russkoy revolyutsii.* Moskva: LetRes, 1990.

Vişnevskii A. “Kak eto delalos v Srednei Azii”. *Nauka i Religia* 3 (1990), 39-58.

Vorontsov G.V. *Massovıy ateizm: stanovleniya i razvitiye.* Leningrad: Lenizdat, 1983.

Yaroslavskii E. M. *Kommunizm i Religia.* Moskva: Gos. Antirelig, 1936.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi,* 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yerinde Adem. “Müşkilü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi,*, 39/214-215. İstanbul: TDV Yayınları 2006.

WEB KAYNAKÇALAR

https://cyberleninka.ru/article/n/sozdanie-natsionalnoy-pismennosti-kak-faktor-sovetizatsii-severnogo-kavkaza-k-istorii-adygskoy-intelligentsii/viewer. Erişim 15.02.2023

https://egemen.kz/article/254882-mashqur-murasy-%E2%80%93-eskeldi-bauyrynda , Erişim 15.02.2023

https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brId=1517812 , Erişim 15.02.2023

https://pastvu.com/p/1532588 , Erişim 15.02.2023

https://smolbattle.ru/threads/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0-%D0%B2-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8-%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0.54124 Erişim: 13.07.2022.

https://stranabolgariya.ru/foto/vzryvayut-hram.html , Erişim 15.02.2023

https://stranabolgariya.ru/foto/vzryvayut-hram.html , Erişim 15.02.2023

KARA Ömer, "Kur'an'da Adem Cenneti", *EVEK AKADEMİ DERGİSİ*, C.I, S.3 (1998), s.82. https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/1998_3/1998_3_KARAO.pdf Erişim: 19.09.2022.

KÖPEİULU M. J. "Bes Kımbat", https://bilim-all.kz/olen/122 Erişim: 13.07.2022.

KÖPEYULI M. J. "Bes Parız". https://bilim-all.kz/olen/6565 Erişim: 13.07.2022.

KÖPEYULI M. J. *"Şaharban men Xusayın"*, https://bilim-all.kz/olen/6612-SHaharban-men-Husaiyn Erişim: 13.07.2022.

EKLER

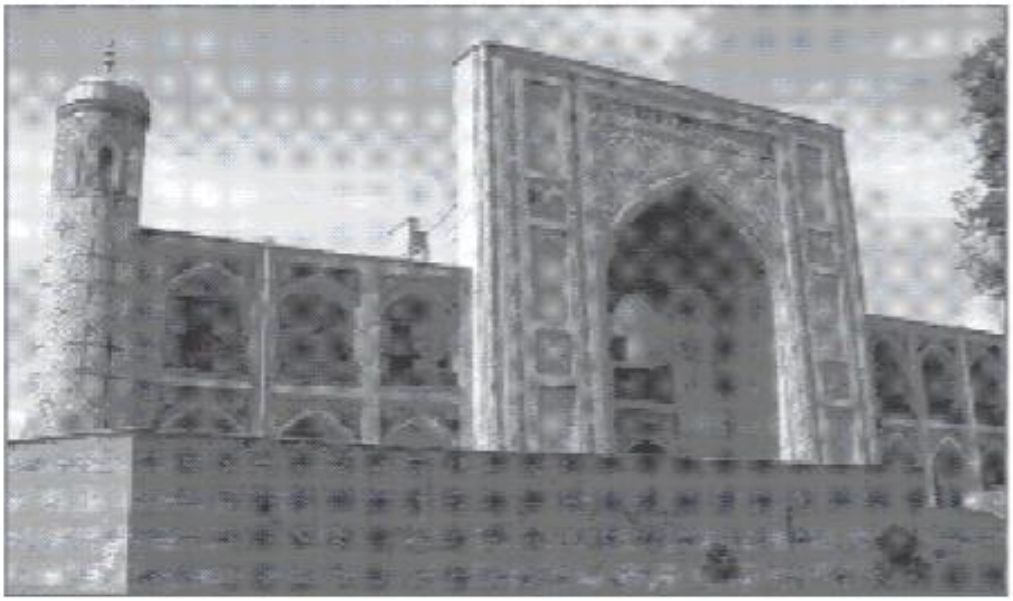
Ek 1, Şadi Jangirulı'nun eğitim gördüğü KARNAK medresesinin giriş kapısı.

Шәді оқыған Қарнақ медресесіне кірер дарбаза

Kaynak: J. Boranbayev, *"Şygys Şayirlarynyn Sony-Şadi Akyn"*, Almaty, Bilim, ss. 28.

Ek 2, Şadi Jangirulı'nun eğitim gördüğü KÖKÜLTAŞ medresesi.

Шәді білім алған Көкілташ медресесі

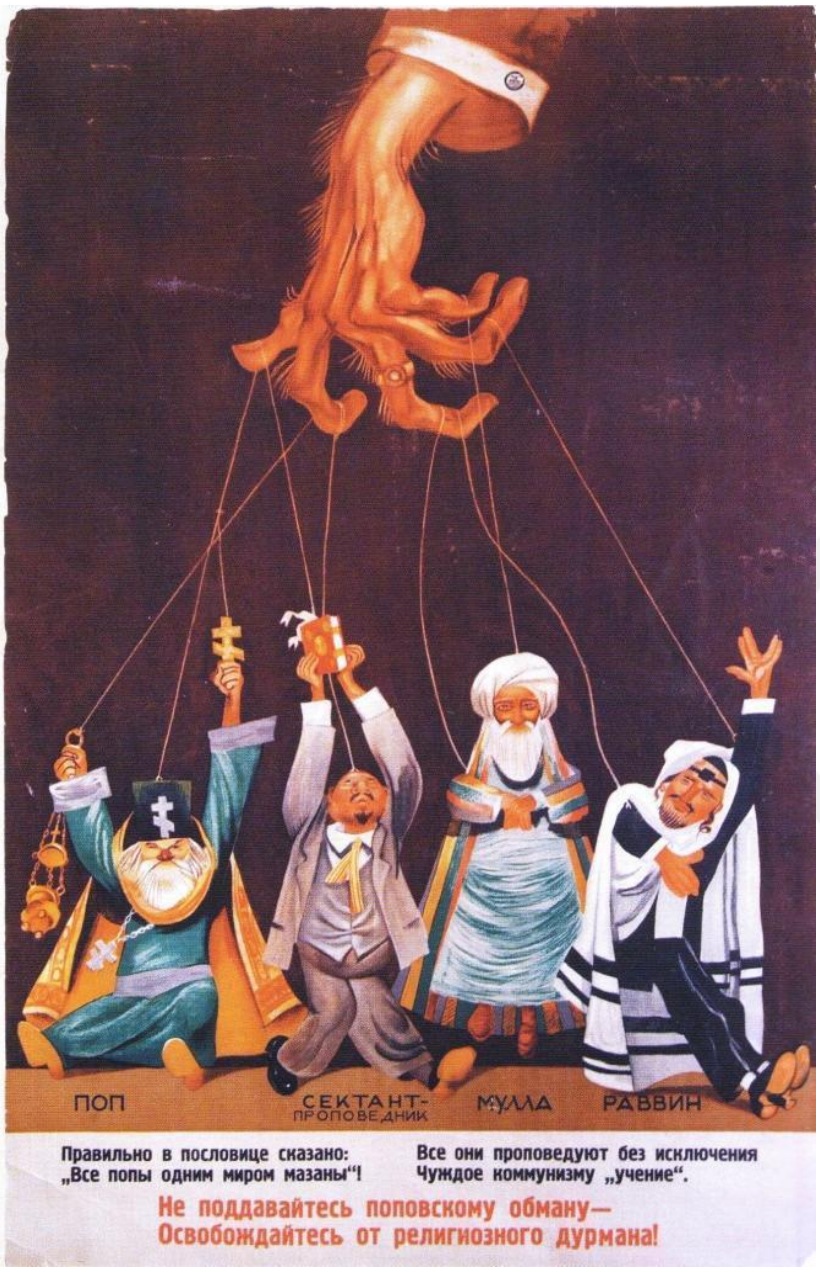
Kaynak: J. Boranbayev, *"Şygys Şayirlarynyn Sony-Şadi Akyn"*, Almaty, Bilim, s. 29.

Ek 3, Meşhür Jüsüp Küpeyulı'nun 1907 yılında basılmış "Sarıarkanın Kimdiki Ekendigi" eserinin kapağı.

Kaynak: https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brId=1517812 , Erişim 15.02.2023

Ek 4, Dine karşı yapılan karikatür

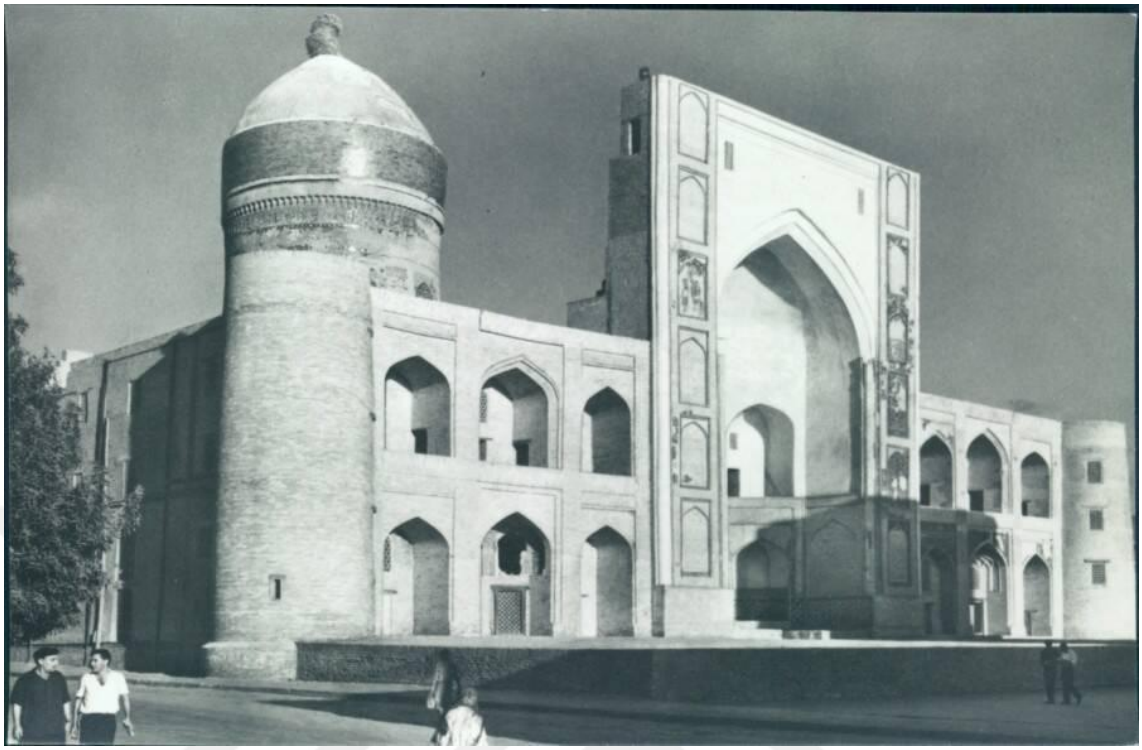

Kaynak:

https://smolbattle.ru/threads/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0-%D0%B2-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8-%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0.54124

, Erişim 15.02.2023

Ek 5, Mir Arap medresesi 1949-1950 yılları. Özbekistan, Buhara şehri.

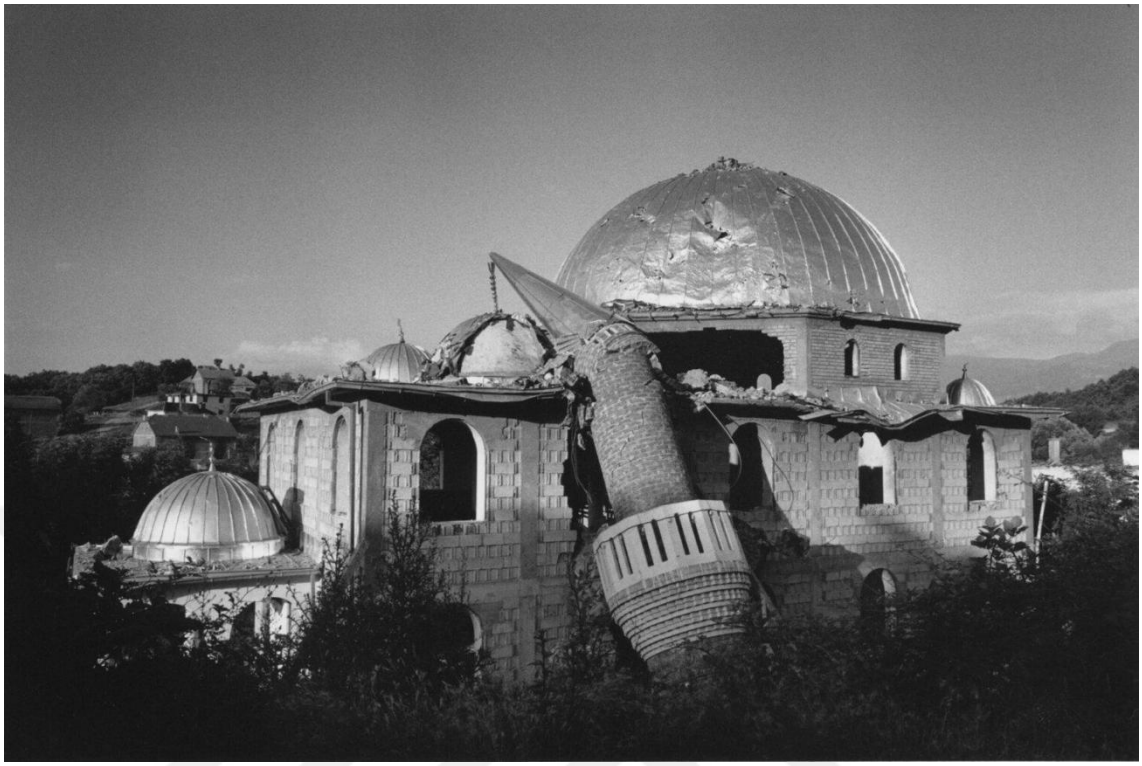
Kaynak: https://pastvu.com/p/1532588 , Erişim 15.02.2023

Ek 6, Kilise patlatması, 5 Aralık 1931 yıl.

Kaynak: https://stranabolgariya.ru/foto/vzryvayut-hram.html , Erişim 15.02.2023

Ek 7, SSCB dönemindeki yıkılmış cami

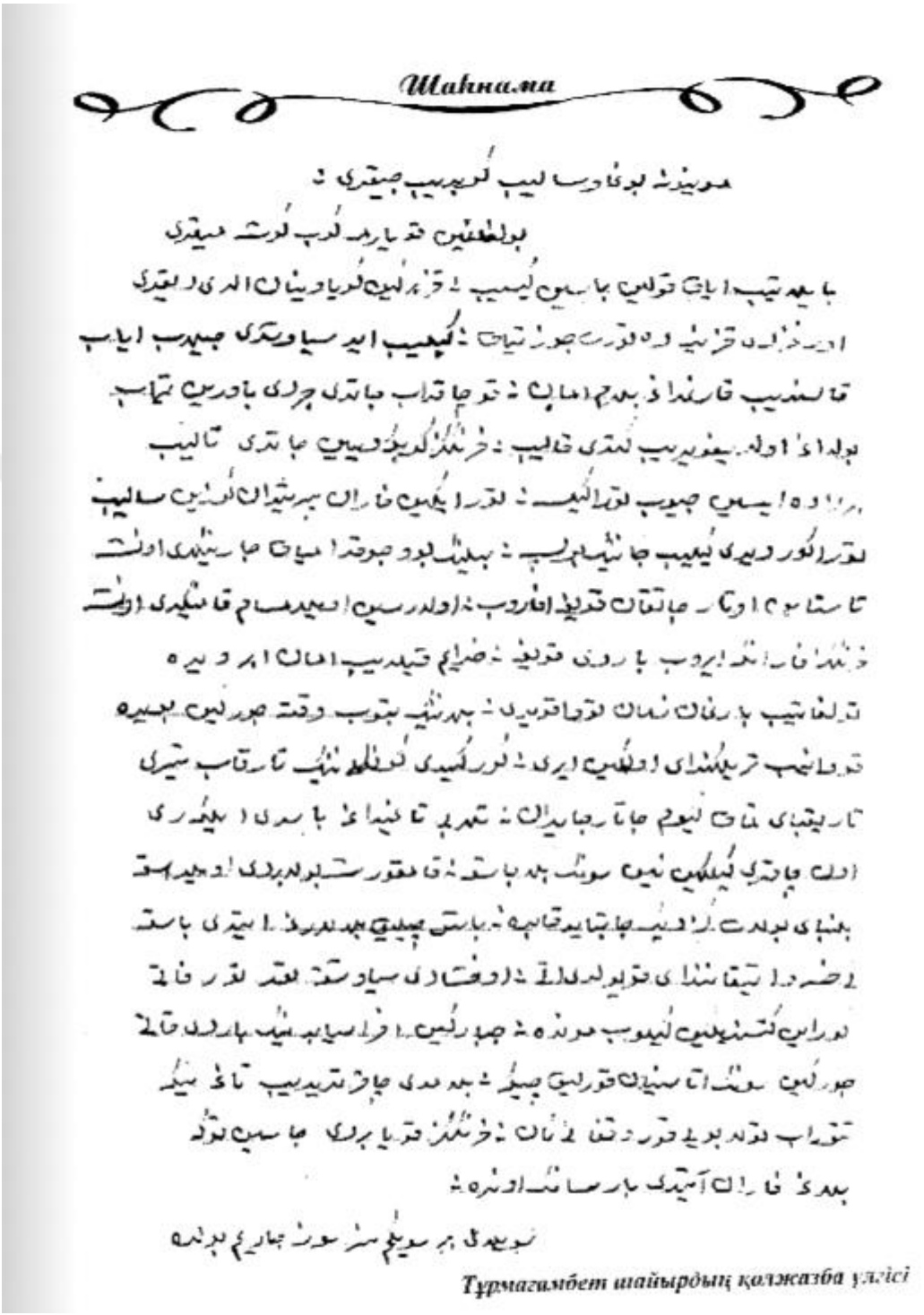
Kaynak: https://stranabolgariya.ru/foto/vzryvayut-hram.html , Erişim 15.02.2023

Ek 8, Meşhür Jüsüp Köpeyulı türbesi

Kaynak: https://egemen.kz/article/254882-mashqur-murasy-%E2%80%93-eskeldi-bauyrynda , Erişim 15.02.2023

Ek 9, Turmagambet İztileuulı'nun el yazma nushası.

Тұрмағамбет шайырдың қолжазба үлгісі

Kaynak: T. İztileuulı, *"Şahnama",* haz. İ. Jemeney, Almaty, Arys, 2015, s. 15.